

DJELOVANJE SS DIVIZIJE „PRINZ EUGEN“ ZA VRIJEME DRUGOG SVJETSKOG RATA U DALMACIJI

Modrić, Bernard

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:172:752529>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-24**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

UNIVERSITY OF SPLIT

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

**SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET**

DIPLOMSKI RAD

**DJELOVANJE SS DIVIZIJE „PRINZ EUGEN“ ZA
VRIJEME DRUGOG SVJETSKOG RATA U
DALMACIJI**

BERNARD MODRIĆ

Split, 2023.

Odsjek za povijest

Studij: Povijest

Predmet: Hrvatska povijest do 1945.

**DJELOVANJE SS DIVIZIJE „PRINZ EUGEN“ ZA
VRIJEME DRUGOG SVJETSKOG RATA U
DALMACIJI**

Student:

Bernard Modrić

Mentor:

prof. dr. sc. Aleksandar Jakir

Split, prosinac 2023.

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. ŠTO JE TO WAFFEN SS?	2
3. FOLKSDOJČERI NA PODRUČJU KRALJEVINE JUGOSLAVIJE	8
4. NAPAD NA KRALJEVINU JUGOSLAVIJU 1941. GODINE	12
5. SEDMA SS DIVIZIJA „PRINZ EUGEN“	15
6. SS DIVIZIJA „PRINZ EUGEN“ U BITKAMA NA NERETVI I SUTJESCI	18
6.1. Bitka na Neretvi	18
6.2. Bitka na Sutjesci.....	21
7. DJELOVANJE SS DIVIZIJE „PRINZ EUGEN“ U DALMACIJI	24
7.1. Dolazak SS divizije „Prinz Eugen“ u Dalmaciju.....	24
7.2. SS Divizija „Prinz Eugen“ u akciji – početak borbi za Sinj i Split	26
7.3. SS divizija „Prinz Eugen“ na području Metkovića, Ploča i Pelješca	29
7.4. SS divizija „Prinz Eugen“ u Dubrovniku.....	30
7.5. Stanje u Dalmaciji početkom 1944. – položaj SS divizije „Prinz Eugen“ i partizanskih postrojbi	31
8. KRVAVI OŽUJAK 1944. – MASOVNA STRADANJA CIVILA	38
8.1. Dolac Donji	38
8.2. Zbivanja u Hanu i Gali.....	41
8.3. Otok i Ovrlja	43
8.4. Ruda.....	45
8.5. Podi	46
8.6. Krivodol	47
8.7. Ljut	48
8.8. Voštane	48
8.9. Zločin u Rožama	50
8.10. Ubojstva u Kamenskom.....	51
8.11. Smaknuća civila u Podstrani i Žeževici.....	52
9. DIFERENCIJACIJA SS DIVIZIJE „PRINZ EUGEN“ I 369. „VRAŽJE DIVIZIJE“	53

<i>10. ČETNICI U REDOVIMA SS DIVIZIJE „PRINZ EUGEN“</i>	<i>54</i>
<i>11. REAKCIJA VLASTI NDH NA ZLOČINE SS DIVIZIJE „PRINZ EUGEN“</i>	<i>59</i>
<i>12. ZAKLJUČAK</i>	<i>64</i>
<i>13. POPIS LITERATURE</i>	<i>65</i>
<i>SAŽETAK</i>	<i>67</i>
<i>ABSTRACT</i>	<i>68</i>

1. UVOD

Tema ovog diplomskog rada obuhvaćat će djelovanje SS divizije „Prinz Eugen“ u Dalmaciji za vrijeme Drugog svjetskog rata. Drugi svjetski rat bio je turbulentno razdoblje za cijeli prostor nekadašnje Kraljevine Jugoslavije, ujedno i za Dalmaciju. Dalmacija je bila izrazito potresena sukobima zaraćenih strana u cijelom regionu, a često su unutar tih sukoba stradali i nedužni civili. Napadom sila Osovine na Kraljevinu Jugoslaviju Dalmacija ulazi u jedno od najmračnijih razdoblja svoje povijesti koje je obilježeno krvavim borbama i strahovitim nedaćama koje su zatekle stanovništvo i infrastrukturu cijele regije. Raspadom Kraljevine Jugoslavije dio Dalmacije ulazi u sastav Nezavisne Države Hrvatske, marionetske tvorevine stisnute željeznom šakom Trećeg Reicha, dok priobalje i otoci dolaze u ruke fašističke Italije. Dolazi i do pojave rojalističkog četničkog pokreta koji je okupljao pravoslavne Srbe iz unutrašnjosti Dalmacije, pokreta čiji su pripadnici redovno izvršavali teror nad hrvatskom populacijom Dalmacije. Također dolazi i do prvih naznaka Narodnooslobodilačkog pokreta čije je djelovanje ojačalo u Dalmaciji tijekom 1943. Upravo će djelovanje partizanskog pokreta u Dalmaciji biti razlog dolaska jedne od najopasnijih i najokrutnijih divizija Waffen SS-a, a to je bila SS divizija „Prinz Eugen“ sastavljena poglavito od Folksdojčera sa prostora Banata, Bačke, Slavonije i Srijema. Djelovanje ove divizije ostala je bolna uspomena mnogih ljudi u Dalmaciji, poglavito onih koji su preživjeli okrutnost njenih pripadnika. Cilj je ovog rada predstaviti glavne stavke njenog djelovanja u Dalmaciji, posebice u Cetinskoj krajini, kako bi se stvorio širi dojam o strahovitom utjecaju kojeg je ta divizija ostavila na ovim prostorima. Također će se predstaviti i širi povijesni kontekst vezan za samu diviziju na način da će se opisati i pozadina njemačke populacije u Jugoslaviji, tzv. Folksdojčera, koja je činila glavninu pripadnika ove divizije. Uz to, kako bi se bolje razumjela diferencijacija unutar samih njemačkih vojnih snagi, bit će opisan i nastanak Waffen SS-a kao općeg faktora na vojnoj i političkoj sceni unutar Trećeg Reicha i okupirane Europe. Sve u svemu, može se reći da se radi o izrazito bitnoj (ali i kontroverznoj) temi za povijest Dalmacije, temi koja često nije fokus opisivanja rata u cijeloj regiji, ali se po svojoj važnosti jednostavno ne može zanemariti ako se želi stvoriti jasnije razumijevanje događaja koji su se zbili tijekom 1943. i 1944. na ovim prostorima.

2. ŠTO JE TO WAFFEN SS?

Prije nego što se krene u opis same zloglasne SS divizije Prinz Eugen, potrebno je prvo opisati sam fenomen SS divizija unutar Trećeg Reicha. Organizacija SS sama po sebi predstavlja jedno od mnogih ogledala nacističkog režima, među kojima su zasigurno najzastupljeniji brutalnost i potpuna politička indoktrinacija. Popularna misao u poslijeratnom svijetu opisuje SS kao simbol svega što je bilo loše i zlo u Hitlerovom nacističkom režimu. Okrutan tretman civila u osvojenim područjima, nehumani eksperimenti i sama netolerantnost i brutalnost prema pripadnicima drugih etničkih skupina poput Židova i Slavena bili su zasigurno jedna od najprepoznatljivijih karakteristika SS-a, posebno tijekom razdoblja Drugog svjetskog rata, ponajviše na području SSSR-a i Kraljevine Jugoslavije. Iako je SS u predratnom razdoblju bio isključivo dominiran pripadnicima njemačkog naroda, početkom rata u Europi SS će obuhvaćati pripadnike raznih naroda okupirane Europe, poglavito Skandinavaca, Finaca, pripadnika baltičkih naroda i mnogih drugih. Nadalje, pripadnici njemačke dijaspore po Europi nerijetko će biti regrutirani u redove SS postrojbi, od kojih je zasigurno najpoznatija SS divizija „Prinz Eugen“, sastavljena poglavito od Nijemaca koji su živjeli na području okupirane Jugoslavije.

Sama povijest SS organizacije usko je vezana za uspon Nacionalsocijalističke stranke u Njemačkoj. SS je predstavljao izopačenu sliku Himmlerove fantazije: elitna postrojba odanih pojedinaca koji su potpuno predani volji državnog aparata. Nadalje, cijela organizacija SS-a predstavlja rezultat uspješnosti propagande nacističkog režima, a to je stvaranje osobne stranačke vojske potpuno okrenute ispunjenju ciljeva čelnika nacističke stranke, čija je odanost okarakterizirana ideološkim fanatizmom i bezuvjetnom pokoravanju. Geneza stvaranja SS-a može se pronaći u samim počecima Hitlerova političkog djelovanja u Njemačkoj tijekom 1920-ih. Dok je još bila u povojima, nacistička stranka bila je okarakterizirana prisutnošću vlastite stranačke vojske, tzv. SA (*Sturmabteilung*). Pripadnici ovih Hitlerovih tzv. jurišnih odreda bili su prepoznatljivi po smeđim košuljama koje su nosili. Ipak, unatoč svojoj pripadnosti NSDAP-u, SA je bio masovni pokret te je Hitler već tada razmatrao opciju stvaranja elitne grupe pojedinaca potpuno odanih njegovoj volji, ideja iz koje će iznjedriti sama organizacija SS-a. Sukladno toj ideji, Hitler je uputio svoje poslanike po velikim njemačkim gradovima kako bi pronašao odane naciste koji bi neupitno pridonijeli promoviranju nacističkih ideala usmjerenih na stvaranje novog poretka u Njemačkoj i pružali zaštitu Hitleru i čelnicima stranke. U ranoj fazi stvaranja SS-a pripadnika je bilo svega 200 te su prvotno bili poznati kao *Stosstrupp „Adolf Hitler“*. Kako je

vrijeme prolazilo, ova specifična grupa počela je biti poznata kao *Schutzstaffel* ili kraće rečeno SS odnosno zaštitni odred. Nakon zbivanja u Munchenu 1923., odnosno nakon Hitlerova pokušaja puča, SA kao organizacija postala je zabranjena. Iako su sudjelovali u tom činu, pripadnici protogrupe SS-a nisu bili zamijećeni te je organizacija uspjela preživjeti i dodatno konsolidirati svoj položaj unutar nacističke stranke, posebice nakon što je Hitler izašao iz zatvora 1924. Ipak, nakon 1926. godine ukinućem zabrane djelovanja SA, SS opet tone u drugorazredni plan. To nije dugo trajalo te je važnost SS-a strelovito narasla nakon par godina. Svoj je pravi procvat SS dobio uspostavom mladog Hitlerovog fanatika Heinricha Himmlera kao čelnika cijele organizacije. Datuma 16.1.1929. Himmler preuzima vodstvo nad SS-om, uz Hitlerovu znatnu podršku, kako bi reformirao SS u organizaciju koja bi (kako je sam Hitler naumio) postala elitna postrojba, pouzdana u svim okolnostima i spremna na reakciju protiv neprijatelja stranke. U tom je trenutku bilo 280 pripadnika SS-a, dok ih je za vrijeme Hitlerova ustoličenja na kancelarskoj poziciji Njemačke 1933. bilo 52 000 pripadnika. Ovi podaci zapravo ukazuju koliko je za vrijeme Himmlerovog djelovanja došlo do ogromnog porasta pripadnika, naglašavajući uz to i jak propagandni element koji je omogućio SS-u da postane tako jak faktor unutar nacističkog poretka. Nadalje, Hitler je Himmlera zvao Ignacijem Loyolom koji je trebao pretvoriti SS u pravu, čvrstu organizaciju odanu određenom cilju, a to je totalna predanost nacističkim idejama koje bi trebale donijeti reformaciju njemačkog društva i zaustaviti daljnje propadanje. Ta usporedba (u Hitlerovim očima) poistovjetila je SS sa isusovcima koji su isto tako u svrhu zaštite katoličke tradicije nastali kao reakcija na širenje protestantizma. Sam je Himmler tvrdio kako je SS zahvaljujući njegovom rukovođenju postao bastion nacističke ideje jer su se unutar same organizacije nalazili pripadnici koji su se odlikovali vrhunskom fizičkom spremom, pouzdanošću i odanošću unutar cijelog nacističkog pokreta. Ipak, početkom Hitlerove diktature, SS je još uvijek bio znatno manja organizacija u usporedbi sa rivalnim SA koji je brojao otprilike 300 000 ljudi.¹

Krajem 1933. SA je postao nestabilna organizacija čije su se brojke znatno uvećale, prešavši pri tome u milijune. Problem je ležao u tome jer je Ernst Röhm i većina SA zahtijevala nastavak revolucije, dodatno pridonoseći destabilizaciji države koja je u trenutnom pogledu bila kontradiktorna Hitlerovim postupcima usmjerenim na učvršćenju vlasti i održavanju dobrih odnosa sa vojskom i konzervativnim elementima unutar njemačke države. Upravo se u ovim

¹ Stein, G. H. *The Waffen SS: Hitler's Elite Guard at war, 1939-1945*. Cornell University Press, 1966., str. 25-26.

turbulentnim vremenima SS pokazao kao brutalna šaka nacističkog režima, sudjelujući tijekom ljeta 1934. u čistkama SA za vrijeme zloglasne Noći dugih noževa, pri čemu je poginuo i sam Ernst Röhm. Nakon svih ovih zbivanja SS je postala zasebna i samostalna organizacija NSDAP-a koja je direktno odgovarala Himmleru, dok je Himmler bio odgovoran Hitleru. Kao organizacija SS je sve više rastao u usporedbi s razdobljem do 1933. gdje je SS bio više nalik jednostavnoj organizaciji dobrovoljaca i ideoloških simpatizera nacizma. Došlo je do grananja same organizacije na više dijelova, a kao prvi znatni dio javlja se *Allgemeine SS*. Primarna karakteristika tog tijela bila je pripadnost članova koji nisu vezani sa nijednim posebnim bransama usmjerenim prema nekoj specijalnoj funkciji. Drugi važan dio cijele SS organizacije bio je *Waffen SS*, odnosno njen oružani dio koji je služio na više bojišta diljem Europe. Većina pripadnika ove prve grupe bila je zadužena za politički angažman i širenje nacističke ideologije, koja će kasnije ipak gubiti na važnosti jer će većina članova biti mobilizirana ili će se pridružiti u *Waffen SS*. Sam dokaz tomu jest statistički podatak da je krajem rata bilo 40 000 članova generalnog SS-a odnosno *Allgemeine SS-a*, u usporedbi sa situacijom prije rata gdje je bilo otprilike 250 000 članova iste grupe. Himmlerovim preuzimanjem policije 1936. i taj državni aparat dolazi u ruke SS-a. Dakle, glavni oslonci njegove moći vidljivi su u tri bitne komponente: policija, sigurnosna služba i *Waffen SS*.²

Termin *Waffen SS* bio je relativno nepoznat početkom sukoba u Europi. No, kako je vrijeme prolazilo, taj je termin sve više bio upotrebljavan od strane Saveznika kako bi se osvrnulo na posebne vojne jedinice okarakterizirane prvotno zloglasnim fanatizmom i elitnom borbenom spremnošću. Smatra se da je 1940. godine službeno iskovan naziv *Waffen SS*. Taj naziv se prije svega odnosio na borbene jedinice SS-a koje je Himmler u početku držao samo za ceremonijalne i propagandne svrhe. Te su se jedinice prvotno zvale *Verfügungstruppe* te se njihov broj znatno povećao u predratnom razdoblju. Srž oko koje je polagano stvaran *Waffen SS* bila je oružana grupa koja je služila kao Hitlerova osobna straža, a poznata je kao *Leibstandarte SS „Adolf Hitler“*. Godine 1936. su formirane prve dvije brigade oko nje, dok su dvije godine poslije osnovane još dvije brigade čime je oružani dio SS-a bio sačinjen od svega 4 brigade. Velik utjecaj na daljnji razvoj *Waffen SS-a* imala je Hitlerova odluka donesena 17.8.1938. gdje se odredio status i pozicija *Waffen SS-a* usporedno sa Wehrmachtom i policijom. Naime, određeno je kako je *Waffen SS* zasebna vojna formacija, ali u djelovanju na bojištu ona je bila vezana uz regularnu vojsku. Proces

² Stein, *The Waffen SS: Hitler's Elite Guard at war, 1939-1945.*, str. 26-27.

selekcije i regrutacije temeljio se na strogim i rigidnim rasnim te fizičkim standardima. Služba je, prije svega, bila proizvoljna i smatrala se kao normalno izvršavanje vojne dužnosti. Vojna je obuka bila izrazito zahtjevna, te je u nekim aspektima bila superiorna u odnosu na vojnu obuku Wehrmachta. Nadalje, novi regruti i stalni članovi bili su gotovo uvijek podloženi političkoj indoktrinaciji i okrenuti ideološkom fanatizmu.³ *Oberkommando der Wehrmacht*, odnosno vojni vrh njemačke vojske, bio je zabrinut rastom Waffen SS divizija, no dogovor se uspio postići kada su u slučaju ratnih operacija nadležna tijela Waffen SS-u bili vojni zapovjednici Wehrmachta.⁴

*„Inzistiram na visini od 1.70 metara. Osobno odabirem sto ili dvjesto godišnje i inzistiram na fotografijama koje otkrivaju postoji li slavenske ili mongoloidne karakteristike ... Kako bi se osigurao pravi duh požrtvornosti inzistiram da sami plaćaju svoje crne hlače i čizme, ...”*⁵

Heinrich Himmler – opis selekcije regruta za SS, 1937. godina

Iz prethodno navedenog citata može se iščitati način na koji je Himmler birao nove regrute pri čemu je uočljiva apsurdnost samog procesa odabira novih pripadnika utemeljena na pseudoznanstvenim i specifičnim kriterijima koji su relevantni i karakteristični isključivo za one koje zastupa nacistička stranka. SS je gledan kao organizacija koja isključivo prima genetski podobne muškarce koje se već prilikom selekcije indoktrinira na način da svoju želju za pristupanjem iskažu kupovinom odjeće. Upravo kroz ovakav bizaran primjer može se vidjeti način na koji se pristupalo uključivanju novih članova među redove SS-a.⁶

SS trupe bile su prisutne već u okupacijama Rajnske oblasti, Sudeta, Austrije i Čehoslovačke tijekom druge polovice 30-ih godina. Svoje vatreno krštenje doživjele su napadom na Poljsku 1939. godine gdje su se istaknule u borbi. Nedugo nakon invazije na Poljsku, generalna snaga Waffen SS-a narasla je na tri potpuno opremljene divizije, dok je pred kraj rata Waffen SS narastao na 38 divizija. Zahvaljujući svojoj dobroj opremljenosti, ali i obuci te prije svega fanatizmu, SS divizije stekle su zloglasnu reputaciju među Saveznicima kao jako teški i odlučni

³ *Ibid.* str. 30-31.

⁴ Harms Norman, Volstad Ron. *Waffen SS in Action*. squadron/signal publications, 1973., str. 9.

⁵ Kren, George M., Rappoport, Leon H. “The Waffen SS: A SOCIAL PSYCHOLOGICAL PERSPECTIVE.” *Armed Forces & Society* 3, br. 1 (1976): str. 87.

⁶ *Ibid.*

protivnici. Neke od divizija su smatrane elitom njemačke vojske kao što su naprimjer *Das Reich*, *Totenkopf*, *Wiking*.⁷

Početak 1943. kontinuirano je uzela danak na priljev ljudstva u njemačkoj vojsci, ali i u Waffen SS divizijama. U pogledu same etničke strukture Waffen SS-a homogenost je izgubljena nakon što se dopustilo pripadnicima drugih etničkih skupina da stupe u redove Waffen SS-a, pri čemu ono prestaje biti ekskluzivno popunjeno Nijemcima. Prema statističkim podacima više od pola pripadnika Waffen SS-a bili su stranci krajem 1944. U nove divizije najčešće su regrutirani pripadnici naroda zapadne Europe (Francuzi, Belgijanci, Nizozemci) i Skandinavci jer su ispunjali neke od rasnih kriterija koje je zastupao SS.⁸ Himmler je također smatrao da regrutiranje Skandinavaca (Norvežana i Danaca) u redove Waffen SS-a predstavlja prvi korak u njihovu asimilaciju u Veliki Germanski Reich Njemačkog Naroda. Uz to, uvođenje ostalih germanskih naroda u redove trebalo je pretvoriti SS u organizaciju koja bi predstavljala koncept pangermanizma dominiranog Nijemcima, a ne samo isključivu vezanost uz Njemačku.⁹ Također su regrutirani i pripadnici njemačkih manjina na području istočne Europe, posebice tzv. *Volksdeutsche* (Folksdojčeri) koji će od početka okupacije Jugoslavije činiti većinu pripadnika SS divizije „Prinz Eugen“. Etničke skupine istočne Europe najčešće su segregirane i formirane u različite skupine poznate pod imenom *Waffen-Grenadier Divisionen der SS*. Oklopne i mehanizirane divizije ostale su podložne starim selekcijskim metodama, dakle bile su isključivo namijenjene pripadnicima njemačke narodnosti. Treba napomenuti kako je većina Waffen SS divizija operirala isključivo pod jurisdikcijom vojske na bojištima, pa se u određenom smislu Waffen SS može promatrati kao dio vojske. Unatoč tomu, Himmler je imao potpunu kontrolu nad administracijom, indoktrinacijom, obukom i disciplinom. Nadalje, sve rezervne postrojbe i vojne škole vezane za Waffen SS bile su pod kontrolom Heinricha Himmlera.¹⁰

Zloglasnoj reputaciji Waffen SS pridonijela je također i korelacija između logora i djelovanja same organizacije. Kako bi Himmler spriječio novačenje ljudi iz redova generalnog SS-a, nerijetko im je davao nominalni status pripadnika Waffen SS-a. Velik broj njih bio je zadužen za održavanje koncentracijskih logora diljem Trećeg Reicha. Tako je prema podacima iz 1944.

⁷ Stein, *The Waffen SS: Hitler's Elite Guard at war, 1939-1945.*, str. 31.

⁸ *Ibid.* str. 31

⁹ Gingerich, Mark P. "Waffen SS Recruitment in the 'Germanic Lands,' 1940-1941." *The Historian* 59, br. 4 (1997): str. 816.

¹⁰ Stein, *The Waffen SS: Hitler's Elite Guard at war, 1939-1945.*, str. 31-32.

gotovo 40 000 od 600 000 aktivnih pripadnika Waffen SS-a bilo zaduženo za djelovanje unutar logora. Često je dolazilo do izmjena ljudstva između aktivnih boraca na frontovima sa čuvarima logora.¹¹

Treba napomenuti i postojanje još jednog dijela organizacije vezane za SS pod nazivom *SS Totenkopfverbände*. Njihova primarna zadaća u predratnom periodu bilo je čuvanje koncentracijskih logora. Prva je jedinica ovog sastava osnovana u Dachau 1933. godine od strane Theodorea Eicka. Nadalje, ove formacije sudjelovale su zajedno sa ostalim postrojbama u okupaciji Austrije, Sudeta te kasnije Češke. Također su služili kao obučavatelji pripadnicima političke struje SS-a kako bi bili spremni u slučaju mobilizacije za rat. Nakon što je rat izbio, velika većina pripadnika ove postrojbe je mobilizirana i zamijenjena novim priljevom rezervista iz generalnog dijela SS-a. Divizija *Totenkopf* kasnije je formirana od strane iskusnih pripadnika ovog dijela SS organizacije i rezervista. Tijekom Drugog svjetskog rata pripadnici SS Totenkopfverbände-a provodili su etnička čišćenja na novoosvojenim područjima, posebice na području SSSR-a. Kasnije je većina članova ove organizacije postala dijelom regularnih Waffen SS postrojbi te tako izgubila svoj identitet unutar hijerarhije cijelog SS-a. Rezervisti iz generalnog dijela SS-a su preuzeli zaštitu logora zbog dobijanja Waffen SS statusa, a originalna funkcija SS Totenkopfverbände-a je izgubljena jer su vojni zapovjednici odbili priznati njihovu zadaću kao vojnu službu, što znači da su apsorbirani u vojne divizije Waffen SS-a.¹²

Politička indoktrinacija imala je utjecaj i na njemačku mladež tijekom 1930-ih godina. Mnogi od djece i mladih adolescenata bili su uključeni u *Hitlerjugend* ili Hitlerovu mladež, iz koje će kasnije mnogi pristupiti Wehrmachtu i Waffen SS divizijama. Ideja je bila utjecati na djecu u njihovim formativnim godinama kako bi se stvorila slika idealnog nacista slijepo odanog režimu i vođi.¹³

¹¹ Stein, *The Waffen SS: Hitler's Elite Guard at war, 1939-1945.*, str. 32.

¹² *Ibid.* str. 32-34.

¹³ Bartov, Omer. *Hitler's army: Soldiers, Nazis, and war in the Third Reich.* Oxford University Press, 1991., str. 109.

3. FOLKSDOJČERI NA PODRUČJU KRALJEVINE JUGOSLAVIJE

Njemačka manjina bila je sitan, ali svejedno prisutan faktor u demografiji prijeratne Kraljevine Jugoslavije. Popis stanovništva koji je proveden 1931. godine naveo je 495 000 pripadnika njemačke nacionalne manjine u Jugoslaviji, svega 3,55% od ukupnog stanovništva. Nijemci su pretežito živjeli na području Banata, Baranje, Srijema, Bačke i Slavonije. Njihova prisutnost evidentirana je u 908 naselja. Najveća naseljenost Nijemaca bila je na području Bačke, gdje je bilo zabilježeno 173 950 osoba, dok je na području Banata zabilježeno 120 700 osoba. Zajednice Nijemaca u Banatu bile su prisutne i zabilježene u naseljima kao što su bili Veliki Bečkerek, Velika Kikinda, Pančevo, Bela Crkva i Vršac. Na području Bačke Nijemci su bili prisutni u naseljima kao što su Apatin, Bačka Palanca, Kula i Odžaci. U većim je gradovima kao što su Novi Sad i Sombor također zabilježena prisutnost njemačke manjine. Što se tiče područja Srijema gradovi poput Rume, Srijemske Mitrovice, Zemuna i Stare Pazove bili su poprilično naseljeni Nijemcima te je njihova prisutnost tu znatno zabilježena. Na području Hrvatske, odnosno Baranje i Slavonije, njemačka manjina također obuhvaća određen dio populacije (iako znatno manji nego na području Banata i Bačke), posebice u gradovima Vukovaru, Osijeku, Đakovu i Vinkovcima te naseljima Batine i Darde. Odnos nacionalnih manjina i državnog čelništva Kraljevine Jugoslavije bio je zategnut, često je upravo sama Kraljevina Jugoslavija bila neprijateljski nastrojena prema manjinama koje su obitavale na njenom teritoriju. Popis stanovništva bio je orijentiran prema valoriziranju kriterija kao što je jezik, a ne kultura i osjećaj etničke pripadnosti. Zato se često smatra da je popis stanovništva bio dosta nepouzdan te da je broj prisutnih Nijemaca u Kraljevini Jugoslaviji bio 510 000 osoba.¹⁴ Folksdojčeri su se na ovim prostorima pretežito bavili poljoprivredom, ponajviše jer je tijekom prethodnih ratnih godina došlo do mađarizacije uprave, a nakon Prvog svjetskog rata gotovo je cijela intelektualna struja koja je radila u državnim tijelima emigrirala u Austriju i Njemačku. Prema podacima negdje oko 45% populacije bili su poljoprivrednici, a industrijskih radnika i obrtnika bilo je 30%. Intelektualaca odnosno visokoobrazovanih bilo je svega 3%¹⁵

¹⁴ Erceg, Sonja i Tuković Adam. "Folksdojčeri u poslijeratnoj komunističkoj Jugoslaviji." *Essehist* 8, br. 8 (2016): str. 102-103.

¹⁵ Sučić, Mihael. "Sudbina jugoslavenskih Folksdojčera - splet nesretnih okolnosti ili plan." *Essehist* 7, br. 7 (2015): str. 106.

Što se tiče same povijesti njemačke manjine u Jugoslaviji, ona svoje korijenje vuče još od razdoblja 13. i 14. stoljeća kada su njemački kolonisti prvi put zabilježeni na tim prostorima. Najbitnije migracije njemačkog stanovništva, odnosno budućih Folksdojčera, bile su u 18. i 19. stoljeću za vrijeme Habsburške Monarhije te kasnije Austro-Ugarske. Najstarija zabilježena zajednica Nijemaca bila je na području Kočevja iz 14. stoljeća. Kasnije migracije Nijemaca najčešće su uvjetovane gospodarskim razlozima gdje se duž rijeke Dunav ili jednostavnije rečeno na području Podunavlja naseljavaju njemačke obitelji.¹⁶ Termin Folksdojčer (*Volksdeutsche*) nastao je u Njemačkoj 1930-ih godina te je služio kao referenca za sve Nijemce koji su živjeli van teritorija Trećeg Reicha, najčešće na prostoru istočne i jugoistočne Europe.¹⁷

U Jugoslaviji se pripadnike njemačke manjine popularno zvalo Švabama. Nadalje, termin podunavske Švabe postao je također raširen od strane njemačkih autora koji su se referirali na Nijemce koji žive na istoimenom području. Taj je izraz prvenstveno stvoren nakon Prvog svjetskog rata, a odnosio se na njemačke stanovnike koji su živjeli na području nekadašnje Ugarske, ponajviše na prostorima kao što su Banat, Bačka, Srijem i Slavonija. Geneza ovog imena za Nijemce može se naći u usporedbi sa ostalim narodima kao što su Francuzi i Finci. Primjerice, u Francuskoj se Nijemce naziva Alemanima, a razlog tomu leži što su Alemanni bili germansko pleme koje je obitavalo najbliže teritoriju današnje Francuske, točnije u to vrijeme rimske provincije Galije. Finci nazivaju Nijemce Saksoncima, također zbog germanskog plemena istog imena koje je geografski bilo najbliže teritoriju Finske. Ova konstatacija može se prenijeti da je naziv Švabe korišten za Nijemce u sličnom pogledu, jer su Švabe bili germansko pleme čiji je teritorij obuhvaćao prostor Bavarske, koja je u tom pogledu bila najbliža jugoslavenskim zemljama na Balkanu. Također treba napomenuti još jedan razlog pojave takvog naziva za Nijemce, a to je sama činjenica da je dosta doseljenika dolazilo upravo sa područja Bavarske, Hessena, Pfalza, Sudeta itd. što je u biti značilo da je za vrijeme kolonizacije ovih prostora upravo bilo dosta Švaba. Ipak, termin Švabe više je pejorativan u pogledu korištenja, posebice unutar krugova tadašnjeg jugoslavenskog društva, a konotacija koju je izazivao često je bila podrugljive prirode. Njemački su autori često Podunavske Švabe smatrali „novim njemačkim plemenom“, ponajviše zbog same činjenice da su oni nova narodna tvorevina koja je nastala stapanjem sunarodnjaka iz različitih dijelova Njemačke koji su generacijski bili pod utjecajem drugih naroda na čijim su područjima

¹⁶ Geiger, Vladimir. "Nijemci u Hrvatskoj." *Migracijske i etničke teme*, vol. 7, br. 3-4, 1991, str. 320-324.

¹⁷ Erceg, Tuković, "Folksdojčeri u poslijeratnoj komunističkoj Jugoslaviji." str. 102.

živjeli što je značilo da su poprimili nove etničke karakteristike. Upravo su sami Nijemci iskovali već spomenuti termin Folksdojčer kako bi identificirali svoje sunarodnjake koji su živjeli van granica Trećeg Reicha.¹⁸

Nijemci su bili izrazito aktivna skupina unutar političkog života Kraljevine SHS. Već su 1922. godine osnovali stranku pod nazivom *Partei der Deutschen im Konigreiche SHS* koja se zalagala za prava nacionalne manjine unutar jugoslavenskog teritorija. Najveći uspjeh ove stranke bio je ulazak u Narodnu skupštinu 1923. gdje je čak 8 zastupnika uspjelo zastupati interese Nijemaca u Kraljevini SHS. Ipak, sa samo osvojenih 50 000 glasova dokazano je kako ova stranka nije uživala potporu većine njemačke manjine u Kraljevini SHS. Zanimljivo je da je većina Nijemaca podržavala dotada najjaču oporbenu stranku, a to je HSS Stjepana Radića. Nijemci u Kraljevini SHS strogo su se zalagali za očuvanje identiteta, ali to su htjeli postići kroz suradnju sa većim strankama kao što je HSS. Parola tog pristupa bila je „*Staatstreu und Volkstreil*“ („*Vjernost domovini, vjernost svom narodu*“). Upravo se iz ovog pristupa može vidjeti da se naglašavalo kako se problemi višenacionalnih zajednica rješavaju izbjegavanjem međuetničkih sporova, a ne njihovim inteziviranjem. Većina Nijemaca bila je politički suzdržana u pogledu političke struje unutar SHS, sve do pojave tzv. grupe individualaca poznatih kao „Obnovitelji“.¹⁹

„Obnovitelji“ su bili grupa mladih intelektualaca koji su tijekom studiranja u Njemačkoj došli u kontakt sa novom strujom koja se javila tamo, a to je bio Hitlerov nacionalsocijalizam. Ideje i stavovi koje je Hitler zastupao impresionirali su neke od tih individualaca, pa se tako liječnik iz Pančeva pod imenom Jakob Awender smatra osnivačem obnoviteljskog pokreta. Tako je već 1936. godine obnovitelj imena Branimir Altgayer osnovao u Osijeku 1936. godine „Kulturno i dobrotvorno udruženje Nijemaca u Slavoniji“ („*Kultur-und Sohlfahrtsvereinigung der Deutschen in Slawonien*“). Dolazi do podjele između njemačke narodne manjine gdje su starije generacije članova unutar *Kulturbunda*, odnosno kulturno prosvjetne organizacije njemačke manjine, odlučile čvrsto zaustaviti širenje novih ideala koje su zastupali Obnovitelji. Tako je 1936. godine zabranjeno djelovanje obnovitelja koji su isključeni iz djelovanja *Kulturbunda*. Ipak, jačanje Trećeg Reicha potkovano različitim političkim i gospodarskim uspjesima značilo je da se sukob ipak nastavio te je rezultirao eventualnom pobjedom Obnovitelja koji su zauzeli rukovodeće

¹⁸ Geiger, "Nijemci u Hrvatskoj." str. 319-320.

¹⁹ *Ibid.* str. 326.

položaje unutar ove organizacije. To je ujedno značilo i jačanje pronacističkih ideja koje su se polagano ustoličile među rukovoditeljstvom Kulturbunda čiji su se članovi zalagali sa stvaranje ideje o pripadnosti njemačke manjine Jugoslavije široj njemačkoj zajednici. Pri tome su se služili propagandom koja je bila slična njihovim uzorima u Trećem Reichu. Jugoslavenske vlasti nisu imale snage energično se suprotstaviti ovim pothvatima, dok su Obnovitelji polagano pripremali njemačku manjinu uz pomoć ideoloških i organizacijskih metoda na eventualni napad na Kraljevinu Jugoslaviju.²⁰

Kapitulacijom Jugoslavije 1941. godine većina Folksdojčera ostala je na teritoriju Nezavisne Države Hrvatske. Datuma 13.4.1941. osnovana je Njemačka Narodna Skupina koja je bila reformirani Kulturbund. Sjedište ove organizacije bilo je u Osijeku. Janko Sepp koji je bio vođa Folksdojčera u Jugoslaviji postavio je Branimira Altgayera za vođu Folksdojčera u NDH. Skupina je bila nominalno podređena vlastima NDH, ali zahvaljujući odlukama konferencija u Beču, njemačkoj manjini osiguran je privilegiran položaj unutar Nezavisne Države Hrvatske. Pripadnicima je zajamčeno dvojno državljanstvo (njemačko i hrvatsko) te ogromna razina autonomije i samouprave na područjima gdje su obitavali. Pokrajinski vođa Altgayer je po uzoru na naciste u Njemačkoj organizirao jedinstvo svih Nijemaca na području NDH koristeći se propagandom i čvrstim vodstvenim principima. Organizacija Njemačke Narodne Skupine unutar NDH bila je okarakterizirana strogim centralizmom gdje su podređeni organi i institucije direktno odgovarali čelništvu te organizacije. Nadalje, slično kao i sam Treći Reich, cijela organizacija bila je prožeta vojnim i poluvojnim organizacijama. Zaključno, može se reći kako je jaz između Folksdojčera i ostatka jugoslavenskog društva bio velik, što je zasigurno pridonijelo masovnom protjerivanju i ugnjetavanju Nijemaca u Jugoslaviji nakon završetka rata.²¹ Velik broj pripadnika njemačke nacionalne manjine biti će, zahvaljujući djelovanju ove organizacije, regrutirani među redove zloglasne Prinz Eugen divizije. Kako bi se osigurala iluzija voluntarizma, Himmler i Ribbentrop su u korespondenciji sa Jankom Seppom htjeli privući što veći broj Folksdojčera u službu protiv „boljševičke najezde.”²²

²⁰ *Ibid.* str. 326-327.

²¹ *Ibid.* str. 327.

²² Zakić, Mirna. “The Waffen-SS Division ‘Prinz Eugen’ and Anti-Partisan Warfare in Yugoslavia, 1942–1944.” Chapter. In *Ethnic Germans and National Socialism in Yugoslavia in World War II*, str. 220.

4. NAPAD NA KRALJEVINU JUGOSLAVIJU 1941. GODINE

Datuma 27.3.1941. došlo je do neočekivanih događaja na Balkanu koji su poremetili Hitlerove planove za napad na Sovjetski Savez. Vlada Kraljevine Jugoslavije koja je prvenstveno stala na stranu sila Osovine srušena je u vojnom puču kojeg su orkestrirali vojni časnici pod vodstvom Dušana Simovića. Naime, puč je bio reakcija na potpisivanje sporazuma o ulasku u Trojni pakt 25.3.1941²³. Sam su puč navodno potpomagali britanski obavještajni krugovi.²⁴ Nadalje, postoji i više razloga osim navedenog zašto je došlo do puča. Srpski krugovi bili su nezadovoljni stvaranjem Banovine Hrvatske koja je predstavljala odgovor na hrvatsko pitanje unutar Kraljevine Jugoslavije. Banovina Hrvatska teritorijalno je obuhvaćala i dijelove srpskih krajeva, a njeno samo stvaranje postalo je trn u oku srpskoj eliti koja se čvrsto odupirala federalističkom i autonomističkom uređenju Jugoslavije. Osim toga, problem je mogao nastati i u zahtjevima drugih etničkih skupina, posebice Slovenaca, koji bi neupitno imali slične zahtjeve u slučaju opstanka Kraljevine Jugoslavije. Drugi je razlog bio sam način Pavlovog vladanja, koji je bio autoritaran i često isključiv prema srpskim političarima u pogledu donošenja odluki.²⁵ Knez Pavle je morao napustiti državu, a na prijestolje je doveden maloljetni Petar Karađorđević. Hitlera su događaji u Jugoslaviji razgnjevili, što ga je eventualno navelo da napadne državu 6.4.1941. kako bi spriječio bilo kakve distrakcije u njegovoj skoroj invaziji Sovjetskog Saveza. Jugoslavija je okupirana u svega nekoliko dana, a na njenom teritoriju nastala je marionetska država NDH, dok je ostatak zemlje okupiran ili aneksiran od strane susjednih država. Gestrateška važnost Jugoslavije bila je neupitna. Za Njemačku je ona predstavljala važnu logističku sponu za daljnje ratovanje u Grčkoj jer se tu nalazila važna željeznička ruta Agram-Beograd-Niš, a i pružala je poveznicu sa njemačkom saveznicom Bugarskom. U početnoj fazi rata, njemačka je okupacija države bila znatno manje prisutna jer je Hitler bio više fokusiran na zbivanja sa SSSR-om. Početnu fazu okupacije prepustio je susjedima Jugoslavije: Italiji, Mađarskoj i Bugarskoj. Također su i domaći kolaboracionisti poput ustaša Hitleru bili „dovoljni“ za održavanje reda i stabilnosti u regiji. Italija je u prvom planu okupirala područja zapadne Slovenije i proširila vlast dalje na dalmatinsku obalu. Talijani su također uspostavili kolaboracionističku vladu u Crnoj Gori te

²³ Hutinec, Goran. "Historiografija o uzrocima poraza Kraljevine Jugoslavije u Travanjskom ratu 1941. – nastavak rata drugim sredstvima.." *Polemos* VII, br. 13-14 (2004): str. 194.

²⁴ Shepherd, Ben. *Terror in the Balkans: German armies and partisan warfare*. Harvard University Press, 2012. str. 75.

²⁵ Janjetović, Zoran. "27. ožujak 1941.: uzroci, akteri, ideologija, posljedice." *Časopis za suvremenu povijest* 38, br. 3 (2006): str. 1015.

priključili Kosovo talijanskoj Albaniji. Srbija je okupirana od strane Njemačke te je uspostavljena kolaboracionistička organizacija vođena u početku Milanom Aćimovićem te od 29.8. Milanom Nedićem. NDH je podijeljena na interesne zone Njemačke i Italije. Zona I. obuhvaćala je područje Dalmacije i većeg dijela primorja te je bila pod administracijom Vittoria Ambrosia i njegove Druge Armije. Zona II. bila je demilitarizirani pojas zemlje koji je trebao poslužiti kao tampon zona između ostatka NDH i talijanskih posjeda. Zona III. je bila dopušteno područje vojnog djelovanja. Sve sjeveroistočno od Zone III. bilo je njemačko interesno područje. Njemačka strategija bila je slična kao što su napravili u Čehoslovačkoj. Naime, tim činom su Nijemci željeli kroz taktiku „podijeli i vladaj“ usmjeriti Hrvate i Srbe jedne protiv drugih (slično kao Čehe i Slovake) te istodobno stvaranjem marionetske države NDH ograničiti talijansko širenje. Nadalje, htjeli su osigurati područja gdje su se nalazili korisni resursi koji bi bili direktno u njemačkim rukama ili u rukama saveznika kao što su Mađarska, Bugarska i sama NDH.²⁶

Ustaški režim pokazao se kao zločinački, netolerantni i brutalan prema etničkim skupinama kao što su prvenstveno Srbi, Židovi i Romi. Hrvati koji su osuđivali ustašku vlast također su bili izloženi progonima od strane režima. Način ophođenja ustaške vlasti izazvao je burne reakcije od strane naroda, pa je samim time došlo i do raznih ustanaka diljem teritorija NDH, ponajviše četničkih ustanaka i pojave partizanskog pokreta vođenog Josipom Brozom Titom. U početnoj fazi okupacije Jugoslavije za njemačke je garnizone bio zaužen Wilhelm List. U okupiranoj Srbiji jedan od glavnih čelnika bio je pripadnik SS-a Harald Turner, prisutan već od 1941. godine. Nadalje, s vremenom je dolazilo do pojave *Einsatzgruppen* odnosno paravojnih postrojbi SS-a zaduženih za masovna ubojstva fokusirana primarno na židovsku populaciju. General Paul Bader bio je na čelu rezervista koji su bili zaduženi za održavanje reda u Jugoslaviji. Radilo se o postrojbama koje su bile lako naoružane i manje opremljene u usporedbi sa postrojbama na prvim linijama. Većina pripadnika ovih postrojbi bili su Austrijanci. Smisao je bio dovoditi časnike koji su bili upoznati sa terenom Jugoslavije i iskusni u planinskom ratovanju. Nadalje, bilo je logistički lakše dovesti te vojnike zbog relativne geografske blizine Austrije Jugoslaviji. Ipak, ove su se jedinice već morale suočavati sa kombiniranom prijetnjom Titovih partizana i četničkih postrojbi u Jugoslaviji već u ljeto 1941.²⁷

²⁶ Shepherd, *Terror in the Balkans: German armies and partisan warfare*, str. 75-78.

²⁷ *Ibid.* str. 78-82.

Često se u historiografiji njemačkih generala Balkan nazivalo kao mjesto gdje se pojedine časnike i pripadnike generalskog kora slalo kao „pozadince“, a samu se regiju nerijetko smatralo mjestom gdje karijere umiru. Takva usporedba nije u potpunosti kriva, ponajviše jer se većina poznatih njemačkih generala istaknula na drugim bitnim bojištima, posebice na Istočnom frontu. Velik broj časnika i generala pristizao je sa bojišta Sovjetskog Saveza te su mnogi od njih u tim ratovanjima podbacili i bili prebačeni na teritorij Jugoslavije. Ipak, neki od generala i časnika su se uspjeli istaknuti u borbama sa partizanima što je omogućilo njihovoj karijeri da dođe do određenog uspona.²⁸

²⁸ Trifković, Gaj. "Nedostaje mu čvrstine: Njemački generali u Jugoslaviji 1941–1945." *Historijska traganja* 21 (2022): str 196-197.

5. SEDMA SS DIVIZIJA „PRINZ EUGEN“

Datuma 1.3.1942. na inicijativu samog kancelara Adolfa Hitlera osnovana je Sedma Waffen-SS dragovoljačka planinska divizija „Prinz Eugen“ (*Waffen – SS Freiwilligen Gebirgs-Division „Prinz Eugen“*). Formiranje i uspostava divizije povjerena je SS-Obergruppenführeru Arthuru Phelpsu, nekadašnjem časniku austro-ugarske vojske.²⁹ Phelps je bio Folksdojčer podrijetlom iz Rumunjske. Prije nego što je postao zapovjednikom SS divizije „Prinz Eugen“, služio je u SS diviziji „Wiking“ u Rusiji. Phelps je bio iskusan i kompetentan administrator, čiji je stil vođenja bio prikladan za sastav postrojbi koje su djelovale u regiji, zbog čega ga se popularno nazivalo "Papa".³⁰ U početku je većina regrutacije usmjerena na prostor Banata, gdje je živio veliki broj Folksdojčera. Ipak, prvotni plan formiranja divizije nije bio uspješan jer se nije odazvao dovoljan broj dragovoljaca. Dok nije došlo do uplitanja samog Heinricha Himmlera, diviziji je u početku pristupilo svega nekoliko tisuća dobrovoljaca. Tek je djelovanjem samog Himmlera snaga divizije narasla na 15 000 pripadnika. S obzirom da se radilo o relativno novoj diviziji, glavni problem ležao je u nedostatku iskusnog časničkog kadra. Kako bi se riješio taj problem, general Phelps doveo jeiskusne zapovjednike iz drugih SS divizija, posebice Waffen-SS divizije *Wiking*. Drugi dio časnika premješten je u SS diviziju „Prinz Eugen“ poglavito zbog stegovnih razloga. Krucijalna zapovjedna hijerarhija riješena je na način da je svaki zapovjednik u vlastitim individualnim postrojbama imao uza sebe trojicu dozapovjednika koji su bili direktno pod autoritetom iskusnih Waffen-SS zapovjednika. Glavnina tih dozapovjednika bili su Folksdojčeri iz Banata. U početku se divizija isključivo obučavala za borbu protiv Srba, a sama obuka provodila se na prostoru Banata. Što se tiče samog uređenja divizije, ona je bila sastavljena od dvije pukovnije. To su bile pukovnija planinske vojske i topnička pukovnija. Same pukovnije su se dalje granale na bojne koje su bile označene rimskim brojevima od I. do IV. Sljedeća u nizu hijerarhijske strukture divizije bila je bojna. Odmah ispod bojnih bile su satnije, kojih je sveukupno bilo četiri. Treba napomenuti kako su njemačke planinske postrojbe bile veće od standardnih pješačkih postrojbi, pa je zbog toga broj satnija ove divizije bio veći. U pogledu brojčane snage, bojne ove SS divizije brojale su otprilike 400 vojnika te su bile glavna udarna snaga divizije. Veliki dio borbene sposobnosti i ofenzivne moći SS divizije „Prinz Eugen“ ležao je u prisutnosti pridodanih

²⁹ Marković, Stjepan. *Stradanja podno Kamešnice: 25. - 29. ožujka 1944.* Zagreb: Alfa, 2012. str. 56.

³⁰ Melson, Charles D. "German Counterinsurgency in the Balkans: The Prinz Eugen Division Example, 1942–1944." *The Journal of Slavic Military Studies* 20, br. 4 (2007): str. 713.

postrojbi koje su u kombinaciji sa udarnim postrojbama pridonijele sveopćoj jačini divizije. Te pridodane postrojbe bile su bojna veze, bojna tenkova, bojna logistike te liječnička i veterinarska bojna. Poznati su također i neki od članova zapovjednog kadra same divizije. Na čelu I. pukovnije nalazio se *SS – Standartenführer* (pukovnik) Broser dok je II. pukovnijom zapovijedao *SS – Obersturmbahnführer* (dopukovnik) August Schmidhuber. Topnička pukovnija bila je pod zapovjedništvom *SS – Standartenführera* Konradta. Od velike važnosti bio je i *SS – Hauptsturmführer* (kapetan) Bernhard Dietsche koji je zapovijedao II. bojnomo. Brojčana snaga same divizije često je varirala, te je u jednom trenu bilo pristuno čak 20 000 vojnika.³¹

Godina 1943. predstavljala je prekretnicu u zapovjednom kadru SS divizije „Prinz Eugen“. Novim autoritetom postao je *SS – Brigadeführer* (titula usporedna sa brigadnim generalom) Karl Ferdinand von Oberkamp. Dotadašnji čelni čovjek i jedan od progenitora divizije Arthur Phelps postao je zapovjednik V. SS planinskog zbora nakon što je operacija *Schwarz* završila. I niži rangovi također su prošli kroz promjene, poglavito u pogledu zapovjedništva pukovnijskih. Tako je novim zapovjednikom I. pukovnije postao *SS – Obersturmbahnführer* Petersen dok je vodstvo II. pukovnije preuzeo *SS – Standartenführer* August Schmidhuber. Jedino tko nije zamijenjen na svojoj originalnoj funkciji jest Bernhard Dietsche koji je ostao zapovjednikom II. bojne. Novi zapovjednik topništva bio je *SS – Obersturmbahnführer* Ludwig. Isticanje ove divizije bilo je najvidljivije u borbama sa partizanima u Dalmaciji nakon što je Italija kapitulirala napredovanjem Saveznika na talijanskom bojištu. Posljednje izmjene unutar hijerarhije divizije dogodile su se u razdoblju prijelaza iz 1943. u 1944. U razdoblju nakon masakra civila u Palama kraj Sarajeva Karl Ferdinand von Oberkamp prepustio je zapovijedanje divizije Augustu Schmidhuberu. Novi zapovjednik II. pukovnije, koja je sada bila prekrštena u 14. pukovniju, postao je Bernhard Dietsche. Početkom 1944. novim zapovjednikom divizije postaje *SS – Oberführer* Otto Kumm koji je došao zahvaljujući intervenciji generala Arthura Phelps. Posljednji mjeseci rata divizije provedeni su ponovno pod zapovjedništvom Augusta Schmidhubera, a borbe su se poglavito odvijale na području Srijema i u Slavoniji protiv Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije odnosno Jugoslavenske armije koja je u posljednjoj godini rata postala profilirana vojska. Divizija se u posljednjoj fazi sukoba povlačila iz Bosne preko Karlovca i Zagreba prema austrijskoj granici. Uspješno povlačenje divizije onemogućile su

³¹ Marković, *Stradanja podno Kamešnice: 25. - 29. ožujka 1944.*, str. 56-57.

manje partizanske snage stacionirane kod Celovca zatvorivši time prolaz diviziji iz Slovenije u Austriju. SS divizija „Prinz Eugen“ bila je tada u sastavu armijske skupine „E“ čiji je vrhovni zapovjednik bio general Alexander Löhr koji se upustio u pregovore sa partizanima te konačno objavio opću predaju svih njemačkih snaga zarobljenih u Sloveniji.³² Löhr je, za vrijeme Prvog svjetskog rata, služio kao časnik u austro-ugarskoj vojsci. Smatrao je da restrikcije za nasilje ne postoje te da neprijateljsku volju treba slomiti pod svaku cijenu.³³

Vojnici ove divizije većinom su se predali, a datuma 12.5.1945. pripadnici divizije čine posljednju simboličnu smotru jedne bojne unutar 13. pukovnije prilikom čega je odsvirana posljednji put njemačka himna. Taj je čin popraćen suzama njemačkih vojnika. Divizija se konačno predala 14.5.1945., a njeni su pripadnici odvedeni u zarobljeničke logore Celje i Šentvid.³⁴

Neke od glavnih karakteristika koje su odlikovale SS diviziju „Prinz Eugen“ su hrabrost, sposobnost i efektivno vođenje ratovanja, posebice na planinskim i brdskim terenima karakterističnim za prostor Jugoslavije. Pripadnici ove divizije istaknuli su se u borbama protiv partizana, borbe koje su često bile velikih razmjera. Ipak, ova divizija, slična kao i ostale Waffen SS divizije, pokazivala je svoju brutalnost, posebice na civilnom stanovništvu na koje su nailazili. Nadalje, ubijanje ranjenika i ratnih zarobljenika bili su još jedna o mnogih krvavih i strahovitih točki ratnog puta ove divizije. Postrojbe SS divizije „Prinz Eugen“ bile su optužene za niz počinjenih ratnih zločina koji su zahvaljujući jugoslavenskom rukovodstvu uspjeli izaći na vidjelo pred Međunarodni vojni sud u Nürnbergu. Najviše zločina evidentirano je u tzv. *Saopštenju broj 29 jugoslavenske Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača*. Nadovezujući se prvenstveno na izjavu dr. Eugena Strumpfa, vojnog liječnika, predstavljeni su svi njemački časnici odgovorni za zločine protiv čovječnosti među kojima je prvi naveden sam čelnik SS divizije August Schmidhuber. Ovaj dokument u kojem su spomenuti zločini divizije sastavljen je 21. veljače 1945. u Beogradu, a ogroman broj podataka odnosio se na događaje u Cetinskoj krajini 1944. godine. Također je na 23. stranici objavljeno izvješće Zemaljske komisije za ratne zločine Hrvatske koje je uspjelo doći pred sud u Nürnbergu.³⁵

³² *Ibid.* str. 57-58.

³³ Gumz, Jonathan E. "Wehrmacht Perceptions of Mass Violence in Croatia, 1941-1942." *The Historical Journal* 44, br. 4 (2001): str. 1020.

³⁴ Marković, *Stradanja podno Kamešnice: 25. - 29. ožujka 1944.*, str. 58-59.

³⁵ *Ibid.* str. 59-60.

Glavninu pripadnika ove divizije činili su Folksdojčeri sa područja Bačke, Banata, Srijema i Slavonije. Velika većina vojnika govorila je hrvatski ili srpski jezik, zavisno sa kojeg područja su došli. Nadalje, neka svjedočanstva tvrde kako su u sastavu divizije bili uključeni pravoslavci iz Banata, pa čak i četničke postrojbe koje su djelovale na području Dalmacije.³⁶ Prema njemačkim izvorima, njemačka nacionalna manjina u Banatu pridonijela je 21 516 regruta u Waffen SS, pri čemu je većina njih regrutirana u 7. SS diviziju „Prinz Eugen“. Iz Bačke je prema sporazumu Njemačke i Mađarske 1942. regrutirano 18 500 pojedinaca, dio kojih je zasigurno završio u redovima SS divizije „Prinz Eugen“.³⁷

6. SS DIVIZIJA „PRINZ EUGEN“ U BITKAMA NA NERETVI I SUTJESCI

Ovo poglavlje biti će usmjereno na opisivanje djelovanja SS divizije „Prinz Eugen“ tijekom dviju najpoznatijih bitki jugoslavenskog teatra Drugog svjetskog rata. Bitno je istaknuti njeno djelovanje na ovom području jer će prethodno svom dolasku u Dalmaciju, točnije na područje Cetinske krajine i ostatka centralne i južne Dalmacije, ova divizija steći ogromno iskustvo u borbama protiv partizana upravo za vrijeme ovih krvavih bitki.

6.1. Bitka na Neretvi

Uspjesi partizanskih postrojbi omogućili su stvaranje velikog oslobođenog prostora središnje Bosne i područja oko Bihaća. Alarmanтна situacija privukla je pozornost njemačkog vojnog vrha koji je odlučio stvari preuzeti u svoje ruke. Datuma 9.1.1943. održan je bitan sastanak u kojemu su se čelnici NDH susreli sa njemačkim zapovjednikom generalom-pukovnikom Alexanderom Löhrom koji je bio na čelu Vojne skupine „E“ (*Heersgruppe „E“*) i talijanskim generalom Mariom Roattom, zapovjednikom II. armade. Glavna točka diskusije ovog sastanka bilo je predstavljanje operacije *Weiss* (bijelo). Operacija se sastojala od dvije glavne sastavnice nazvane *Weiss I.* i *Weiss II.* Cilj operacije *Weiss I.* bilo je opkoljenje partizanskih snaga u Bihaću

³⁶ Kozlica, Ivan. *Krvava cetina: masovni pokolji u cetinskoj kraji i Poljicima u Drugome svjetskom ratu*. Zagreb: Hrvatski Centar za Ratne Žrtve, 2012. str. 178-179.

³⁷ Tomasevich, Jozo. *War and revolution in Yugoslavia, 1941-1945 occupation and collaboration*. Stanford, CA: Stanford University Press, 2001. str. 207-208.

od strane Nijemaca i njihovih saveznika, a napad bi bio usmjeren iz više točaka. Te polazišne točke bile su Knin, Karlovac, Ogulin i Gospić s jedne strane te Glina, Kostajnica, Ključ i Samski Most s druge strane. *Weiss II.* bila je druga operacija planirana od strane Nijemaca koja bi u slučaju partizanskog izvlačenja iz obruča omogućila njemačkim snagama da unište partizanske postrojbe kada bi se povlačile u smjeru Hercegovine. Operacija *Weiss II.* planirana je na ogromnom području zapadne Bosne, obuhvaćajući prostor Livna, Jajca, Ključa i Bosanskog Grahova. Nijemci i njihovi saveznici bili su brojačano jači nego partizani, a među svojim redovima imali su 80 000 vojnika. Slabije naoružani partizani brojali su oko 22 000 vojnika unutar svojih postrojbi.³⁸

Među udarnim snagama njemačke vojske našla se i SS divizija „Prinz Eugen“ koja je vodila glavni napad na partizanske položaje. Napad je započeo 20.1.1943. u kojem su njemačke postrojbe temeljito izvršile pritisak na neprijateljske linije. Glavni zadatak SS divizije „Prinz Eugen“ bio je zauzimanje Bihaća, pri čemu su se partizani lagano povlačili sa tog prostora zahvaljujući učinkovitim napadačkim akcijama od strane Nijemaca. Prodiranjem SS divizije „Prinz Eugen“ prema jugu došlo je do pada Bosanskog Petrovca 7.2.1943., nakon čega je ubrzo slijedio i pad ostalih partizanskih uporišta Drvara i Bosanskog Grahova. Kretanje ostalih divizija Wehrmachta kao što su 369. divizija poznata kao i „Vražja“ te 718. pješачka divizija prisilile su partizane na povlačenje prema dolini rijeke Neretve kako bi izbjegli potpuno okruženje. To je bilo zeleno svijetlo Nijemcima za izvršavanje druge operacije kodnog imena *Weiss II.* Partizane je desetkovala glad i epidemija tifusa, a u borbe se također uključila talijanska divizija *Bergamo* stacionirana u Sinju. Partizani su prisiljeni na daljnje povlačenje uz velike gubitke, dok su Nijemci pretrpjeli manje gubitke u ljudstvu. SS divizija „Prinz Eugen“ je u razdoblju 20.1. - 20.2. 1943. izgubila 162 vojnika i 7 časnika.³⁹

Datuma 25.2.1943. Nijemci su započeli završnu fazu svoga napada s ciljem uništenja preostalih partizanskih postrojbi. Držeći se plana napada, sa sjeverne su strane iz smjera Sarajeva nadirale njemačka 718. pješачka divizija zajedno sa oružanim snagama NDH koje su se upustile u iscrpljujuće borbe sa partizanskim odredima na prostoru Jablanice. Iz smjera Mostara, dakle s južne strane, prateći rijeku Neretvu, talijanske i četničke formacije nadirale su prema partizanskim položajima dok su sa zapadne strane, odnosno iz smjera Livna i Bugojna, pristizale elitne postrojbe

³⁸ Marković, *Stradanja podno Kamešnice: 25. - 29. ožujka 1944.*, str. 45.

³⁹ *Ibid.* str. 45-46.

SS divizije „Prinz Eugen“ i 369. „Vražje“ divizije. U teškim borbama sa Nijemcima, partizani su kod Gornjeg Vakufa 5.3.1943. uspjeli privremeno zaustaviti njemačke postrojbe koje su prodirale sa sjevera. Cilj partizanskog vrha bio je prebaciti se preko rijeke Neretve u istočnu Hercegovinu i Crnu Goru, a to bi izveli na području Jablanice. Kako bi spriječili daljnji razvoj situacije, Nijemci su ubrzali operativno djelovanje SS divizije „Prinz Eugen“ koja je netom usmjerena u Mostar dok se 369. „Vražja“ divizija nastavila kretati prema Jablanici. Došlo je do spora između Talijana i Nijemaca oko odluke prebacivanja SS divizije „Prinz Eugen“ u Mostar jer su se Talijani bojali da će rudnici boksita biti iskorišteni od strane Nijemaca. Upravo je ta prepirka koštala Nijemce vremena, jer su se tih dana dok je prepirka trajala, partizani uspjeli prebaciti na drugu stranu Neretve. SS divizija „Prinz Eugen“ stigla je prekasno ponajviše zbog talijanskih odluka.⁴⁰

Bitno je napomenuti i partizansku perspektivu u ovoj jako bitnoj bitci. Naime, u završnim borbama Vrhovni štab na čelu s Titom je bio svjestan ograničenog vremena kojeg imaju za prijelaz rijeke te su u noći sa 6.3.-7.3. partizanske postrojbe krenule u smjeru Jablanice, točnije lijeve strane rijeke koje su držali četnici. Druga dalmatinska brigada uspjela je iznenaditi četnike te izvojevati ogromnu pobjedu koja im je omogućila prelazak. Iako je željezni most preko Neretve bio srušen, ubrzo je izgrađen drveni most preko kojeg je uspješno obavljen prelazak. Prva dalmatinska brigada koja je zadržavala Nijemce kod Konjica prešla je most 13.3., a posljednji ranjenici prevezeni su preko mosta 15.3.1943. Partizani su uspješno pobjegli na područje istočne Hercegovine te su borbe privremeno utihnule.⁴¹ Partizansko povlačenje nije prošlo bez žrtava, a tokom cijelog puta partizanske su postrojbe bile bombardirane od strane Luftwaffe. Unatoč tomu, cjelokupno povlačenje je bilo uspješno, a njemački general Löhre naredio je prekid operacije i pripreme za novi pothvat protiv partizana.⁴²

⁴⁰ *Ibid.* str. 46-48.

⁴¹ *Ibid.* str. 48.

⁴² Trifković, Gaj. “A Case of Failed Counter-Insurgency: Anti-Partisan Operations in Yugoslavia 1943.” *The Journal of Slavic Military Studies* 24, br. 2 (2011): str. 319.

6.2. Bitka na Sutjesci

Nakon bitke na Neretvi koja je završila uspješnim povlačenjem partizanskih postrojbi prema unutrašnjosti istočne Hercegovine i Crne Gore, njemačko zapovjedništvo, smatrajući svoj logističko – komunikacijski pravac koji je povezivao Beograd i Solun ugroženim u slučaju partizanskog prodora u južnu Srbiju, imalo je u planu uništiti partizanski pokret u potpunosti. Nijemci su u ovom slučaju pripremali svoj ratni plan bez uključivanja Talijana, ponajviše zbog prijašnjeg negativnog iskustva u suradnji s talijanskim postrojbama. Među glavninom udarnih snaga njemačkih postrojba bile su elitne jedinice iskaljene u borbama sa partizanima te obučene za planinsko ratovanje, a među njima bila je i sama SS divizija „Prinz Eugen“. Uz ovu su diviziju sudjelovale i još tri divizije, a to su bile 369. „Vražja“ divizija, 118. lovačka divizija i 1. planinska divizija. Inicijalni plan napada bio je izrazito kompleksan i detaljno osmišljen od strane Nijemaca. Zadatak 369. divizije bio je napad iz smjera Foče, Goražda i Višegrada dok je SS divizija „Prinz Eugen“ trebala napasti partizanske položaje iz smjera zapadne Hercegovine, otprilike iz prostora između Ljubuškog i Širokog Brijega. Glavna zadaća 118. lovačke divizije bila je onemogućenje mogućnosti povlačenja partizanima, a bili su smješteni na položajima jugozapadno od Sarajeva. Ogromnu odgovornost imala je i 1. planinska divizija smještena na sjeveru Crne Gore koja je zajedno sa talijanskim postrojbama stacioniranim u Crnoj Gori trebala napasti partizanske položaje sa istočne i jugoistočne strane. Ipak, 1. planinska divizija sudjelovala je samo u početnoj fazi njemačkog napada, glavninu odgovornosti i borbi protiv partizana preuzele su ove tri divizije već spomenute gore. Ultimativni cilj ove operacije bilo je potpuno uništenje partizanskih postrojbi, a način na koji bi se to izvelo jest kroz kompletno okruženje partizana na području oko rijeka Pive, Tare i Sutjeske. Njihova sveukupna snaga bila je 120 000 vojnika, prije svega njemačke narodnosti. Što se tiče partizanskih jedinica u regiji, njihova borbena sposobnost obuhvaćala je sve skupa četiri partizanske divizije, dakle negdje oko 17 000 vojno sposobnih individualaca. Treba spomenuti da su partizanske snage za sobom vukle i veliki broj ranjenika, a da bi situacija bila još složenija, velik broj tifusom zaraženih ljudi također je bio prisutan među redovima partizana. Glavni cilj partizanskih postrojbi bio je prelazak rijeke Lim kako bi se doseglo područje Srbije. Zanimljiva je činjenica da je njemački vojni vrh bio dobro upućen u partizanske planove i smjerove kretanja,

a i sami partizanski izvori potvrđuju tu konstataciju. Razlog tomu može se pronaći u uspješnom dekodiranju partizanskih šifri od strane njemačke obavještajne službe *Abwehr*.⁴³

Nijemci su svoj siloviti napad započeli 15.5.1943., a sama operacija bila je poznata kao operacija *Schwarz* (Crno). Proboj prema jugoistočnoj Srbiji odmah je zaustavljen, što je bilo poznato i Vrhovnom štabu koji je morao pronaći druge alternative za provođenje svojih planova. Prvi potez koji je napravljen od strane partizana jest prebacivanje 1. proleterske divizije prema sjeveru kako bi se pokušalo probiti preko Drine. Taj je pothvat zaustavljen od strane 118. lovačke divizije kod Foče. Najveća kriza u partizanskim redovima nastala je radi protunapada izvršenog od strane 369. „Vražje“ divizije koja je iz smjera Gradaca napala partizanske položaje u Čelebiću i time dovela u opasnost sve partizanske postrojbe koje su djelovale u Foči jer im je prijetilo potpuno odsijecanje. Ipak, neuspjelo probijanje preko Drine nije značilo propast za partizanske postrojbe koje su uspješno zadržale položaj na Tari i planini Vučevu, koja će se kasnije pokazati ključnim faktorom opstanka partizanskog pokreta pri izvlačenju iz Sutjeske. Najveći problem partizanskim postrojbama pružala je SS divizija „Prinz Eugen“ koja je nakon početnih borbi prebačena na crnogorski teritorij, točnije na područje oko Nikšića. Ova je divizija vodila borbe sa partizanskom Trećom divizijom na jugu i jugozapadu, nanoseći pri tome ogromne gubitke partizanskim postrojbama. Ogromne je gubitke u ljudstvu također pretrpjela 1. proleterska divizija koja je držala položaje sve do 27.5.1943., nakon čega se morala povući. Do kraja svibnja 1943. pokušaji proboja su propali. Ipak, zamijećena je slaba točka u njemačkim linijama na prostoru između Ćureva i Graba na rijeci Sutjesci. Taj je prostor držala samo jedna bojna iz 118. lovačke divizije.⁴⁴

Glavna direktiva Vrhovnog štaba bila je usmjerena prema 1. proleterskoj brigadi čiji je zadatak bio obrana Vučeva koji je trebao poslužiti kao izlaznica partizanskim postrojbama iz njemačkog obruča. Njemački general Rudolf Lütters naredio je pojačanje napada na partizanske položaje, stežući pri tome obruč oko partizanskih postrojbi. To je kulminiralo zatvaranjem obruča 31.5.1943., osim u uskom prostoru kod Tjeništa i Suhe na Sutjesci. Na scenu su nastupile 118. lovačka divizija i SS divizija „Prinz Eugen“ koje su usmjerene na Sutjesku gdje se sumnjalo na partizanski proboj. Tako je 118. lovačka divizija napredovala sa sjevera, dok je SS divizija „Prinz

⁴³ Marković, *Stradanja podno Kamešnice: 25. - 29. ožujka 1944.*, str. 49-50.

⁴⁴ *Ibid.* str. 51-52.

Eugen“ napredovala sa juga prema partizanskim položajima na Sutjesci. Prostor između ovih dviju divizija bio je širok svega 4 km udaljenosti, što u biti pokazuje u kojoj su se opasnosti našle partizanske postrojbe suočene sa potpunim uništenjem. Druga dalmatinska brigada izgubila je oko 250 vojnika u borbama protiv SS divizije „Prinz Eugen“ koja ih je primorala na povlačenje prema planini Siljevici. Na jugoistoku bojišta nalazila se treća divizija zajedno sa 3000 ranjenika, udaljeni od Sutjeske 20 kilometara. Kako bi povećali šanse uspješnog povlačenja, donešena je odluka da se teški ranjenici ostave u špiljama unutar kanjona Tare i Pivske planine. Većinu ranjenika dočekala je tragična sudbina u rukama Nijemaca.⁴⁵

Iako se u tom trenutku činilo da će partizanske snage biti slomljene, noć sa 9.6. na 10.6. pokazala se sudbonosnom za opstanak partizanskog pokreta. Naime, 1. proleterska brigada uspjela je potisnuti 369. diviziju sa Balinovca i Videža i time otvorila mogućnost povlačenja kroz uski koridor koji je tu stvoren. Partizanske postrojbe započele su žustro povlačenje, a Nijemci su intenzivirali napad kako bi zaustavili partizanski plan. Tri divizije uspjele su pobjeći iz njemačkog obruča, a zarobljena je ostala samo Treća divizija. Čelništvo divizije odlučilo se na proboj kroz njemačke redove, napavši pri tome pozicije koje je držala SS divizija „Prinz Eugen“, ali bez uspjeha i puno žrtava. Partizani su se zatim podijelili u manje skupine i na taj način nastojali pobjeći iz njemačkih ralja. Dio se partizana uspio izvući iz obruča, a mnogi su ubijeni od strane Nijemaca koji su pretraživali prostor nakon završetka glavnih borbi.⁴⁶ Slom partizanskog otpora omogućio je SS diviziji „Prinz Eugen“ da napreduje s juga i spoji se sa 118. lovačkom divizijom na sjeveru. Operacija Schwarz završila je 15.6.1943. proglasom generala Lüttersa.⁴⁷

Bitka na Sutjesci pokazala se strahovito teškom i skupom za partizanski pokret. Treća divizija gotovo je uništena, a ostale su divizije pretrpjele ogromne gubitke. U bitci je život izgubilo otprilike 7000 pripadnika Narodnooslobodilačkog pokreta, dok je 3000 partizana uspjelo pobjeći iz obruča prema njemačkim procjenama.⁴⁸

Zapovjednik SS divizije „Prinz Eugen“ Arthur Phelps odlikovan je Viteškim križem reda Željeznog križa, prestižnog odlikovanja unutar njemačkih vojnih krugova. Također je odlikovan i Bernhard Dietsche koji je zapovijedao II. bojnom 2. pukovnije. Ova odlikovanja predstavljala su

⁴⁵ *Ibid.* str. 52.

⁴⁶ *Ibid.* str. 52-54.

⁴⁷ Trifković, “A Case of Failed Counter-Insurgency: Anti-Partisan Operations in Yugoslavia 1943.”, str. 322-323.

⁴⁸ Marković, *Stradanja podno Kamešnice: 25. - 29. ožujka 1944.*, str. 54-55.

ogromno značenje za prestiž cijele SS divizije „Prinz Eugen“ jer su njih dvojica prvi časnici koji su zavrijedili takvu čast. SS divizija „Prinz Eugen“ stekla je ogromno iskustvo u borbama protiv partizana na teritoriju današnje Bosne i Hercegovine, a sama divizija će doći na područje Cetinske krajine u potrazi za partizanima koji su bili aktivni na tom području te će upravo na tom prostoru ispisati krvavu povijest.⁴⁹

7. DJELOVANJE SS DIVIZIJE „PRINZ EUGEN“ U DALMACIJI

7.1. Dolazak SS divizije „Prinz Eugen“ u Dalmaciju

Datum 8.9.1943. bio je od velike važnosti za tijek rata u Europi, ali i na istočnoj obali Jadranskog mora. Tog je dana Italija službeno objavila kapitulaciju nakon što su se Saveznici iskrcali na južne obale Apeninskog poluotoka. Talijanska kapitulacija rezultirala je hitnom intervencijom Njemačke koja je nastojala spriječiti prelazak i masovnu predaju talijanskih vojnika Saveznicima. Tako je na tlu Italije, odnosno na njenom sjevernom djelu osnovana marionetska Talijanska Socijalna Republika sa sjedištem u Salu, na čelu koje je bio oslobođeni Mussolini.⁵⁰ Kapitulacija Italije koštala je Italiju ogroman dio teritorija, posebice u pogledu njenih posjeda na istočnoj obali Jadrana koji su sad formalno došli u sastav Nezavisne Države Hrvatske.

Nijemci su u rujnu 1943. reagirali na slijed događaja u Dalmaciji, ponajviše jer su se talijanske snage počele masovno predavati partizanima, što je značilo da su i ogromne količine oružja počele pristizati u partizanske ruke. Nadalje, ogroman broj talijanskih boraca prešao je na stranu partizana te su njemačke snage rasprostranjene širom Dalmacije odjedanput bile u nezavidnoj poziciji naspram rastućeg broja partizanskih postrojbi. Tako je general Arthur Phelps zajedno sa V. SS planinskim korpusom dobio zadatak da preuzme kontrolu u Dalmaciji na način da se veliki gradovi poput Splita i Dubrovnika zauzmu i dovedu u ruke sila Osovine. Sukladno planu 114. lovačka divizija krenula je u akciju preko Like iz smjera Bihaća, uspostavivši kontrolu prvo nad Drnišom 6.9. pa nedugo nakon toga i Šibenikom 11.9.1943. Dio te divizije krenuo je prema Sinju i Kninu. SS divizija „Prinz Eugen“ dobila je zadatak uspostave kontrole nad Sinjem, a konačni cilj bio je Split. Smjer njihovog kretanja bio je iz Imotskog. Važnost Sinja bila je neupitna

⁴⁹ *Ibid.* str. 55-56.

⁵⁰ Barić, Nikica. "Oružane snage talijanske Socijalne Republike (rujan 1943. - travanj 1945.)." *Polemos* IV, br. 8 (2001): str. 147-148.

na području Dalmatinske Zagore, ali i središnje Dalmacije općenito. Sinj je bio križište bitnih prometnica u Dalmaciji, ponajviše jer su svi putevi iz središnje Bosne prema Splitu većinom prolazili kroz grad Sinj. Njemačkim je vojnim krugovima bilo bitno uspostaviti kontrolu nad Sinjem i spriječiti partizansko zauzimanje grada upravo zbog tih razloga. U gradu se za vrijeme kapitulacije Italije nalazilo nekoliko postrojbi. To je bio određen broj satnija domobranstva iz 2. bojne 15. pješačke pukovnije i 27. bojna Ustaške vojnice. Uz njih je bio prisutan i manji broj talijanskih vojnika. Partizanska prijetnja za grad bila je ogromna u periodu nakon što je Italija kapitulirala te su partizanske snage grad u potpunosti okružile. Arthur Phelps se odlučio na prebacivanje vojnika SS divizije „Prinz Eugen“ zrakoplovima jer je bio svjestan da njemačke postrojbe neće stići na vrijeme u gradu regularnim metodama transporta. Kao mjesto za slijetanje aviona odabran je obližnji Piket gdje se nalazila malena zračna luka, a sami zrakoplovi polijekali su iz Mostara.⁵¹

SS divizija „Prinz Eugen“ odmah započinje sa djelovanjem nakon prvih iskrcavanja zrakoplova na Piket 9.9.1943. Među prvima koji je stigao bio je Obersturmbahnführer Petersen, zapovjednik I. pukovnije i njegov stožer u pratnji sa I. bojnou I. pukovnije. Gotovo odmah su reagirali ulaskom u grad Sinj i razoružavanjem 25. talijanske pukovnije koja je bila dio divizije *Bergamo*. Nakon toga, ovaj dio SS divizije „Prinz Eugen“ nastavlja svoj put prema Splitu gdje će kod Klisa upasti u teške borbe sa partizanskim jedinicama. Drugi val pripadnika SS divizije „Prinz Eugen“ stigao je u Sinj nekoliko dana poslije pod zapovjedništvom Sturmbahnführera Breimaiera koji je sa sobom doveo II. bojnou I. pukovnije. Nedugo nakon dolaska, ova novostigla postrojba imala je zadatak probiti se do Klisa i sukobiti se s partizanskim jedinicama koje su napadale tvrđavu. Dio vojnika 27. bojne Ustaške vojnice također se pridružio ovom regimentu, a među njima se nalazio također i Edo Bulat čija je funkcija bila *Ministar za oslobođene krajeve*. Naišli su na otpor partizanskih jedinica koji je bio koncentriran u Dicmu, a sukobi su trajali devet dana.⁵²

Piket je narednih dana bio stalno pristanište njemačkim zrakoplovima koji su redovno iskrcavali pripadnike SS divizije „Prinz Eugen“. Tako je pristigao i Bernhard Dietsche koji je predvodio II. bojnou II. pukovnije. Zadatak Dietscheove postrojbe bila je obrana Sinja od eventualnog partizanskog napada te pružanje pomoći ostatku divizije koji je upao u sukobe kod

⁵¹ Marković, *Stradanja podno Kamešnice: 25. - 29. ožujka 1944.*, str. 63-64.

⁵² *Ibid.* str. 64-65.

Klisa i Dicma. Međutim, došlo je do iznenadnog partizanskog napada na njemačke zrakoplove koji su slijetali na Piket. Nijemci su ipak uspjeli zadržati položaje i utvrditi se na obližnjem brežuljku (Marković smatra da se taj brežuljak nalazio na početku Glavica). Sutradan je njemački Luftwaffe pružio podršku utvrđenim njemačkim vojnicima te su natjerali partizane na bijeg. Nakon toga preostali njemački zrakoplovi su iskrcali ostatak divizije te su ubrzo ušli u grad Sinj.⁵³

7.2. SS Divizija „Prinz Eugen“ u akciji – početak borbi za Sinj i Split

Partizani su u noći s 22.9.-23.9. započeli napad na grad Sinj. Radilo se o prilično velikoj grupi boraca Narodnooslobodilačkog pokreta s brojem od pet brigada, dakle negdje približno 3000 partizanskih vojnika. Partizanske brigade koje su sudjelovale u napadu na Sinj bile su Deseta krajiška brigada, Šesta krajiška brigada, Treća dalmatinska brigada, Cetinska brigada i Treća proleterska brigada. Napad nije bio uspješan, ponajviše zbog djelovanja Bernharda Dietschea koji je poveo iznenadni protunapad na partizanske položaje u Brnazama i na Radošiću. Nadalje, motorizirane postrojbe SS divizije „Prinz Eugen“ zajedno sa pješačkim postrojbama uspješno su pobijedile partizane kod Ciste čime im je omogućen put prema Trilju kojeg su nedugo nakon toga i zauzeli. Nakon zauzimanja Trilja, dio divizije krenuo je prema Sinju, dok je drugi dio krenuo preko Vojnića prema Dicmu kako bi pomogli njemačkim postrojbama i dijelu Ustaške vojnice koji su zapeli u borbi sa partizanima. Prodor SS divizije „Prinz Eugen“ iz smjera Imotskog prema Sinju bio je obilježen krvavim zločinima nad civilnim stanovništvom koje je obitavalo u obližnjim selima koja su se nalazila na tom pravcu. Tako su već u rujnu 1943. počinjeni zločini nad stanovništvom u Košutama, Jabuci, Vojniću, Veliću pa čak i u samim Brnazama u blizini Sinja. U Košutama je nastradalo 42 ljudi, u Jabuci 13, u Vojniću 26, Veliću 11 te u Brnazama 3 osobe. Mjesta u kojima su se nalazili partizani u potpunosti su zapaljena. Zločini i divljačko ponašanje SS divizije „Prinz Eugen“ zamijećeni su i od samog Ede Bulata koji je uputio apel poglavniku NDH Anti Paveliću da intervenira u zaustavljanju nehumanog ponašanja pripadnika divizije na području Cetinske krajine. Što se tiče same borbe za grad Sinj, ona je rezultirala porazom partizanskih snagi koje su se morale povući na obližnju Dinaru i Mosor.⁵⁴

⁵³ *Ibid.* str. 65.

⁵⁴ *Ibid.* str. 65-67.

Nakon završetka uspješnih borbi protiv partizana na području Cetinske krajine, SS divizija „Prinz Eugen“ nastavila je svoj put prema Splitu. Kao najbliža prepreka njihovom cilju bila je partizanska opsada Klisa u kojoj su sudjelovale Prva i Deveta dalmatinska brigada. Sukob je završio njemačkom pobjedom, a sam put do Splita bio je obilježen dodatnim ratnim zločinima nad civilnim stanovništvom.⁵⁵ Naselja koja su bila izložena brutalnosti bila su Dugopolje, Klis, Mali Bročanac i Konjsko. U tim su selima pripadnici SS divizije ubili oko 100 ljudi, a 200 kuća je zapaljeno.⁵⁶ Napad na Split bio je sljedeća faza njemačkog napretka, a njega su trebale izvesti tri bojne I. i II. pukovnije na čelu kojih je bio Obersturmbahnführer Petersen. Dodatnu pomoć u napadu trebale su pružiti topničke postrojbe Wehrmachta i zrakoplovstvo Luftwaffea. Ipak, do većih borbi nije došlo, a sam je Split pao datuma 27.9.1943. Talijanska divizija Bergamo koja je bila smještena u Splitu u potpunosti se predala nadolazećim Nijemcima. Zabilježeni su i zločini nad samim zarobljenim Talijanima, gdje je zapovjedništvo SS divizije „Prinz Eugen“ naredilo smaknuće časničkog kadra divizije Bergamo, dok se dočasnike i vojnike trebalo prisiliti na prinudni rad. Partizanski izvori navode do čak 300 smaknutih časnika.⁵⁷ Netom prije ulaska u Split, datuma 26.9.1943. pripadnici SS divizije su počinili zločin nad 67 muškaraca iz Klisa i Mravinaca, a pohvatali su ih kod Žrnovnice i kasnije strijeljali u blizini Splita. Osim toga, na putu u Split je strijeljano i 18 zarobljenih partizana.⁵⁸

Zapovjednik I. pukovnije SS divizije „Prinz Eugen“ Petersen je zbog svoga djelovanja tijekom borbi za Klis nagrađen odlikovanjem. Zavrijedio je Viteški križ reda Želznog križa, postavši trećim pripadnikom divizije koji je odlikovan. Odlučnost i neupitna snaga SS divizije „Prinz Eugen“ bila je vidljiva tijekom borbi za Sinj i Split. Iako su pojedine postrojbe divizije bile brojčano nadjačane u usporedbi sa partizanskim snagama, u ovim su akcijama uspjeli pokazati svoju borbenu sposobnost i odbijanje predaje bez obzira na okolnosti u kojima su se nalazile. To je vidljivo i kroz samu činjenicu da je divizija svoj put ostvarila prvotno iskrcavanjem u više navrata na sinjski Piket te upuštanjem u borbe sa partizanima gotovo odmah nakon slijetanja. Iako su pripadnici ove divizije nailazili na oštar otpor partizanskih postrojbi, posebice kod Dicma,

⁵⁵ *Ibid.* str. 67.

⁵⁶ Barić, Nikica. *Ustaše na Jadranu: uprava Nezavisne Države Hrvatske u Jadranskoj Hrvatskoj nakon kapitulacije Kraljevine Italije*. Zagreb: Hrvatski Institut za Povijest, 2012., str. 322.

⁵⁷ Marković, *Stradanja podno Kamešnice: 25. - 29. ožujka 1944.*, str. 67-68.

⁵⁸ Barić, *Ustaše na Jadranu: uprava Nezavisne Države Hrvatske u Jadranskoj Hrvatskoj nakon kapitulacije Kraljevine Italije*. str. 322.

njihov fanatizam i odlučnost u borbi omogućila im je da izdrže do dolaska motoriziranih postrojbi ostatka divizije. U tim navratima očita je njihova odlučnost, ali i sam faktor opasnosti koja je ova divizija predstavljala za partizane. Nadalje, njihov ogroman utjecaj na području Dalmacije vidljiv je i kroz samu stavku da su partizani, iako brojčano puno jači, bili prisiljeni na povlačenje sa sinjskog i splitskog područja u obližnje planine. Osim toga, brutalnost ove divizije prema civilnom stanovništvu odmah je postala dijelom njenog „modus operandija“, koji je bio prisutan od samog dolaska divizije na područje središnje Dalmacije, a i tijekom sljedećih mjeseci njenog djelovanja na ovim podnebljima.⁵⁹

SS divizija „Prinz Eugen“ je tijekom borbi u rujnu 1943. izgubila 176 vojnika. Ranjeno je 557 pripadnika.⁶⁰ Profesor Ante Jelavić je u svom izvješću naveo kako divizija uništava ugled njemačkog naroda u očima hrvatske populacije, upravo zbog grozota počinjenih u rujnu 1943. Istaknuo je kako su stradale obitelji odane ustaškom režimu. S druge strane, Ivo Bogdan je branio ugled Nijemaca u svom glasniku *Hrvatski narod*, predstavljajući ih kao zaštitnike i prijatelje Hrvata. Partizane je optuživao za otuđivanje mladosti na način da ih se prisilno privuklo u partizanske redove.⁶¹

Jedna od prvih odmazda koju je počinila SS divizija „Prinz Eugen“ dogodila se upravo u Sinju. Povod tomu nalazio se u osveti zbog pucnjave na njemačkog vojnika u današnjoj Vrličkoj ulici. Taj događaj zbio se 3.11.1943., a rezultirao je ranjavanjem njemačkog vojnika koji je uzvratilo paljbu. Nijemci su kao odgovor na taj pothvat pogubili 24 civila strijeljanjem, a jedan je civil obješen. Masakr je počinjen 5.11.1943. na Ruduši.⁶²

Nakon završetka borbi u Cetinskoj krajini SS divizija „Prinz Eugen“ povukla se prema Imotskom i Mostaru, ali je ipak imala široko područje kojim je operirala jer je u studenom 1943. usmjerila svoje operacije protiv partizanskih postrojbi u primorju, ponajviše u okolici Makarske. Mosorski je odred pretrpio ogromne gubitke u borbi sa ovom divizijom, a to je znatno utjecalo i na njihov moral jer su u tom periodu bili u konstantnom povlačenju od Nijemaca. To je utjecalo i na masovno bježanje partizana na otoke. Sve u svemu, ogromna mobilnost i elitni karakter ove

⁵⁹ Marković, *Stradanja podno Kamešnice: 25. - 29. ožujka 1944.*, str. 68.

⁶⁰ Barić, *Ustaše na Jadranu: uprava Nezavisne Države Hrvatske u Jadranskoj Hrvatskoj nakon kapitulacije Kraljevine Italije*. str. 320.

⁶¹ *Ibid.* str. 324.

⁶² Marković, *Stradanja podno Kamešnice: 25. - 29. ožujka 1944.*, str. 68-69.

divizije omogućio joj je da obuhvati šire područje Dalmacije, ali i zapadne Bosne i Hercegovine.⁶³ U operaciji *Landsturm* SS divizija „Prinz Eugen“ dobila je zadatak oslobađanja prostora od Splita do Metkovića. Pripadnici SS divizije „Prinz Eugen“ krenuli su u borbe protiv partizana na Mosoru 6.11.1943. Datuma 9.11. Petersenove postrojbe su zauzele Makarsku.⁶⁴

Zauzimanjem Livna u operaciji *Ziethen* krajem prosinca 1943. Nijemci su osigurali koridor koji vodi od Livna preko Vagnja i Bilog Briga prema Sinju, pa dalje prema Splitu. Ovaj je prometni pravac bio bitan Nijemcima jer su preko njega neprestano prebacivali postrojbe, opremu i naoružanje. Upravo je zbog te činjenice ta prometnica često postala poprište manjih zasjeda od strane partizana. Ipak, učestala aktivnost Nijemaca na tom prostoru navikla je partizane na njihovu aktivnost što je kasnije rezultiralo posljedicama za njih. Najjača prisutnost Nijemaca bila je u Cetinskoj krajini gdje su uz Nijemce bile prisutne i OS NDH.⁶⁵

7.3. SS divizija „Prinz Eugen“ na području Metkovića, Ploča i Pelješca

SS divizija „Prinz Eugen“ je sredinom listopada 1943. počinila zločin nad 20 osoba u Metkoviću. Razlog odmazdi je bio pronalazak mine na željezničkoj pruzi, što je protumačeno kao suradnja sa partizanima. Sumnjivci za takav prekršaj su obješeni na trgu u Metkoviću i duž stupova koji su se prostirali uz željezničku prugu. Izvještaj pružen od strane 6. oružničke pukovnije stacionirane u Metkoviću navodi kako je velik broj vojnih obveznika pristupio u OS NDH, što znači da je ova odmazda imala utjecaj na njih jer je prije odaziv bio dosta slabiji. Na području Ploča ubijeno je desetak partizana 2.11.1943. Nadalje, za vrijeme čišćenja tog prostora 107 civila je ubijeno od strane pripadnika SS divizije „Prinz Eugen“ u Baćinama i Plini.⁶⁶

Pred kraj listopada 1943. došlo je do sukoba na poluotoku Pelješcu. SS divizija „Prinz Eugen“ je na putu iz Stona prema ostatku poluotoka počinila masakr nad selom Kobaš, ubivši 7 osoba. Spaljen je i određeni broj kuća. U borbama na Pelješcu nastradalo je još nekoliko sela, prvenstveno područje općine Kuna. Nijemci su ubili oko 70 civila i zapalili 80 kuća. Partizani su

⁶³ *Ibid.* str. 70.

⁶⁴ Kumm, Otto. *The history of the 7. SS-Mountain Division "Prinz Eugen."* J.J. Fedorowicz Publishing, 1995. str. 87.

⁶⁵ Marković, *Stradanja podno Kamešnice: 25. - 29. ožujka 1944.*, str. 70-71.

⁶⁶ Barić, *Ustaše na Jadranu: uprava Nezavisne Države Hrvatske u Jadranskoj Hrvatskoj nakon kapitulacije Kraljevine Italije.* str. 337.

se u međuvremenu povukli na Korčulu.⁶⁷ Oko 1700 ljudi je pobjeglo zajedno sa partizanima, a taj podatak potječe iz 17.12.1943. iz žandarmerije na poluotoku Pelješcu. Većina vina i ostalih dobara je pokradena ili prolivena, a loza vina je uništena za berbu.⁶⁸ Bitna ličnost koja je svjedočila događajima na Pelješcu bio je Ante Buć koji je obnašao funkciju velikog župana Velike župe Dubrava. On je odmah oputovao u Čaplinju i Mostar gdje se nalazilo zapovjedništvo SS divizije „Prinz Eugen“. Županu je obećano provođenje istrage vezano za krivce događaja na Pelješcu i dogovoreno je kako će svi zarobljenici biti predani vlastima NDH. Pobjeglo stanovništvo se moglo vratiti na Pelješac bez straha od odmazde Nijemaca. Njemačka aktivnost ostavila je i u Stonu posljedice, najviše u pogledu materijalnih dobara. Sastavljena je žalba koja je poslana njemačkom poslanstvu u Zagrebu. Odgovor je došao tek krajem rujna 1944. gdje su odbačene sve žalbe, a djela SS divizije i ostalih njemačkih postrojbi na Pelješcu su opravdane.⁶⁹

7.4. SS divizija „Prinz Eugen“ u Dubrovniku

Nakon kapitulacije Italije njemačka je vojska krenula u uspostavu kontrole nad Dubrovnikom. Dubrovnik je i prije kapitulacije bio sastavni dio NDH, ali su SS trupe trebale osigurati temelje za stvaranje njemačke prisutnosti u gradu. Pripadnici SS divizije „Prinz Eugen“ predvođeni Augustom Schmidhuberom umarširali su u grad i slomili talijanski otpor. Donesen je proglas o zaštiti talijanske kolonije 11.9.1943., a građane se pozivalo na uredno ponašanje bez ikakvih nereda na bilo kakvoj razini i to pod prijetnjom smrti. Dubrovčani su, prema podacima Mornarice NDH, dočekali SS diviziju kao osloboditelje jer su razoružali talijansku posadu. August Schmidhuber proglašen je počasnim građaninom Dubrovnika 19.9.1943. Ustaški stožernik Mladen Kaštelan također navodi kako se Nijemce gledalo kao osloboditelje, a njihovo je ponašanje (za razliku od talijanskog) pravedno i korektno.⁷⁰

⁶⁷ *Ibid.* str. 338.

⁶⁸ Tomasevich, *War and revolution in Yugoslavia, 1941-1945 occupation and collaboration.*, str. 321.

⁶⁹ Barić, *Ustaše na Jadranu: uprava Nezavisne Države Hrvatske u Jadranskoj Hrvatskoj nakon kapitulacije Kraljevine Italije.* str. 338-339.

⁷⁰ *Ibid.* str. 342.

7.5. Stanje u Dalmaciji početkom 1944. – položaj SS divizije „Prinz Eugen“ i partizanskih postrojbi

Početak 1944. obilježen je ogromnom aktivnošću njemačkih postrojbi u središnjoj Dalmaciji. General Lothar Rendulic koji je zapovijedao 2. oklopnom vojskom dobio je naredbu očuvanja hrvatske obale od potencijalnog savezničkog iskrcavanja. Naime, za vrijeme Teheranske konferencije razglabalo se o otvaranju novog bojišta u Europi kako bi se smanjio pritisak na Sovjetski Savez. Poznato je da je jedan od rezultata te vrlo bitne konferencije bila odluka o iskrcavanju u Normandiji. Ipak, treba napomenuti kako se također razmatralo otvoriti novo bojište u Jugoslaviji, ponajviše zbog djelovanja partizanskih snaga Josipa Broza Tita. Ta ideja nije zaživjela, ali Nijemci su svejedno očekivali potencijalni napad angloameričkih snaga upravo na području istočnojadranske obale. Tako je 13. veljače 1944. donešena odluka od strane generala Rendulica da se svi muškarci deportiraju sa otoka na kopno te se regrutiraju u OS NDH. Cilj je bio osigurati prohodnost puteva koji su vodili iz zaleđa prema obali kako bi njemačke snage mogle efikasno odgovoriti u slučaju angloameričke prijetnje. Masovnu deportaciju je često pratilo uništavanje sela od strane Nijemaca, a to je posebno vidljivo na prostoru oko Metkovića odnosno u obližnjim selima koja su sustavno uništena. To su sela Borovci, Desni i Vratar. Važnost očuvanja sigurnosti prometnica u središnjoj Dalmaciji bila je od velike važnosti Rendulicu i njegovoj vojski, posebno u dalmatinskom zaleđu. Stalna partizanska prisutnost u toj regiji predstavljala je ogroman problem jer bi u slučaju uspjeha jedne od partizanskih akcija na tom području značilo odsjecanje dijela njemačkih postrojbi koje se nalaze u priobalju i otocima od ostatka 2. oklopne vojske. Strateška važnost Sinja, a i same Cetinske krajine je u tom pogledu bila neupitna te je uništenje partizanskih postrojbi na tom području bilo od primarne važnosti. Zapovijed koja je važna za događaje koji su uslijedili krajem ožujka 1944. napisana je 27.2.1944., a u njoj Rendulic daje širok spektar načina kako se treba ophoditi sa partizanskom prijetnjom u zaleđu. Upravo se ova naredba indirektno odnosi na borbe krajem ožujka zajedno sa krvavim masakrima populacije koji su uslijedili. Rendulic je primjetio utjecaj zimskih uvjeta na partizansko djelovanje u zaleđu, te je shvatio kako njihove planove i pokrete zima dosta usporava. Cilj njegove naredbe bilo je djelovanje protiv partizana upravo u periodu prije nego što krene proljeće jer je prema njegovom mišljenju pripadnicima partizanskog pokreta bilo teže naći skrovišta i uspješno se kretati po zimi

nego za vrijeme toplijih godišnjih doba. Njemačkim je postrojbama zapovijedeno da provode dnevne operacije protiv „bandi“ (Rendulic ih u svojoj naredbi tako naziva).⁷¹

SS divizija „Prinz Eugen“ bila je raspoređena na području koje se rasprostiralo od Maglaja na sjeveru do Konjica na jugu te od zapada iz smjera Jajca sve do Višegrada na istoku. U diviziju su pristizali novi regruti, a indoktrinacija je bila jača nego ikada. Što se tiče područja Dalmacije, odnosno Cetinske krajine, na tom je području bila stacionirana III. bojna *Meckelburg* 14. pukovnije te je bila izravno podređena stožeru V. planinskog zbora Arthura Phelps. Ova bojna pokazat će se glavnim krivcem za pokolje koji su izvršeni u potkamešničkim selima u ožujku 1944.⁷²

S druge strane, partizanski odredi odnosno Treća partizanska brigada bila je smještena u selima Podi, Krivodol i Rože. Pripadnici brigade bili su mahom stanovnici Cetinske krajine zajedno sa određenim dijelom pripadnika iz omiškog kraja koji su se pridružili nakon kapitulacije Italije. Glavne mete napada ove brigade bila su uporišta OS NDH koja su se nalazila u obližnjim mjestima, a to su Cista, Tijarica, Ugljane, Svib i Trilj. Dinarski je odred također bio prisutan u Bračevom Docu te je glavna operacija ovog odreda bila usmjerena na Vrliku, Bitelić, Garjak, Koljane, Cetine, Otok, Gljev i Čaćijin Dolac. Dinarski odred operirao je u dva bataljuna, a svaki bataljun je pokrивao određeno područje pošto se radilo o prostoru velikih razmjera. Ovaj je odred također bio usmjeren prema Hanu, gdje je i vojno djelovao, a često se prelazila i rijeka Cetina kako bi se napala vojna uporišta domobranstva i Ustaške vojnice na prostoru oko Sinja. Prisutan je bio također i Mosorski odred koji se nalazio na prostoru Rude i susjednih Poda. Napadi ovog odreda bili su usmjereni na sela pod Mosorom gdje su se nalazile protivničke postrojbe. Ovaj je odred često djelovao i na Mosoru te je upravo po toj planini i dobio ime. Partizanske su akcije tijekom veljače i ožujka 1944. prouzrokovale popriličan gubitak Nijemcima i ustašama u pogledu materijala i ljudstva. Partizanski su odredi koristili klasične metode gerilske borbe gdje su manje skupine neprijatelja napadali na prepad nakon čega bi pobjegli nazad u planine ili sela pod Kamešnicom. Ipak, takve akcije samo su prouzrokovale gomilanje njemačkih postrojbi u regiji te gotovo siguran protunapad od strane Nijemaca.⁷³

⁷¹ Marković, *Stradanja podno Kamešnice: 25. - 29. ožujka 1944.*, str. 72-74.

⁷² *Ibid.* str. 74-75.

⁷³ *Ibid.* str. 79-83.

Polovinom ožujka 1944. dolazi do gomilanja njemačkih postrojbi u Sinju. Zapovjedništvo 15. planinskog vojnog zbora provelo je zračnu izvidnicu nad partizanskim položajima te su približno utvrđene brojčane snage pojedinih partizanskih odreda zajedno sa njihovim položajima. Treba spomenuti kako se i broj četnika također povećao na prostoru Vrlike, Otišića i Podosoja. Partizanima je bilo jasno kako se sprema veća njemačka operacija protiv njih usmjerena na umanjivanje njihovih djelovanja u Cetinskoj krajini.⁷⁴

V. SS planinski vojni zbor pod vodstvom Arthura Phelpsa naredio je početak vojne akcije 25.3.1944. čiji je cilj bilo uništenje partizanskih postrojbi na Mosoru i Kamešnici. Četiri bojne su sačinjavale njemačke postrojbe u regiji (tri su bile dio napadačkog plana), a to su bile bojna „Meckelburg“ iz sastava SS divizije „Prinz Eugen“, jedna bojna 118. lovačke divizije, 1. bojna iz sastava 369. „Vražje“ divizije te 105. izviđačka bojna koja je bila stacionirana u Trilju. Pomoć su također pružale i OS NDH pod vodstvom generala Franje Šimića. Operacije je bila podijeljena u dvije faze. Cilj prve faze bio je uništenje partizanskih odreda u Docu Donjem, na padinama Mosora. U drugoj je fazi cilj bio uništenje partizanskih postrojbi na prostoru Kamešnice slanjem triju divizija koje bi stvorile obruč oko zarobljenih partizanskih jedinica. Arthur Phelps generalni je plan smislio te predstavio generalu Josefu Kübleru koji je zapovijedao 118. njemačkom lovačkom divizijom. Bojna „Meckelburg“ iz sastava SS divizije „Prinz Eugen“ bila je pod zapovjedništvom Bernharda Dietschea koja bi u drugoj fazi operacije napredovala sa sjevera, krećući se u smjeru Sinj – Obrovac prateći pravac prema Gali i Otoku nakon toga. Zajedno u koordinaciji sa ostalim bojnama koje su dolazile iz drugih smjerova napada, bojna „Meckelburg“ bi omogućila stvaranje prilike za opkoljenje partizanskih snaga na Kamešnici.⁷⁵

S obzirom da su bili svjesni eventualnog njemačkog protunapada, partizanske su divizije zauzele sljedeće mjere. Drugi bataljun Treće brigade bio je postavljen na području Strizirepa dok su Prvi i Treći bataljun zauzeli pozicije u Gornjoj Tijarici i obližnjem prostoru. Od velike važnosti bilo je i područje Poda gdje se nalazila partizanska bolnica. Bolnicu je najvjerojatnije čuvao Četvrti bataljun. Zaseok Ratkovići u blizini Poda bio je također od velike važnosti jer se tu nalazilo zapovjedništvo brigade. Mosorski odred zauzeo je svoje pozicije u Donjem Docu, dok je Dinarski

⁷⁴ *Ibid.* str. 89.

⁷⁵ *Ibid.* str. 90-92.

odred raspodijelio svoja dva bataljuna na prostoru Bračevog Doca te Čačijinog Doca, Otoka i Gljeva.⁷⁶

Ustaške i domobranske snage većinom su bile zadužene za pružanje pomoći njemačkim postrojbama, ali po potrebi. Zapovjednici OS NDH nisu bili upućeni u njemačke planove, a ni u sam tijek akcija. Bilo je poznato da Nijemci planiraju vojnu ofenzivu, ali cilj same operacije nije bio poznat nikome osim njemačkim zapovjednicima.⁷⁷

Velika njemačka operacija započela je 25.3.1944. napadom na Mosorski odred. Tri njemačke bojne sudjelovale su u napadu. To je bila III. bojna SS divizije „Prinz Eugen“, II. bojna 369. „Vražje“ divizije te bojna 118. lovačke divizije. U napadu su sudjelovale i domobranske postrojbe koje su većinom služile kao rezerva na stražnjem dijelu linija. Nijemci su napadali partizanske položaje sa svih strana, a glavni smjer napada dolazio je iz Blata na Cetini dok su ostali napadi bili većinom usmjereni iz njemačkih uporišta oko Mosora kao što su Žrnovnica, Gata, Dugopolje, Ugljane. Vojnić itd. Napad je završio njemačkim uspjehom, a partizanski odredi učinkovito su razbijeni nakon čega je došlo do gubitaka komunikacije i masovnog povlačenja cijelog Mosorskog odreda. Jedan dio Mosorskog odreda okupio su se u zaseoku Smajić kako bi se pokušali prebaciti na drugu stranu Cetine. Dio vojnika Drugog bataljuna ostao je zarobljen na prostoru Dolovi – Um što je rezultiralo njihovim uništenjem. Većina Drugog bataljuna efektivno je uništena, a samo Prva četa tog bataljuna uspjela se povući prema Mosoru u blizini Dugopolja. Stanje Mosorskog odreda 27. ožujka bilo je u potpunom rasulu, samo se manji dio vojnika uspio povući preko Cetine, dok je ostatak odreda pobjegao dublje u planine. Mosorski je odred ostao zarobljen na području Čačvine – Ugljana – Marasović, a u međuvremenu je došlo do pokušaja uspostave kontakta sa Trećom brigadom. Treća brigada trpjela je napade od dijela 118. lovačke divizije te se morala povući. Konačna sudbina Mosorskog odreda bila je kompletno povlačenje u Rudu.⁷⁸

Borbe Treće brigade s Nijemcima trajale su do 28.3.1944. Sam je napad započeo 26.3.1944. a napad su vodile njemačke postrojbe iz 264. divizije i dio 118. lovačke divizije. Tri bojne, među kojima je bila i III. bojna SS divizije „Prinz Eugen“ su u tom vremenu sudjelovale u borbama na

⁷⁶ *Ibid.* str. 94.

⁷⁷ Kozlica, *Krvava cetina: masovni pokolji u cetinskom kraju i Poljicima u Drugome svjetskom ratu*, str. 110.

⁷⁸ Marković, *Stradanja podno Kamešnice: 25. - 29. ožujka 1944.*, str. 94-96.

Mosoru. Nijemci su glavninu napada usmjerili prema Strizirepu gdje su bili stacionirani pripadnici Drugog bataljuna Treće brigade. Njemački napadi dolazili su iz smjera Ciste i Aržana, gdje su svakako bili stacionirani pripadnici ovih dviju navedenih postrojbi. Prvi njemački napadi završili su neuspjehom, a partizanske su postrojbe kod Budimira uspjele zadržati pozicije. Situacija kod Aržana je u početku bila drugačija. Nijemci su se uspjeli probiti sve do Gornje Tijarice, ali su ih partizani Prvog bataljuna uspjeli prisiliti na povlačenje. Sljedeći su dan njemački napadi postali intezivniji, ponajviše zbog svježih pojačanja nakon što su došli pripadnici 118. lovačke divizije. Nijemci su uspješno napali partizanske položaje na Jagodniku, brdu na kojem su se partizani ustoličili dan prije. Borbe su se dodatno intezivirale nakon što su se Drugi i Treći bataljun umiješali kako bi odveli pozornost njemačkim postrojbama i olakšali povlačenje Drugog bataljuna iz Jagodnika. Protunapad je izvršen prema Aržanu, ali je odbijen, ponajviše zbog činjenice da su Nijemci zauzeli položaje na Gradini iznad Tijarice gdje su s lakoćom mogli zaprijetiti partizanima u Tijarici i nanijeti im teške gubitke. Pritisak njemačkih postrojbi bio je ogroman te su partizanske postrojbe zauzele nove položaje. Prvi je bataljun zauzeo položaj u selu Grubišići kraj Roža, dok su se Drugi i Četvrti bataljun smjestili kod sela Podi. Izuzev toga, stigao je i Mosorski odred na prostor između sela Putnik i Kamber odnosno u Rudu. Dinarski se odred smjestio istočno od njih, odnosno na području Gljeva gdje je bio stacioniran Drugi bataljun te Prvi bataljun koji se smjestio u Otoku. Unovačeni su također i brojni muškarci iz Otoka u redove partizana.⁷⁹

Uspješnim razbijanjem Mosorskog odreda započela je nova ofenziva na partizane smještene na Kamešnici. U toj su ofenzivi sudjelovale tri njemačke bojne zajedno sa dvije bojne iz Sinja. Jedna od tih bojni koja je krenula iz smjera Sinja bila je bojna iz 369. „Vražje“ divizije, a kretala se prema partizanskim položajima duž Gljeva i Gale.⁸⁰ U Han su stigli 27.3.1944., nekoliko sati prije SS divizije „Prinz Eugen“.⁸¹ Upustili su se u teške borbe sa partizanima pri čemu su ih uspjeli natrati na povlačenje. Zahvaljujući dobrim manevrima i pomoći lokalnih vodiča, bojna 369. divizije uspjela je zauzeti Gljev nakon čega su se lagano spuštali prema Rudi i Otoku, stigavši u prve zaseoke Otoka 28.3.1944. Nijemci su uspjeli zarobiti dosta partizanske opreme i nanijeti partizanima ogromne gubitke.⁸²

⁷⁹ *Ibid.* str. 96-98.

⁸⁰ *Ibid.* str. 98-99.

⁸¹ Kozlica, *Krvava cetina: masovni pokolji u cetinskom kraju i Poljicima u Drugome svjetskom ratu*, str. 110.

⁸² Marković, *Stradanja podno Kamešnice: 25. - 29. ožujka 1944.*, str. 99-100.

Bojna SS divizija „Prinz Eugen“ stigla je u Han 27.3.1944. oko 14.00 sati. Odmah nakon svoga dolaska zauzeli su pozicije u Gali te se oko 22.00h upustili u borbe s partizanima koji su bili smješteni u zgradi škole u Gali, u kući fra Metoda Vezilića te u naselju Jandreći. Sam dolazak SS divizije „Prinz Eugen“ u Han opisuje i Marko Šabić koji je bio zapovjednik posade u mjestu. Prema njegovom izvještaju borba je trajala sve do 3.00 h nakon čega je zarobljeno 25 partizana, a broj poginulih nije naveden. Nakon borbi dio je divizije krenuo u Otok dok je ostatak započeo palež kuća u Gali oko 7 sati ujutro. O kretanju SS divizije „Prinz Eugen“ također je svjedočio i fra Metod Vezilić koji je naveo kako je dio vojnika krenuo prema Gljevu dok je drugi dio krenuo prema Otoku. O jezivim događajima u Gali fra Metod je pružio i izvještaj u kojem je detaljno iznio strahote napravljene od strane pripadnika SS divizije „Prinz Eugen“. Naime, on u svom izvješću navodi kako mu je njemački vojnik rekao na hrvatskom da se uspenje na brdo kako bi mogao vidjeti što će se ubrzo dogoditi. Nakon što su njemački vojnici otišli, kuće Munivrana su zapaljene. On također navodi izvještaj o jednoj mladoj djevojci pod imenom Šima Porobija koja je apelirala Nijemce da joj ne zapale sestrinu kuću jer je jako siromašna, nakon čega su je pripadnici SS divizije „Prinz Eugen“ na licu mjesta ubili. Također je i navedeno stradanje Mate Munivrane kojeg su vojnici nakon što su ga uputili da izvadi zapaljene stvari iz kuće ubili odmah nakon toga. Treba istaknuti i da je sam fra Metod upitao vojnike odakle su, na što su oni odgovorili da potječu iz Banata, Bačke i Srijema.⁸³

Dio divizije „Prinz Eugen“ koji je krenuo prema Gljevu potpomogao je napadu kojeg je vodila 369. divizija protiv partizana. Zahvaljujući prodoru 369. divizije prema Gljevu partizanske su snage presječene što znači da se Prvi bataljun povukao duboko na Kamešnicu dok je Druga četa Drugog bataljuna ostala u vrlo nezgodnoj poziciji. Upravo je SS divizija „Prinz Eugen“ napala tu skupinu partizana koja je ostala zarobljena u neposrednoj blizini Otoka i nanijela im ogromne gubitke. Partizani Druge čete prisiljeni su na povlačenje.⁸⁴

Sela Milanović Litre i Plavci postali su poprišta ogromnih borbi partizana i pripadnika SS divizije „Prinz Eugen“. Prva i Treća četa, koje su tu bile stacionirane, naišle su na čvrst napad od strane Nijemaca koji su prodirali iz smjera Hana. Prema partizanskom izvještaju borba je započela u rano jutro 28.3.1944. Trajala je oko sat i pol. S druge strane, narednik Šabić tvrdi kako je borba

⁸³ *Ibid.* str. 100-102.

⁸⁴ *Ibid.* str. 103.

trajala cijelu noć. Moguće je da se u tom izvještaju od strane Šabića radilo o borbi koja se zbivala u Milanovića selu gdje je sudjelovala Druga četa. Došlo je do masovnog povlačenja Prve i Treće čete prema jugoistoku. Situacija se dodatno zakomplicirala kada je postalo evidentno da se iz smjera Korita približavala postrojba 369. divizije koja je prijetila odsjecanjem partizanskog povlačenja preko Otoka. Dio partizana je uspio pobjeći preko Vagnja prema Livnu. Ljudski gubitak prema izvješću političkog komesara Milana Počuče iznosio je 50 poginulih vojnika za Dinarski odred u rasponu dva dana. Pripadnici SS divizije „Prinz Eugen“ su nakon zauzimanja Otoka postavili topništvo na prostor oko crkve kako bi gađali partizane koji su se povlačili. Tijekom prolaska kroz Galu nastradalo je troje civila, jedne od prvih žrtava krvavog ožujka 1944.⁸⁵

Sve u svemu, centar napada zasigurno je predvodila SS divizija „Prinz Eugen“ preko Gale sa ciljem osvajanja Otoka i Rude, odnosno uporišta Dinarskog i Mosorskog odreda. Mosorski se odred nalazio na području Rude te su tu nastojali pružiti otpor Nijemcima kako bi zaštitili stražnji bok Trećoj brigadi. Obje su se postrojbe našle u ogromnoj opasnosti kada se 369. divizija probila iz Gljeva prema Koritima. Partizani su se zatim povukli na područje Roža i Gornjih Voštana gdje su na planini Zbornjači pružali otpor njemačkim postrojbama kako bi se osiguralo kako tako povlačenje ostataka postrojbi Treće brigade. Nakon turbulentnih događaja u borbi podno Kamešnice, svi su se partizanski odredi uspjeli povući preko planine u Bijelo Polje tijekom noćnih sati 28.3.1944. Za partizanima je krenio i dio civilnog stanovništva te bolnica i logistika Mosorskog odreda. Jedan dio partizana odbio se povući. Radilo se o tek unovačenim vojnicima koji su potjecali iz sela gdje su sami svjedočili kako pripadnici njemačkih postrojbi ubijaju civilno stanovništvo i uništavaju sela i imovine tih istih sela. Kasnije se taj vod razišao u pravcu Graba i Jabuke, nakon čega se gubi bilo kakav trag o njihovoj sudbini.⁸⁶

⁸⁵ *Ibid.* str. 104.

⁸⁶ *Ibid.* str. 104-107.

8. KRVAVI OŽUJAK 1944. – MASOVNA STRADANJA CIVILA

Ovo će poglavlje obuhvaćati opis i tijek civilnih stradanja počinjenih od strane pripadnika SS divizije „Prinz Eugen“. Većina pokolja dogodila se upravo u Cetinskoj krajini, a najčešći počinitelji bili su upravo pripadnici ove divizije. Ipak, treba napomenuti kako su u nekim pokoljima sudjelovale i ostale divizije, poglavito 369. „Vražja“ divizija koja je bila odgovorna za određene zločine nad lokalnom populacijom koja je živjela u područjima gdje su djelovali.

Još i za vrijeme samih borbi sa partizanskim postrojbama na Kamešnici, pripadnici njemačkih postrojbi počinili su strahovite zločine nad hrvatskom populacijom potkamešničkih sela. Pljačke i ubijanje civila bili su standardna procedura njemačkih vojnika, a svi izvještaji o strahovitim događajima potkraj ožujka u velikoj su mjeri slična. U navedenim poglavljima bit će opisani događaji u pojedinim selima gdje su pripadnici SS divizije „Prinz Eugen“ počinili strahote nad stanovnicima.⁸⁷

8.1. Dolac Donji

Glavni izvor događaja u Docu Donjem bio je izvještaj narednika Vinka Borosalića. On je zajedno sa načelnikom Priko-Poljica 30.3.1944. istražio tragična zbivanja koja su se zbila u tom selu. Prema svjedočanstvima pojedinih osoba sastavljen je opis situacije u kojem se detaljno navode strahote počinjene od strane SS divizije „Prinz Eugen“ nakon čega je taj izvještaj poslan nadležnim tijelima Nezavisne Države Hrvatske. Dana 25.3.1944. u 17.00 sati stiglo je oko 50 do 60 pripadnika bojne SS divizije „Prinz Eugen“ u Dolac Donji nakon čega je odmah izvršen pretres kuća pojedinih seljaka. Kako u kućama nije pronađeno ništa sumnjivo, vlasnici tih kuća su pošteđeni od zlostavljanja i pljački. Nakon što su pregledali kuće seljaka, pripadnici divizije su se povukli u kuću Matovca Luke i Smoljanca Martina u zaselku Braović. Kod Matovca su imali i vlastitu pisarnu. Sljedećeg su dana stigli i pripadnici 369. „Vražje“ divizije, ali svojim prisustvom u selu nisu nikoga povrijedili. Drugi dio pripadnika SS divizije „Prinz Eugen“ stigao je u Dolac Donji također sljedećeg dana, dakle 26.3.1944. pri čemu se utaborili u zaseok Tijardović i u kuću Jelića. Prema navodima su cijeli dan proveli pljačkajući kuće u potrazi za vinom, rakijom, hranom i ostalim potrepštinama koje su pronašli u selu. Istog su dana oko 18.00 h vojnici divizije krenuli

⁸⁷ *Ibid.* str. 110.

sa logorovanja u smjeru kuća Matovac i Bilića te započeli palež cijelog Donjeg Dolca. To je započelo u 19.00 h te je nanesena ogromna šteta gdje je izgorio velik broj kuća i stala, a ubijeno je 18 osoba.⁸⁸

Prije nego što je ubijanje civila započelo, pripadnici SS divizije su okupljali mještane pojedinih kuća te im nakon toga objašnjavali da će zapovjednik održavati govor. Nakon što je govor završen od strane zapovjednika, vojnici SS bojne pucali bi na okupljeno stanovništvo.⁸⁹

U svakom od pojedinih zaseoka pripadnici SS divizije „Prinz Eugen“ počinili su ratne zločine uključujući i uništavanje imovine lokalnih seljaka. Tako je u zaseoku Mandići zapaljena kuća, a dvojica muškaraca su ubijeni. Zaseok Markići pretrpio je ogromnu štetu nakon što je nekoliko kuća zapaljeno zajedno sa svim gospodarskim prostorima. Ukupno 16 osoba je ubijeno od strane pripadnika SS divizije „Prinz Eugen“. U zaselku Simunić došlo je do ogromnog pokolja civilnog stanovništva gdje je većina kuća zapaljena, a ubijeno je cijelo zatečeno stanovništvo u tom trenu. Kuće su bile spaljene do temelja, a obitelji bi bile poubijane netom iza. Borosalić iznosi detaljne opise pojedinih kuća i načina na koji su ljudi nastradali zajedno sa cijelom imovinskom štetom koja je nanesena u svakom od pojedinih zaseoka. U zaseoku Braovići slična je sudbina zatekla stanovnike, gdje su cijele obitelji ubijene, a navodi se samo jedan preživjeli koji je uspio pobjeći, a to je Šimun Braović. Također je navedeno kako su svi seljaci iz ovog zaseoka dovedeni u staju nakon čega su ih pripadnici SS divizije zapalili žive u njima. U zaseoku Dešičevići i Gornjani civilno stanovništvo je masakrirano, a kuće su također zapaljene do temelja zajedno sa svim gospodarskim prostorima koje su im pripadale. U Dešičevićima je nekoliko stanovnika uspjelo pobjeći okrutnoj sudbini dok je ostatak ljudi poubijan i zapaljen u kućama. Zaseok Gornjani pretrpio je ogromnu materijalnu štetu, a većina stanovnika masakrirana je na sličan način kao u ostalim zaseocima. Prema izvješću Borosalića, dvojica pripadnika zaseoka uspjeli su pobjeći od krvave sudbine dok je ostatak ubijen pa zapaljen u kućama. Izvori navode i taoca koji je podrijetlom bio iz sela Dolac Gornji, a ubijen je u Dešičevićima od strane pripadnika SS divizije „Prinz Eugen“. Borosalić također navodi kako su mrtvi pokopani u groblju kod crkve sv. Martina od strane preživjelih mještana Doca Donjeg i mještana iz sela Putišića, Srijana i Rozaca. Zločin je

⁸⁸ *Ibid.* str. 111-112.

⁸⁹ Kozlica, *Krvava cetina: masovni pokolji u cetinskom kraju i Poljicima u Drugome svjetskom ratu*, str. 123.

bio toliko ogroman da je ukop trajao sve do 29.3. jer se pojedinim leševima nije moglo pristupiti od vatre koja je plamsala u pojedinim kućama.⁹⁰

Borosalićev izvještaj pruža detaljan uvid u zbivanja u Docu Donjem. S obzirom da je izvještaj nastao nekoliko dana nakon zbivanja i utemeljen je na izvješćima preživjelih, pruža detaljan uvid u tijek zločina koja su se zbivala u mjestu. Marković iznosi kako je zločin bio planiran te su pripadnici divizije došli s ciljem uništenja cijelog mjesta. Datuma 25.3. oko pedeset pripadnika divizije došlo je u selo, ali masakr nije započeo njihovim dolaskom. Naime, Marković smatra da je do stradanja civilnog stanovništva došlo tek sljedećeg dana jer je početnih pedeset pripadnika bilo nedovoljno da se počini masovni zločin u mjestu sa popriličnim brojem stanovnika. Nadalje, on navodi kako su pripadnici „Vražje“ divizije koji su ušli u Putišića sa jugoistoka zapravo tu došli kako bi se blokiralo selo i spriječio eventualni bijeg pojedinih mještana.⁹¹ Nadalje, vojnici SS divizije su prilikom dolaska bili prijateljski nastrojeni prema mještanima. Nagovarali su mještane da pozovu sve odsutne muškarce van sela kako bi se izbjeglo njihovo ubijanje u slučaju da ih se zatekne jer bi ih se moglo krivo protumačiti kao partizane. Osim toga, vijesti zbivanja u Gornjem Sitnom su bile poznate mještanima jer su tu muškarci bili ubijeni dok su žene i djeca bili pošteđeni. Opravdano je pretpostaviti da su stanovnici ostali jer su smatrali da će izbjeci nasilje ako se pokore njemačkim zahtjevima.⁹² Dakle, za tragičan slijed događaja u Docu Donjem zasigurno je kriva SS divizija „Prinz Eugen“ koja je jako brzo i koordinirano izvršila destrukciju materijalne imovine i pokolj nad mještanima. Prema izvješću Vinka Borosalića ubijeno je 315 ljudi, većinom žene i djeca. Ogroman materijalni gubitak vidljiv je u nekoliko stotina zapaljenih kuća i objekata.⁹³ Treba napomenuti i mišljenje Ivana Kozlice koji je prema svojim procjenama zaključio da je u selu nastradalo 275 pojedinaca.⁹⁴ Svakako, nesumnjivo se radi o jednom od klasičnih obrazaca okrutnosti koje je ova SS divizija činila nad stanovništvom Cetinske krajine i Dalmacije, a sličan način vidljiv je i u ostalim potkamešničkim selima.

Selo Dolac Gornji također je pretrpjelo ogromnu štetu od strane njemačke vojske. Tijekom 26.3.1944. selo je u potpunosti opljačkano, a deseci kuća su spaljeni ili uništeni. Borosalić također navodi kako je i selo Trnobusi trebalo biti uništeno, ali zbog suprostavljanja jednog „ustaše čije se

⁹⁰ Marković, *Stradanja podno Kamešnice: 25. - 29. ožujka 1944.*, str. 112-116.

⁹¹ *Ibid.* str. 116.

⁹² Kozlica, *Krvava cetina: masovni pokolji u cetinskom kraju i Poljicima u Drugome svjetskom ratu*, str. 123.

⁹³ Marković, *Stradanja podno Kamešnice: 25. - 29. ožujka 1944.*, str. 116-117.

⁹⁴ Kozlica, *Krvava cetina: masovni pokolji u cetinskom kraju i Poljicima u Drugome svjetskom ratu*, str. 125.

ime nije moglo saznati“ taj se slijed događaja nije ostvario. Taj je pojedinac tvrdio kako je riječ o selu koje nije naklonjeno partizanima jer su pripadnici tog sela bili mahom ustaše ili domobrani. Nijemci su nakon toga napustili selo bez nanošenja ikakve štete stanovništvu koje se tu nalazilo. Zanimljiva je izjava pojedinih stanovnika Donjeg Doca koji su tvrdili da su ti isti vojnici koji su ubijali i pljačkali govorili hrvatski jezik i na kapama su imali emblem mrtvačke glave. Sam Borosalić tvrdi kako nije siguran je li tu riječ o pripadnicima četničkog pokreta unutar same SS divizije „Prinz Eugen“. Svakako, treba uzeti i u obzir da je većina vojnika te divizije bila iz Banata, Bačke i Srijema te Slavonije, što znači da je i velik broj njih zasigurno bio upoznat sa hrvatskim ili srpskim jezikom i mogli su ih pričati s obzirom da su odrasli u neposrednoj blizini gdje su se ti jezici koristili. Glavno pitanje koje se postavlja jest zašto je uopće došlo do masakra u Donjem Docu. Naime, prema samom izvješću Vinka Borosalića dobija se uvid kako je 24.3.1944. njemačka patrola od pedeset vojnika upala u partizansku zasjedu kod sela Putišića nakon čega se samo šest njemačkih vojnika uspjelo vratiti. Iako nema dokaza van ovog izvješća koji mogu potvrditi sudbinu ove patrola, može se zaključiti kako je ovaj zločin bio odmazda za stradanja njemačkih vojnika u prethodnim borbama, ali i kao način uništavanja partizanske prisutnosti na ovom području.⁹⁵

8.2. Zbivanja u Hanu i Gali

Kao što je već spomenuto u prethodnim poglavljima, pripadnici SS divizije „Prinz Eugen“ stigli su u Han 27.3.1944. Sa sobom su ponijeli vojne karte na kojima su bili označeni smjerovi kretanja zajedno sa partizanskim položajima na području Kamešnice. Poznato je i da su se smjestili u školi u Gali i kući fra Metoda Vezilića. Među ključnim svjedocima bili su učiteljica Antica Popović koja je u školi u Gali Nijemcima prisilno spremala hranu te učenica Neda Dedić. Učiteljica Popović morala je pokazati Nijemcima kuće Munivrana, koje su kasnije spaljene, na karti, a nakon toga Nijemci su obilježili to područje križićem. Također je ispitana i učenica Neda Dedić od koje je zahtijevano da pokaže te iste kuće. Važnost zaseoka Munivrane bila je u tome što se to područje smatralo „ničijom“ zemljom, odnosno ono je bilo relativno blizu partizanskim položajima u obližnjem selu Milanovića. Taj je zaseok također trebao biti i polazišna točka njemačkog napada na te položaje. Treba napomenuti i izvještaj same učiteljice koja je potvrdila da je njemački časnik

⁹⁵ Marković, *Stradanja podno Kamešnice: 25. - 29. ožujka 1944.*, str. 117-118.

označio na karti zaseoke Gornjeg Otoka koji je ubrzo u potpunosti uništen nakon dolaska njemačkih snaga. Marković tvrdi kako su te karte zapravo reflektirale njemački plan koji je pomno pripremljen te kako su masovni zločini unaprijed isplanirani. Za svoju teoriju on navodi kako je Antica vidjela samo maleni djelić jer je na karti tog njemačkog časnika bio označen Gornji Otok. Takozvana teorija o „preskočenim“ selima koja obuhvaća percepciju da su zločini počinjeni u određenom trenutku jer su njemački časnici pri dolasku određivali koje selo treba uništiti osporavana je od strane Markovića, koji smatra da su Nijemci došli već s određenim planom koja mjesta treba uništiti i njihovo stanovništvo poubijati. Takav zaključak zasigurno ima čvrst temelj, jer ako se pogleda šira slika njemačkih operacija podno Kamešnice, sve su divizije morale koordinirano sudjelovati na terenu. Gotovo je sigurno da mjesta za bilo kakvu zadržku nije bilo te su svi zločini bili pomno isplanirani od strane Nijemaca i efektivno uklopljeni u cjelokupan plan koji je proveden u ožujku 1944. Njemačke su snage kroz Otok i Galu išle u sastavu triju skupina. Prema izvještajima svjedoka tog vremena zabilježeno je da su prve dvije skupine umirivale lokalnu populaciju dok je treća skupina njemačkih vojnika činila zločine nad stanovništvom kojem su navodno obećali sigurnost. Neki izvještaji tvrde kako su i prve dvije skupine počinile nekoliko ubojstava tijekom svog prolaska kroz sela, ponajviše u Ovrli. Slična situacija bila je u Docu Donjem gdje su pripadnici SS divizije „Prinz Eugen“ nenasilno upadali u interakciju sa mještanima, a već sljedeći dan došlo je do masovnog zločina nad populacijom. Razlog takvom ponašanju i pristupu njemačkih snaga može se objasniti kroz činjenicu da su Nijemci prilikom dolaska bili zauzeti s borbama protiv partizana što je zahtijevalo oprez, posebice jer su Otok i Ruda bili mjesta znatno veće površine sa više stanovnika. Također su ta sela bila i prostorno zbijenija nego ostala potkamešnička sela. Nakon što bi se partizanske snage povukle, pripadnici njemačkih postrojbi bi počinili zločine nad opkoljenim selima.⁹⁶

Već je poznato iz prethodnih poglavlja kako su pripadnici SS divizije „Prinz Eugen“ na svom putu prema Otoku ubili tri osobe u Gali. Među nastradalima bili su Frano Brčić, Mato Munivrana i Ilija Brčić. Osim toga, spalili su i nekoliko kuća. Nadalje, osmero ljudi je povedeno od kojih je četvero pogubljeno u Otoku i Rudi, dok je ostatak prema nekim izvorima ubijen u Kamenskom 30.3.1944. nakon završetka njemačke vojne operacije.⁹⁷

⁹⁶ *Ibid.* str. 118-120.

⁹⁷ *Ibid.* str. 120-121.

8.3. Otok i Ovrlja

SS divizija „Prinz Eugen“ se iz smjera Gale prema Otoku kretala u nekoliko skupina. Prema izvještajima svjedoka, prve skupine koje su prošle nisu počinile zločine nad zatečenom populacijom. Već u rano jutro oko 7 sati skupine njemačkih vojnika iz SS divizije „Prinz Eugen“ pristigle su u prve zaseoke Otoka, odmah nakon silovitih borbi sa partizanima. Ti zaseoci bili su Milanović Litre i Milanović Trapo. Nijemci su održali govor pri dolasku u selo nakon što su okupili mještane te su ih nakon toga zatvorili u dvije kuće. Na masu ljudi koja je bila zatvorena u tim kućama Nijemci su počeli pucati sa strojnicama ubivši pri tome 45 ljudi u kući Bože Milanovića Trape i 22 ljudi u kući Ivana Milanovića Litre. Nakon izvršenog masakra kuće su zapaljene zajedno sa tijelima ubijenih. Nekoliko je ljudi preživjelo masakr te i danas žive na području Otoka. Jedna od preživjelih bila je Ana Milanović Litre koja je za vrijeme masakra imala 18 godina. Dok je nosila mlijeko iz štale pristupio joj je njemački vojnik koji je pitao da mu potvrdi da se ovdje radi o zaseoku Milanovića, izvadiвши pri tome kartu i knjige. Zahvaljujući ovome izvještaju može se vidjeti da je bila riječ o isplaniranom zločinačkom činu koji se dogodio ubrzo poslije te interakcije. Razlog ovog masakra najvjerojatnije leži u činjenici da su partizani obitavali u ovim kućama, što znači da je ovaj čin bio zasigurno djelo osвете od strane SS divizije „Prinz Eugen“. Nakon što su počinili strahote u zaseoku Milanovića, pripadnici ove divizije su krenuli prema ostalim zaseocima Otoka i stigli u Smoljiće, Bašiče, Brčiće, Sladoviće itd. Proces se opet ponovio, mještani su okupljeni na jednom mjestu nakon što im se održao govor te zatim strpani u kuće gdje su ubijeni. Opisi preživjelih pojedinaca navode kako su njemački vojnici bili maskirani sa kapuljačama na glavi, a odore su im bile prekrivene maskirnim bojama, jedna od glavnih karakteristika uniformi SS divizije „Prinz Eugen“ i SS divizija općenito.⁹⁸

Zaseoci Jukića, Šimunovića i Mioča izbjegli su strašnu sudbinu koja je zapala Gornji Otok, nad mještanima nije počinjeno nasilje. Glavno pitanje koje se postavlja jest zašto su baš ovi zaseoci pošteđeni. Naime, upravo ispod zaseoka Jukići su njemačke snage napadnute 4.2.1944. što bi značilo sigurnu odmazdu od strane Nijemaca. Marković navodi kako jedan od razloga pošteđenja tih zaseoka jest činjenica da su u Otok ušli pripadnici dviju divizija, SS divizije „Prinz Eugen“ i 369. „Vražje“ divizije. Pripadnici 369. divizije su nakon spuštanja iz Korita prvo stigli u ove zaseoke s ciljem progona partizanskih postrojbi. Većinu masakra je obavljala SS divizija.

⁹⁸ *Ibid.* str. 120-124.

Dakle, može se reći kako su upravo ovi zaseoci izbjegli tu sudbinu jer je prisustvo 369. divizije odvrtilo SS diviziju „Prinz Eugen“ od tih zaseoka, a sama SS divizija krenula je put Roknjače gdje je također počinjen zločin. Nakon toga pripadnici ove divizije spustili su se u Donji Otok, odnosno zaseoke u blizini rijeke Cetine.⁹⁹

Donji Otok uspio je kako tako izbjeći sudbinu Gornjeg Otoka, zahvaljujući intervenciji domobranstva odnosno dvojice individualaca imena Stipe Norac Kljajo i Ivan Jakić Kraljević koji su otrčali u Han obavijestiti garnizon pod zapovjedništvom Rudolfa Rake. Nijemci su već u Donjem Otoku započeli sa grupiranjem stanovništva u skupine kako bi ih strijeljali, ali zbog intervencije domobranstva nije došlo do pokolja stanovništva Donjeg Otoka. Također je spašen i zaseok Vrdoljaci u kojem su pripadnici SS divizije okupili stanovništvo za „fotografiranje“. Zaseok se nalazio na putu prema Ovrli. Zahvaljujući intervenciji domobrana, zaseok je pošteđen nakon što je izbila žestoka svađa između domobrana i pripadnika SS divizije.¹⁰⁰ Zarobljen je i velik dio muškaraca iz zaseoka Donjeg Otoka, otprilike 80 ljudi. Oni su ubrzo vraćeni zahvaljujući intervenciji domobranstva. Ipak, jedan od njih, imena Marijan Elek, dospio je sve do Mostara, ali vratio se kući dvadesetak dana nakon zbijanja u Otoku.¹⁰¹

Prema izvještajima preživjelih zločin u Otoku je trajao od dolaska SS divizije u 7 sati sve do 9, 10 sati pa i nakon toga. Broj njemačkih vojnika koji je djelovao u Otoku bio je najmanje od 200 do 500 pripadnika što je moguće jer je osim SS divizije „Prinz Eugen“ bila prisutna i 369. divizija koja je ušla također i u Ovrlju i Rudu.¹⁰²

Prve skupine pripadnika SS divizije „Prinz Eugen“ stigle su u Ovrlju već oko 9 sati. S njima je također išla i II. bojna 369. „Vražje“ divizije. Postoje izvještaji koji tvrde da su ove prve skupine kroz naselje prošle mirno, dok neki izvještaji govore kako je došlo do nasilja već pri samom dolasku. Treća skupina bila je sastavljena od pripadnika SS bojne koji su nakon dolaska u selo poubijali stanovništvo, a kuće zapalili. U Ovrli je ubijeno 76 ljudi, a zapaljen je i veliki broj kuća i ostalih gospodarskih objekata. Otok i Ovrlja gotovo su u potpunosti devastirani od strane

⁹⁹ *Ibid.* str. 124-126.

¹⁰⁰ *Ibid.* str. 126-128.

¹⁰¹ Kozlica, *Krvava cetina: masovni pokolji u cetinskome kraju i Poljicima u Drugome svjetskom ratu*, str. 133.

¹⁰² Marković, *Stradanja podno Kamešnice: 25. - 29. ožujka 1944.*, str. 129.

Nijemaca, živote je izgubilo 186 mještana, a spaljeno je čak 117 kuća. Neki od Otočana su prisilno odvedeni od strane SS bojne kako bi nosili ratni plijen, nakon čega su ubijeni na Kamenskom.¹⁰³

8.4. Ruda

Nakon što su stigle u Ovrlju, njemačke su se snage na svome putu prema Rudi podijelile u dva dijela. Jedan je dio krenuo prema selima Gornje Rude. Drugi dio je krenuo prema Kotliću, odnosno samom središtu Rude. Prva skupina njemačkih vojnika SS bojne koja je stigla u zaselak Bitunjci počinila je strahovit zločin, ubivši pri dolasku 55 ljudi. Sljedeći cilj napretka njemačkih postrojbi bio je zaselak Blajića gdje je život izgubilo 11 ljudi. Nakon toga su pripadnici SS divizije „Prinz Eugen“ stigli u Kambere i počinili masakr nad stanovništvom ubivši 47 ljudi. O jezivim događajima u Kamberima saznaje se podosta u izvještaju Mare Kamber koja je preživjela pokolj. Pripadnici SS bojne nastavljaju svoj krvnički put po Rudi sistematskim ubijanjem zateknutog stanovništva, masakrirajući pri tome Rosandiće gdje su ubili 8 ljudi. Prije nego što se dio vojnika spustio u Kotlić, ubijeno je 16 ljudi u Crljenima. Dolaskom u Malu Rudu zateknuti mještani su skupljeni na Medvidovom guvnu gdje je, nakon održanog govora, paljbom iz strojica poubijano 74 ljudi. Drugi dio vojnika SS bojne ubio je u Radmanima 42 ljudi. Masakr u Rudi uzeo je živote od 270 do 299 osoba zavisno o izvještajima i podacima koji su priloženi.¹⁰⁴ Kozlica navodi kako je broj žrtava iznosio 303 poginule osobe.¹⁰⁵

U masakru Rudi sudjelovala je cijela bojna „Meckelburg“ SS divizije „Prinz Eugen“. Kao što je već opisano, jedan dio pripadnika bojne krenuo je prema Gornjoj Rudi gdje su počinili masakr dok je drugi dio krenuo prema Maloj Rudi nakon ubojstava u Otoku i Ovrli. Prvi se dio kasnije pridružio ostalom dijelu divizije koji je bio u Maloj Rudi. Nakon što je masakr u Rudi počinjen, pripadnici SS bojne krenuli su put Poda. S obzirom da je Ruda bila prostorno velika, teško je pretpostaviti da je cijela SS bojna odgovorna u potpunosti za te zločine. Iako je nesumnjivo da je za većinu zločina odgovorna ova bojna, treba uzeti i pretpostavku zbivanja u zaseocima Putnici i Projići, gdje su se dogodili također zločini nad populacijom. Tu su prije svega stigli pripadnici 369. divizije koji su, prema nekim mišljenjima, bili odgovorni za zbivanja u Projićima

¹⁰³ *Ibid.* str. 129-130.

¹⁰⁴ *Ibid.* str. 131-134.

¹⁰⁵ Kozlica, *Krvava cetina: masovni pokolji u cetinskome kraju i Poljicima u Drugome svjetskom ratu*, str. 139.

i Putnicima. Taj se masakr dogodio gotovo istodobno sa ostalim ubojstvima u Rudi, a sami pripadnici SS bojne su bili raspoređeni u drugim zaseocima. Dakle, to može jedino značiti da su za događaje u Rudi odgovorne obje divizije, jer SS bojna nije mogla pokriti cijelo područje, iako je zločin SS bojne daleko nadmašivao one koje je potencijalno počinila II. bojna 369. divizije.¹⁰⁶

8.5. Podi

Pripadnici 369. „Vražje“ divizije su poslije masakra u Rudi stigli u zaselak Ratkovići koji se nalazio u Podima. Njemačke snage su širokim obuhvatom zatvarale prostor prema Kundidima i Kamešnici. Zadaća 369. divizije bila je blokada sela, a prema izvještajima preživjelih dim zapaljenih kuća u Rudi bio je vidljiv mještanima sela što je neke od njih nagnalo na bijeg. Riječ je bila o nekoliko djevojaka koje su pokušale pobjeći, ali su ih njemački vojnici vratili nazad u selo. Prema izvještajima preživjelih selo je bilo već blokirano oko podneva, a njemački vojnici su započeli pljačku te istodobno uvjerali stanovništvo da im je sigurnost garantirana. Dolaskom SS bojne u selo pripadnici 369. divizije napustili su Ratkoviće negdje oko 14.00 sati. Mještani su skupljeni na jedno mjesto kako bi im se održao govor njemačkog zapovjednika, ali umjesto slušanja govora stjerani su u kuće i ubijeni. Usmrćeno je 76 osoba, a pripadnici bojne su preživjele dokrajčili strašnim mučenjima (neki od preživjelih bili su pečeni na vatri okrenuti na prsa). Starije osobe koje nisu izašle „slušati“ govor ubijene su u kućama, a ostatak pripadnika zaseoka (šest osoba) ubijeno je na širem području Poda. Nakon masakra u Podima pripadnici SS bojne krenuli su prema Krivodolu, a na putu tamo ubili su nekoliko mještana zaseoka Kundidi koji su pobjegli u Tresine nakon što su vidjeli dim u obližnjim zaseocima. Dio muške populacije uspio je pobjeći na Kamešnicu.¹⁰⁷ Konačan broj ubijenih ljudi u Podima bilo je 87 poginulih osoba. Ubojstvom zarobljenih mještana iz Poda u Kamenskom završetkom vojne akcije pridonijelo je konačnom broju od 97 poginulih stanovnika tog sela.¹⁰⁸

Za dio događaja u Podima bili su zaslužni dijelovi 369. „Vražje“ divizije i 118. lovačke divizije koji su krenuli iz Trilja prema Bugarinima, jednom od zaseoka Poda, vršeći pri tome nasilje nad stanovništvom. U Jabuci je život izgubilo troje ljudi, dok je 11 osoba odvedeno u Krivodol

¹⁰⁶ Marković, *Stradanja podno Kamešnice: 25. - 29. ožujka 1944.*, str. 135-137.

¹⁰⁷ *Ibid.* str. 137-139.

¹⁰⁸ Kozlica, *Krvava cetina: masovni pokolji u cetinskome kraju i Poljicima u Drugome svjetskom ratu*, str. 141.

gdje su kasnije ubijeni. Pripadnici ovih divizija su nakon Jabuke stigli u Bugarine, gdje je također izvršen zločin nad dvoje civila. Nastradali su također i mještani Graba.¹⁰⁹

8.6. Krivodol

Bojna 369. „Vražje“ divizije je nakon Poda 28.3.1944. krenula u smjeru Krivodola. Već pri dolasku u blizinu mjesta krenuli su zatvaranjem obruča i blokadom sela kako bi spriječili bijeg stanovništva. Međutim, vatre i dim iz obližnjih Poda potakle su muškarce na bijeg prije samog dolaska Nijemaca na područje. U predvečernjim satima većina njemačkih snaga došla je iz smjera Ratkovića u Krivodol, a njemačke postrojbe koje su se kretale iz Trilja preko Jabuke i Bugarina stigle su također u selo. Tijekom tog dana nijedan civil nije nastradao, a njemačke su snage stvorile dojam „lažne“ sigurnosti mještanima. Ipak, unatoč tomu selo je blokirano, a mještanima je zabranjen izlazak iz sela. Mještani sela su potvrdili Nijemcima da u selu nema partizana, a same su kuće bile oslikane parolama gdje se veliča Tito i Staljin. Sljedeći dan su 29.3.1944. pripadnici SS divizije „Prinz Eugen“ počeli činiti zločine nad stanovništvom Krivodola. Zločini su započeli u 7 ujutro kada su pripadnici SS bojne okupili mještane na nekoliko odvojenih mjesta. U zaseocima Gilići i Gusići započeo je masakr gdje su stanovnike Gilića poubijali strojničkom paljbom nakon što bi ih okupili, dok su susjedne Gusiće ubijali pojedinačno. Dio Nijemaca koji se povukao na brdo Jelinak tijekom jutra bili su zasigurno pripadnici 369. divizije, dok su većinu zločina počinili pripadnici SS divizije „Prinz Eugen“. Ostali zaseoci također su doživjeli sličnu sudbinu. Poubijani su i taoci koje je 369. „Vražja“ divizija povela sa sobom, a nisu bili podrijetlom iz Krivodola. Postoje različiti izvještaji o konačnom broju žrtava u Krivodolu. Prema Marinku Periću u Krivodolu je ubijena 131 osoba. Nadgrobni spomenik koji je napravljen 1952. godine navodi konačan broj žrtava od ukupno 148 civila. Zapaljane su 82 kuće te je nanešena ogromna materijalna šteta cjelokupnom selu.¹¹⁰ Kozlica navodi brojku od 152 ubijene osobe, od kojih je 135 bilo mještana, dok je preostalih 17 osoba bilo podrijetlom iz drugih sela.¹¹¹

¹⁰⁹ Marković, *Stradanja podno Kamešnice: 25. - 29. ožujka 1944.*, str. 139-140.

¹¹⁰ *Ibid.* str. 140-143.

¹¹¹ Kozlica, *Krvava cetina: masovni pokolji u cetinskome kraju i Poljicima u Drugome svjetskom ratu*, str. 146.

8.7. Ljut

U ranu zoru 28.3.1944. započeo je njemački napad s jugoistoka s ciljem zatvaranja obruča oko partizanskih postrojbi na Kamešnici. Njemačke su postrojbe na tom mjestu krenule iz nekoliko uporišta. Jedan dio postrojbi se kretao iz smjera Aržana preko Tijarice sve do Roža i Voštana. Naravno, taj pravac je išao preko Ljuta. Drugi dio postrojbi se kretao od Kamenskog prema Voštanima. Dio postrojbi se također kretao iz smjera jug-sjever, od Ciste prema Ljutu. Već su neke od postrojbi zasigurno prošle kroz Ljut. Ipak, 29.3.1944. u selo je stigla bojna SS divizije „Prinz Eugen“ koja je stigla iz smjera Krivodola. Započeli su sa okupljanjem stanovnika sela, govoreći im kako će morati slušati govor zapovjednika te su započeli sa masovnom likvidacijom civilne populacije. U Ljutu je tog dana ubijeno 153 osobe, a taj podatak pružen je od strane Marinka Perića.¹¹² SS bojna je kroz Ljut prošla u tri različite skupine, a svaka je skupina stigla u različito vrijeme. S obzirom da je selo imalo mnogo zaseoka, potrebno je bilo razdvajanje bojne kako bi se pokrio što veći teren.¹¹³ Prema Kozlici broj ubijenih mještana Ljuta bio je 146.¹¹⁴

8.8. Voštane

Pripadnici 369. „Vražje“ divizije su već 28.3.1944. ušle u Voštane iz tri smjera: Roža, Ljuta i Kamenskog. Započela je masovna pljačka sela, a prema izvorima Josipa Akrapa Majskog evidentno je da su mještani bili svjesni da se radi o Hrvatima koji su se borili pod njemačkom zastavom. To je vidljivo u njegovoj izjavi gdje 369. diviziju opisuje kao „ustašku“ jedinicu. On u svom izvještaju navodi kako su njemački časnici spavali na gornjem katu njegove kuće, nakon što su stjerali cijelu njegovu obitelj da spavaju u kuhinji zajedno sa legionarom 369. divizije. Sutradan su pripadnici divizije napustili selo, a u svom opisu slijeda događaja navodi kako su sve vrijedne stvari odnesene, a slama iz štale bila je razbacana svugdje. Pripadnici ove divizije su prema njegovom izvještaju ubili jednog čovjeka i bacili njegovo tijelo u jamu te su pri odlasku strijeljali još nekoliko ljudi, pridonijevši ukupnoj brojci od 7 osoba. Već su u 11 sati datuma 29.3.1944. vojnici 369. „Vražje“ divizije napustili selo, a mještane su ostavili na nemilost SS divizije „Prinz Eugen“ koja je stigla u mjesto oko podneva. Došli su iz smjera Ljuta upravo nakon počinjenog

¹¹² Marković, *Stradanja podno Kamešnice: 25. - 29. ožujka 1944.*, str. 144-145.

¹¹³ Kozlica, *Krvava cetina: masovni pokolji u cetinskome kraju i Poljicima u Drugome svjetskom ratu*, str. 146.

¹¹⁴ *Ibid.* str. 149.

masakra u tom selu. Prilikom dolaska u selo ljudi su postrojani u pet kuća nakon čega su ih pripadnici SS bojne nemilosrdno poubijali. Ubijeno je 339 mještana, poglavito žene i djeca, dok u izvorima koje pruža Marinko Perić navodi se brojka od 334 ubijene osobe.¹¹⁵ Kozlica navodi brojku od 330 ubijenih mještana, zajedno sa 7 drugih pojedinaca koji su potjecali iz drugih mjesta podno Kamešnice.¹¹⁶ Zapaljeno je i oko 160 kuća. Masakr u Voštanima predstavlja jedan od najkrvavijih u zločinačkom putu SS divizije „Prinz Eugen“. Razmjerima ovog brutalnog čina zasigurno je pridonijela i činjenica da su se sve divizije susrele na tom mjestu, što znači da je selo bilo u potpunosti opkoljeno, a šanse za bijeg bile su gotovo nepostojeće. Stanovništvo je bilo nemilosrdno ubijano od strane SS bojne koji su bez ikakve zadržke zaključili jednu od najbolnijih uspomena hrvatskog stanovništva koje je živjelo podno Kamešnice.¹¹⁷

Brutalnost SS divizije „Prinz Eugen“ prema civilima najvidljivija je u temeljitom iskazu Josipa Majskog koji je iznio detaljne opise događaja koje su zahvatile njegovu obitelj. Pripadnici divizije su njegovu braću i sestre izveli iz kuće nakon što su rafalima iz puškomitraljeza usmrtili njegove najbliže. Nijemci su zatim smjestili njegovu majku zajedno sa ostalim mještanima u obližnjoj pojati, ali sam Majski je uspio pobjeći i spasiti se od sudbine koja je zatekla njegove sumještane. Pojatu su zapalili, a zatočeni ljudi su živi izgorjeli. Kasnije je sam Majski pronašao tijelo sestre koju je prepoznao po haljinici. Majka bratićeve žene Milice je u trenutku paljenja pojate izašla vani, cijela u plamenu te se kotrljala kako bi ugasila plamen. Preklinjala je da joj vojnici skrate muke, a dvojica pripadnika SS divizije koja su tome svjedočila bacila su dva komentara: jedan je rekao „Da je ubijem?“, dok je drugi samo uzvratio „Pusti je, neka se peče“. Iz ovog jezivog izvještaja vidljiva je okrutnost pripadnika SS divizije prema civilima koje je ubijala okrutnim i nehumanim metodama. Josip Majski se uspio spasiti tako što je pobjegao dok su tjerali mještane u jednu od kuća, a sami ljudi nisu bili svjesni zašto je Josip bježao.¹¹⁸

¹¹⁵ Marković, *Stradanja podno Kamešnice: 25. - 29. ožujka 1944.*, str. 145-149.

¹¹⁶ Kozlica, *Krvava cetina: masovni pokolji u cetinskome kraju i Poljicima u Drugome svjetskom ratu*, str. 152-153.

¹¹⁷ Marković, *Stradanja podno Kamešnice: 25. - 29. ožujka 1944.*, str. 149.

¹¹⁸ *Ibid.* str. 146-147.

8.9. Zločin u Rožama

Nijemci su u selo Rože stigli datuma 28.3.1944. Slično kao i u drugim selima, mještani su izvedeni na slušanje govora njemačkog zapovjednika. Mještane se smjestilo u kuću Ivana Varvodića i zatim streljalo. Živote je prema izvještaju izgubilo 22 ljudi. Glavno pitanje koje se postavlja jest koja je od ovih divizija koje su sudjelovale u akciji počinila zločin? Način na koji je zločin u Rožama proveden sličan je svim ostalima koji su se odvijali na prostoru Kamešnice. U najviše zločina neupitno je sudjelovala SS divizija „Prinz Eugen“. Preživjeli mještani su u svojim izvještajima tvrdili kako je riječ o pripadnicima SS bojne koji su počinili zločin. Ipak, s obzirom na geografsku poziciju sela Rože, koje se nalazilo skoro na vrhu Kamešnice, treba razmotriti par stavki vezano za identitet počinitelja ovog zločina. Ako se u obzir uzmu izvještaji mještana, njemačke su snage u selo stigle iz smjera Aržana. Divizije koje su prostorno bile najbliže Rožama uoči divizije bile su 264. divizija i 118. lovačka divizija smještene u Aržanu. Njima su također bile pridodate i Šimićeve domobranske postrojbe. Poznato je da je SS bojna svoj put započela iz Hana, a i u noći 28.3.-29.3. je ta bojna boravila u Krivodolu, nakon čega su počinili zločin nad tamošnjim stanovništvom tijekom jutra 29.3. S obzirom da je zločin u Rožama počinjen 28.3., netko drugi je trebao biti krivac za događaje u selu tijekom tog dana. Može se reći kako 28.3. zasigurno nije bilo pripadnika SS divizije „Prinz Eugen“ na području Roža.¹¹⁹ Kozlica u svojoj knjizi pruža drugačiji uvid, on navodi kako je oko 200 pripadnika SS bojne stiglo u Rože 28.3.1944. tijekom poslijepodneva. Pripadnici SS divizije napadnuti su od strane zaostale partizanske čete, pri čemu je ranjen jedan od njemačkih časnika. Nakon toga su Nijemci poubijali stanovništvo zaseoka Miljen.¹²⁰ S druge strane Marković odbacuje bilo kakvu implikaciju da je u zločinu sudjelovala SS bojna te kao argument navodi da je ključnu ulogu u otkrivanju identiteta ima izvještaj preživjele Zorke Varvodić. Zorka je navela kako su njemački vojnici tijekom zbivanja u Rožama isključivo pričali njemačkim jezikom, a do sada je bilo evidentno da su pripadnici SS bojne pričali vrlo često na hrvatskom jeziku za vrijeme pojedinih događaja u selima Kamešnice. Nadalje, ključnu stavku u otkrivanju identiteta počinitelja ima i iskaz kojeg je pružila činovnica Milada Bašta koja je radila u njemačkom zapovjedništvu ili *Feldkommandatur* u Splitu. Prema dokumentima postalo je vidljivo kako je u tom zločinu zapravo sudjelovao dio pripadnika 264. divizije, pod zapovjedništvom određenog individualca zvanog bojnik Huhe. Optuživanju SS bojne kao

¹¹⁹ *Ibid.* str. 150.

¹²⁰ Kozlica, *Krvava cetina: masovni pokolji u cetinskome kraju i Poljicima u Drugome svjetskom ratu*, str. 141.

počinitelja zločina u Rožama također je pridonijeo i izvještaj generala Küblera koji je tvrdio da su na terenu sudjelovale dvije bojne SS divizije „Prinz Eugen“ ili da su se manje borbene skupine probile do Roža u potrazi za partizanima. Sigurno se radilo o lažnom iskazu, posebice jer je poznato da je tijekom operacije SS bojna isključivo provodila odmazdu nad civilima te je u gotovo svim selima stizala među zadnjim postrojbama. Svoj je iskaz dao na suđenju u Beogradu 1947. godine. Treba uzeti i u obzir da je general tijekom suđenja najvjerojatnije želio spasiti svoju glavu prebacujući krivnju na SS diviziju ponajviše zbog njihovog najvećeg udjela u zločinima nad stanovništvom potkamešničkih sela. Komisija koja se bavila utvrđivanjem zločina u Dalmaciji zasigurno je htjela upotpuniti optužnicu pridodajući SS bojnu kao krivca za zločine u Rožama, ponajviše jer su oni bili neupitni krivci za većinu zvjerstava počinjenih na Kamešnici krajem ožujka 1944. Neutvrđenosti identiteta zločinaca u Rožama također pridonose izvještaji preživjelih koji su u tom pogledu dosta proturječni.¹²¹

8.10. Ubojstva u Kamenskom

Završetkom vojne operacije protiv partizana njemačke su postrojbe stigle u Kamensko 29.3.1944. Pripadnici SS divizije „Prinz Eugen“ su zarobljene muškarce iz Otoka, Gljeva, Poda, Gale i Rude doveli sa sobom i smjestili ih u pojamu Petra Matića. S obzirom da su Nijemci imali sa sobom dosta opljačkanih dobara, počeli su ih prodavati po selu. Šestorica mještana iz Voštana koje su zarobili pripadnici 369. divizije puštani su od strane te postrojbe, ali su ih u Kamenskom uhvatili pripadnici SS bojne. Datuma 30.3.1944. zarobljenici su strijeljani na lokalitetu Njivice. Time je pohod SS divizije „Prinz Eugen“ krajem ožujka 1944. dobio svoj epilog.¹²²

Njemačka operacija tijekom ožujka 1944. zasigurno je ostavila ogromne posljedice za širi prostor Cetinske krajine. Masovna stradavanja civila obilježila su kraj krvavog ožujka, a ljudski gubici brojali su do oko 1500 nastradalih pojedinaca. Nanesena je ogromna materijalna šteta, a pojedina sela temeljito su razorena. Iskazi preživjelih svjedoka pružaju jeziv uvid u zbivanja krajem ožujka 1944., a pojedinci koji su to preživjeli zauvijek su nosili ožiljke tih strašnih

¹²¹ Marković, *Stradanja podno Kamešnice: 25. - 29. ožujka 1944.*, str. 152-156.

¹²² Kozlica, *Krvava cetina: masovni pokolji u cetinskome kraju i Poljicima u Drugome svjetskom ratu*, str. 153-155.

dogadaja kao uspomenu na najgora zla nacističkog režima utjelovljenog u obliku SS divizije „Prinz Eugen“.¹²³

8.11. Smaknuća civila u Podstrani i Žeževici

Mosorski partizanski odred je u Srinjinama 11.3.1944 napao ustašku postrojbu. Kao reakciju tomu jedna je njemačka postrojba (navedena kao *trup*) pristigla u Podstranu koja je nosila partizanske uniforme. Zabilježeno je kako su pričali jezikom koji je bio razumljiv mještanima Podstrane, a tražili su od njih informacije vezane za partizane. U konobi Jere Listeša su naišli na stanovnike koji su mislili da je riječ o partizanima pa su im rekli sve podatke vezane za položaje i kretanja partizanskih jedinica i o aktivistima koji su djelovali u selu. Datum 17.3.1944. njemačke snage opkolile mjesto te su pokupili muškarce. Šestorica su strijeljana dok su ostali predani hrvatskim snagama u Žrnovnici. Posljednje masovno smaknuće dogodilo se 26.5.1944. zbog partizanske diverzije koja je odnijela život jednog njemačkog vojnika. Osmero pojedinaca strijeljano je od strane njemačkih vojnika u Vučipolju.¹²⁴ Nije poznato da li su pripadnici SS divizije sudjelovali u ovim smaknućima, ali može se pretpostaviti da su sudjelovali u ubojstvima tijekom ožujka u Podstrani. Stanovnici su prepoznali da su vojnici koristili jezik sličan njihovom, a poznato je da su ostali svjedoci drugih sela nailazili na slične situacije.

U lipnju 1944. pripadnici SS divizije „Prinz Eugen“ su stigli u selo Žeževica u općini Šestanovac gdje su ubili 54 osobe te ih zapalili.¹²⁵ Prema drugim izvještajima krivcima za pokolj u Žeževici smatra se pripadnike 369. „Vražje divizije“ i ustaše.¹²⁶

¹²³ Marković, *Stradanja podno Kamešnice: 25. - 29. ožujka 1944.*, str. 156.

¹²⁴ Kozlica, *Krvava cetina: masovni pokolji u cetinskom kraju i Poljicima u Drugome svjetskom ratu*, str. 119-120.

¹²⁵ *Ibid.* str. 118.

¹²⁶ Velić, Miroslav, Ante V. Petrić, i Mate Vuletić. *Mosorski Partizanski Odred*. Institut za historiju radničkog pokreta za Dalmaciju, 1985. str. 300.

9. DIFERENCIJACIJA SS DIVIZIJE „PRINZ EUGEN“ I 369. „VRAŽJE DIVIZIJE“

Prema izvorima koji su dostupni danas jasno je da su SS divizija „Prinz Eugen“ i 369. „Vražja“ divizija potpuno različite vojne postrojbe. Ipak, u nekim izvorima i izvještajima došlo je do izjednačavanja tih divizija u jednu. Najpoznatiji primjer toga vidljiv je na spomeniku koji je podignut 2001. na groblju u Otoku u spomen na obitelji poginule za vrijeme prolaska SS divizije „Prinz Eugen“ kroz naselje. Na spomeniku jasno piše „POGINULI OD VOJSKE PRINZ EUGEN SS – VRAŽJE – DIVIZIJE 28.3.1944.“. Drugi od primjera izjednačavanja vidljivi su u djelu gimnazijskog profesora Frane Duševića iz Sinja. U svom djelu „5 stručaka“, točnije u tekstu „Krvavi ples u selima Potkamešnice“ on jasno izjednačava SS diviziju „Prinz Eugen“ sa 369. „Vražjom“ divizijom naglašavajući kako je SS divizija u narodu poznata kao „Vražja“. Još jedan primjer izjednačavanja tih dviju divizija vidljiv je i u monografiji fra Mirke Buljca koji u tekstu navodi da kroz prostore Cetinske krajine prošla SS divizija „Prinz Eugen“ odnosno „Vražja“ divizija.¹²⁷

Što se tiče same 369. divizije ona je formirana 1942. godine na inicijativu vlasti NDH i Wehrmachta. Redovi divizije popunjavani su Hrvatima, a časnički kadar činili su poglavito Nijemci. Ova je divizija osnovana po uzoru na 42. domobransku pukovnicu iz Prvog svjetskog rata i na 369. pukovnicu koja se borila u Staljingradu. Dakle, kao što je vidljivo, divizija sama po sebi nema nikakve veze sa SS divizijom „Prinz Eugen“, jedino što im je zajedničko jest područje i akcije u kojim su zajedno operirale. Divizija je bila prepoznatljiva po njemačkim odorama i oznakama Wehrmachta, dok se na desnom rukavu nalazio hrvatski grb. Na desnoj strani kacige bio je također vidljiv hrvatski grb.¹²⁸

Vrlo je jednostavno objasniti zašto je došlo do poistovjećivanja ovih divizija u jednu. Naime, kao što je već opisano, ove dvije divizije su koordinirano sudjelovale u operacijama tijekom 1944. Pripadnici 369. divizije bili su uvijek među prvima koji su nadirali u pojedina sela kako bi doveli stanovništvo pod kontrolu i preventirali bilo kakav bijeg. SS divizija „Prinz Eugen“ je bila ta koja je vršila odmazdu i pokolj stanovništva netom nakon što bi pripadnici 369. divizije napustili određena sela. Stanovništvu koje se zateklo tu, a većinom nisu bili upoznati sa njemačkim

¹²⁷ Kozlica, *Krvava cetina: masovni pokolji u cetinskome kraju i Poljicima u Drugome svjetskom ratu*, str. 178.

¹²⁸ *Ibid.* str. 179-180.

postrojbama, bilo je vrlo teško naći razliku između postrojbi, ponajviše jer su se divizije izmijenjivale u selima u jako kratkom periodu. Većina preživjelih svjedoka je jednostavno stavljala sve njemačke postrojbe pod „isti koš“ kada su opisivali događaje. Zahvaljujući arhivskim podacima, postalo je lako rekonstruirati proces odvijanja njemačkih planova te pronaći određene krivce za pojedine masakre. Nadalje, sama činjenica da su pripadnici 369. divizije bili Hrvati koji su koristili hrvatski jezik, a i u samim ispovijestima preživjelih vidljivo je da su i pripadnici SS divizije „Prinz Eugen“ često upadali u interakciju sa stanovnicima na hrvatskom jeziku, dodatno je stvarala konfuznost. Ipak, 369. „Vražja“ divizija daleko je od nevine postrojbe koja nije vršila nasilje nad civilima, a okrutni činovi njenih pripadnika vidljivi su u pojedinim selima kao što su Jabuka i Voštane. Osim toga, pljačkanje civilnih kuća bila je jedna od mnogih mrlja na rezimeu ove divizije.¹²⁹

10. ČETNICI U REDOVIMA SS DIVIZIJE „PRINZ EUGEN“

Prema nekoliko izvješća preživjelih mještana, ali i arhivskoj građi koja je dostupna, jedno od glavnih pitanja koje se postavlja vezano uz krvavi ožujak 1944. jest sudjelovanje četničkih postrojbi unutar redova SS bojne koja je počinila zločine nad stanovništvom Kamešnice. Naime, sami četnički pokret imao je jako uporište u Dalmaciji, posebice u okolici Knina gdje je živjelo većinsko srpsko pravoslavno stanovništvo. Najutjecajnija figura četničkog pokreta u Dalmaciji zasigurno je bio zloglasni pop Momčilo Đujić pod čijim su zapovjedništvom četnici počinili okrutne zločine nad hrvatskim stanovništvom Dalmacije tijekom 1942. i početka 1943. Najzloglasniji četnički zločin nad Hrvatima dogodio se upravo u Poljicima, točnije u selima Gata i Tugari gdje su četničke postrojbe masakrirale hrvatsko stanovništvo u jesen 1942. Cetinska krajina bila je također pogođena četničkim terorom, posebice selo Bitelić gdje je u listopadu 1942. ubijen ogroman broj Hrvata. Tijekom prosinca 1942. i siječnja 1943. četničke su postrojbe izvršile teror nad hrvatskom populacijom šireg područja Vrlike i Kijeva, počinivši pri tome zločine u nekoliko navrata. Gledajući razvoj događaja tijekom ratnih godina u Dalmaciji, postavlja se pitanje i četničkog sudjelovanja u zločinima koja su obuhvatila potkamešnička sela. Prema izvješću Petra Mikuta četničko sudjelovanje u zločinima SS bojne nad hrvatskim stanovništvom Kamešnice

¹²⁹ Marković, *Stradanja podno Kamešnice: 25. - 29. ožujka 1944.*, str. 217.

zabilježeno je 29.3.1944. Petar Mikuta bio je zapovjednik 27. ustaške bojne, što bi značilo da postoji mogućnost „prebacivanja“ krivnje na srpsku pravoslavnu populaciju kako bi se opravdao obraz njemačke vojske koja je bila saveznica vlasti NDH. Svakako, treba uzeti u obzir da su četničke postrojbe već sudjelovale u koordinaciji sa Nijemcima te pitanje četnika u njemačkim odorama svakako treba detaljno istražiti i problematizirati.¹³⁰

Jedan od izvora koji daje uvid u ovu problematiku jest monografija koju je napisao sinjski svećenik fra Božo Vuleta, koji je vodio detaljne razgovore sa preživjelim pojedincima. U svojoj monografiji *U zagrljaju Kosinca, Cetine i Rude: Mala monografija* on navodi prisustvo vojnika unutar SS bojne koje je pričalo „po naški“. Navedeni su i pojedini citati u kojima je vidljivo korištenje srpskog jezika i ekavice. Kronika župnika Rude don Joze Melkija također navodi kako su četnici viđeni u Sinju i na Hanu uoči zbivanja krajem ožujka 1944. Navedeni su i Nijemci iz Vojvodine, ali to nije začuđujuće s obzirom na činjenicu da je većina regruta SS divizije „Prinz Eugen“ bila s prostora današnje Vojvodine. Tijekom djelovanja četnika na prostoru Dalmatinske Zagore, odnosno na području Vrlike i Bitelića, lokalna bi populacija za zaštitu koristila dokumente koje bi pokazivala četnicima, a ti su dokumenti bili dokazi da su oni pripadnici obitelji ustaša i domobrana, a ne partizana. Četnici su na to odgovarali „da takve i traže“ te bi nedužne civile ubijali na strahovite načine. Zanimljiv uvid također pruža i izvješće *Ravnateljstva promidžbe za Dalmaciju* koje je upućeno *Glavnom ravnateljstvu za promidžbu* u Zagrebu u kojem se opisuju njemačka djela u Otoku 28.3.1944. Opisano je da su tijekom ulaska SS bojne u Otok pripadnici divizije pitali stanovnike Otoka o njihovoj vjeroispovijesti te nakon što je bilo rečeno da je riječ o potpuno katoličkom selu dolazilo bi do paljbe od strane njemačkih vojnika. Također je navedeno kako su pojedini njemački vojnici pitali starce i žene o njihovim sinovima, a nakon što bi im bilo rečeno da su njihovi sinovi pripadnici domobranskih i ustaških postrojbi, Nijemci bi ih ubili. Zanimljivo je da se tu navodi izjava „Takve mi baš trebamo“, a opisano je kako su njemački vojnici psovali i prozivali Antu Pavelića i NDH te proklinjali stanovništvo da su izdali kralja Petra. Marković u svojoj knjizi navodi iskaz Mije Varvode koji je preživio masakr. On u svom svjedočanstvu iznosi kako su ih njemački vojnici natrali da mole „virovanje“ te bi ih posipali klakom s namjerom da ih zapale. On također opisuje kako je žena imena Marica pokazivala Nijemcima kartu da je njen sin domobran u Sinju, pri čemu joj je odgovoreno „E takve mi i

¹³⁰ *Ibid.* str. 164-165.

tražimo“. Sam Mijo navodi svojim riječima: „To nisu bile Švabe, to su bili naši ljudi“. Pruženi su mnogobrojni dokazi koji opisuju sličan slijed događaja u potkamešničkim selima. Tako je u zaseoku Ratkovići opisano kako su ljudi masovno pokazivali dokumente sa ustaškim pečatima u namjeri da se zaštite od Nijemaca. Primjer toga je bila i Luca Ratković koja je pokazala sliku sina koji je bio pripadnik Ustaške vojnice, nakon čega joj je odgovoreno „Taki nan se i oće“. Bitno je napomenuti i iskaz Ive Perkovića koji je pred posadom u Hanu naveo da je u selu viđen ogroman broj četnika unutar redova SS bojne. Josip Majski također pruža uvid koji pridonosi tezi o četnicima unutar SS divizije „Prinz Eugen“. On navodi kako su pripadnici SS divizije pri ulasku u Voštane naišli na seoskog poglavara koji je tvrdio da je Pavelićev simpatizer. Njegova obitelj je stavljena sa strane dok je ostatak ljudi naguran u kuću gdje su kasnije pobijeni, a poglavarova obitelj je stavljena u prvi red i odmah strijeljana. Još jedan od izvora koji pridonosi cijeloj tematici jest izjava Josipa Akrapa koji je služio kao vodnik unutar 15. pješake pukovnije. On navodi kako je prepoznao velik broj četnika unutar SS bojne, a posebno ističe individualca pod imenom Asanović koji je djelovao na prostoru Knina i Vrlike unutar četničkih postrojbi.¹³¹

Partizanski dokumenti također navode prisustvo četnika unutar SS divizije „Prinz Eugen“, posebice za vrijeme pokolja krajem ožujka 1944. Jedno od tih je izvješće VIII. Korpusa NOVJ-a koje navodi kako se u redovima SS bojne nalazilo dosta četnika koji bi pitali da li je u selima prisutan broj Srba ili su sve Hrvati, nakon čega bi došlo da ubijanja civila.¹³²

Jezik kojim su se služili pripadnici SS bojne zasigurno je ostao zapamćen od strane preživjelih mještana pojedinih sela. Josip Majski navodi kako su se dosta često koristile riječi srpskog jezika, a s obzirom da su Folksdojčeri preferirali njemački jezik, bilo je lako raspoznati razliku u izgovoru. Zanimljiv je opis tih određenih vojnika koji su koristili srpski, a Majski navodi kako su dosta odudarali od drugih njemačkih vojnika. Silvestar Kamber iznosi sličnu situaciju u Rudi gdje je čuo jednog od vojnika kako priča isključivo srpskom ekavicom, dok preživjela Ana Ratković navodi kako je načula njemačke vojnike kako se psovkama na „domaćem“ jeziku odnose prema mještanima. Svakako, ako se isključivo uzme jezik kao komponenta dokaza prisustva

¹³¹ *Ibid.* str. 165-168.

¹³² *Ibid.* str. 168-169.

četnika unutar redova SS bojne, ona se ne može zanemariti, ali treba uzeti i u obzir da su Folksdojčeri bili upoznati sa srpskim jezikom iako su ga manje koristili.¹³³

Povezanost Nijemaca i četnika nije bila strana stvar, ali samoj pripadnosti četničkih formacija u SS diviziji „Prinz Eugen“ uvelike pridonosi izvješće Siegfrieda Kaschea, njemačkog izaslanika u NDH. On je poslao to izvješće Ribbentropu zbog prosvjeda Stijepe Perića, ministra vanjskih poslova NDH koji je optužio djelovanje SS divizije „Prinz Eugen“. On navodi kako je unutar redova divizije prepoznat „neki Hasanović čiji je brat poznati četnički vođa“, a viđen je u njemačkoj časničkoj odori. Moguće da je riječ o istom pojedincu kojeg navodi i Josip Akrap, a poznat je poručnik Boško Asanović koji je bio zapovjednik Kosovskog bataljuna Dinarske divizije pod vodstvom Momčila Đujića. Kasche također navodi i stradavanje civila Otoka i način na koji su stanovnici stradali. On u svom izvješću također ističe mogućnost sloma hrvatsko-njemačke suradnje, poglavito jer suradnja sa četnicima ne pridonosi povećanju šansi suradnje sa Srbima općenito, ali nesumnjivo ugrožava odnose s Hrvatima.¹³⁴

S druge strane, postoje mišljenja kako četnici nisu bili dio redova SS divizije „Prinz Eugen“. Najveća podloga tomu jest djelo Vase Kazimirovića koji je svoje teze iznio na temelju izjava njemačkog generala Glaisea von Horsternaua. On smatra kako je prozivanje četnika za zločine bio način da NDH opravda njemačke postupke upravo zbog savezničkih odnosa između NDH i Trećeg Reicha. Kazimirović je naveo kako je Glaise von Horsternau 1.5.1944. u svome dnevniku iznio da je zločin počinilo jedno odijeljenje SS divizije „Prinz Eugen“. On tu spominje izjavu generala Phelps-a koji je prema dnevniku Glaisea rekao da su ustaše pomogle Nijemcima da sačuvaju obraz tako što su optužili četnike za zločine. Dakle, cijela teza počivala je na korespondenciji vlasti NDH i samog Horsternaua. Ipak, ta teza se može vrlo lako demantirati. Treba uzeti u obzir kako se izvješća o zločinu javljaju već tijekom samih zločina ili neposredno nakon njih, a sami svjedoci bili su pripadnici časničkog kadra OS NDH. To znači da ni sami ministri NDH zajedno sa visokim čelništvom OS NDH nisu ni znali za zločine, tek kasnije, što upućuje na činjenicu da se ta izvješća nisu mogla izmijeniti kako bi se sačuvao „obraz“ Nijemaca i njih isključivo optužilo za zločine. Jedan od povjesničara koji je predstavio mogućnost sudjelovanja četničkih postrojbi unutar SS divizije „Prinz Eugen“ bio je Holm Sundhaussen.

¹³³ *Ibid.* str. 170-171.

¹³⁴ *Ibid.* str. 171-173.

Kazimirović je odmah osporio tu tezu, opravdavajući svoj pristup isključivo na temelju dnevnika generala Glaisea. Ipak, treba imati na umu kako su informacije iz dnevnika dolazile isključivo od Roberta Katschinkea koji je bio zadužen za kulturu, a djelovao je unutar izlaskanstva NDH te Reuarda Willima koji je bio pomoćnik Kascheu. Nijedan od ovih pojedinaca nije mogao imati uvid u realnost situacije te zasigurno zbog svog ranga nisu bili upoznati sa svim informacijama vezano za djelovanje SS divizije „Prinz Eugen“. Na koncu treba navesti i razgovor između samog Horsternaua i Phelps-a 1.5.1944. u Širokom Brijegu. On je tijekom ispitivanja pitao Phelps-a postoje li unutar divizije Srbi iz Banata pravoslavne vjeroispovijesti na što je Phelps zaniijekao takve tvrdnje. Marković iznosi vrlo zanimljivo opažanje: ovo je bio razgovor, a ne ispitivanje. Nadalje, sam datum razgovora ukazuje na još nekoliko nedoumica. Da je Horsternau zapravo imao vojni autoritet nad Phelpsom, ispitivanje bi se dogodilo prije. Phelps je bio svjestan da neće biti posljedica ukoliko se daju lažne informacije, zato i nije pružao puno podataka u tom razgovoru. Razgovor sam po sebi bio je isključivo formalan. Zaključno, Horsternauov se dnevnik ne može smatrati pouzdanim izvorom, a same tvrdnje Vase Kazimirovića nemaju nikakvu podlogu jer je on temeljio svoje teze isključivo na dnevniku generala Horsternaua.¹³⁵

Pitanje pripadnosti četnika unutar redova SS divizije „Prinz Eugen“ tijekom pokolja u ožujku 1944. nesumnjivo je točno, a o tome govore svi bitni dokumenti, ali i iskazi preživjelih sudionika. Teško je zanemariti njihovo sudjelovanje i isključivo se oslanjati na teoriju da je to bila optužba vlasti NDH. Iako ideja da su vlasti NDH optužile četnike za pokolje na Kamešnici kako bi sačuvali imidž njemačkih saveznika (ali i pri tome optužili općenito omraženu srpsku populaciju) bila zasigurno postojana i utemeljena, treba uzeti u obzir da je ona bila donekle i istinita. Jedino neodgovoreno pitanje jest broj četnika koji su sudjelovali u SS diviziji „Prinz Eugen“ i kolika je bila njihova važnost unutar redova same divizije. Svakako, njemački planovi odmazde bili su ustanovljeni nevezano za prisutnost četnika unutar divizije.

¹³⁵ *Ibid.* str. 173-176.

11. REAKCIJA VLASTI NDH NA ZLOČINE SS DIVIZIJE „PRINZ EUGEN“

Vijesti o masakru koji se dogodio u potkamešničkim selima krajem ožujka 1944. proširile su se vrlo brzo, sve do samog vrha NDH. Prvo izvješće o zbivanjima i o njemačkom-partizanskim sukobima iznio je Marko Šabić 29.3.1944. u kojem je, između ostalog, ukazao i na masovna stradanja civila i mnoštvo uništene imovine. Nedugo nakon toga na područje Otoka stigao je i domobranski satnik Ante Ramov koji je iznosio detalje vezane za zbivanja u tom selu, uključujući i način stradanja te broj ubijenih civila. Datuma 30.3.1944. na scenu događaja stiglo je povjerenstvo iz Podhvatnog zapovjedništva u Sinju na čelu sa Jakovom Potočnikom. Oni u svom izvješću navode ogorčenje pripadnika OS NDH zbog događaja u potkamešničkim selima te upozorava vlasti na potencijalnu pobunu od strane pripadnika domobranstva, ali i dijelova Ustaške vojnice. To nije začuđujuće, ponajviše jer je dosta domobrana i ustaša potjecalo iz obitelji koje su nastradale za vrijeme prolaska SS divizije „Prinz Eugen“ na tom prostoru. Sljedeća reakcija časničkog kadra OS NDH bila je istraživanje četničke umiješanosti u zločine te njihovo prisustvo u redovima SS bojne. Kao reakcija tomu, Jakov Potočnik poslao je zahtjev glavaru građanske uprave u Splitu kako bi se povelu istraga o pitanju četničke prisutnosti za vrijeme događaja krajem ožujka 1944. U tom izvješću iz 30.3. vidljivo je kako se glavnim krivcem smatra zapovjednik SS bojne Bernhard Dietsche koji nije imenovan, a prisustvo četnika u masakru bila je sigurna pretpostavka od strane Potočnika. Potočnik je u svom izvješću jasno izjavio zahtjev za izdvajanje Srba u SS bojnoj kako bi ih se privelo pravdi. Vijest o strašnim događajima koji su zatekli sela došla je ubrzo do civilnih vlasti NDH. Posebno burna reakcija osjetila se od strane Ede Bulata, ministra za oslobođene krajeve. Odmah je reagirao masovnim uhićenjima četnika, među kojima je 70 pojedinaca zatvoreno u Splitu 6.4.1944. Neki od uhićenih četnika bili su Marko Mikačić, Alojz Kržišnik i Mihajlo Zaklanović. Ti individualci bili su jako važni Nijemcima jer su služili kao obavještajci za područje Splita i Kaštela. Njemačka tajna policija Gestapo reagirala je oštro te je zahtijevala puštanje četnika na slobodu. Ministar Edo Bulat odbio je ultimatum Gestapa te su Nijemci promijenili pristup, zahtijevajući izručenje ovih triju navedenih četnika, dok se ostale trebalo protjerati u Srbiju. U konačnici je odlučeno kako će zatvorenici biti prepušteni Nijemcima, a samu ulogu u tome imao je Lothar Rendulic. Nakon što je došao u Split, Rendulic je zatražio puštanje trojice četnika iz zatvora, a pri samom boravku odbio je susret sa hrvatskim političarima što je izazvalo ogorčenje određenih krugova unutar vrha same NDH, posebice Stijepu Perića. Edo Bulat, u svom nepokolebljivom stavu, odredio je promjenu naziva ulice koja se dotada zvala Ulica

SS divizije Prinz Eugen u Ulicu cetinjskih žrtava. Ovi potezi izazvali su negativnu reakciju njemačkog vojnog kadra, a to je vidljivo nakon sastanka koji se dogodio 8.4.1944. između Ede Bulata i generala Ernsta von Leysera. Tu je njemački general otvoreno zaprijetio civilnim vlastima NDH upotrebom vojne sile u slučaju nepoštivanja njemačkih zahtjeva. Posebnu reakciju imao je i general Arthur Phelps, zapovjednik V. SS planinskog zbora kojem je pripadala i sama SS divizija „Prinz Eugen“, a koji je odbio primiti hrvatsko izaslanstvo na razgovor. Razlog tomu može se pronaći u preimenovanju same ulice jer su upravo pripadnici SS divizije „Prinz Eugen“ bili zaslužni za spašavanje ministra i pobjedu nad partizanima u rujnu 1943. Unatoč Phelpsovoj tvrdoglavosti, ministar Bulat poslao je pismo njemačkom generalu tražeći izvršenje pravde nad četnicima, na koje je on odgovorio 11.4.1944. Phelps je iznio svoje argumente zašto je došlo do pokolja hrvatskog stanovništva u Cetinskom kraju, navodeći kako je razlog tomu njihovo komunističko oprijedjenje i suradnja sa partizanskim jedinicama. Naveo je stanovništvo na području Kamešnice kao neprijateljsko te je upravo radi toga postojala opasnost razvijanja „crvene“ republike na tom prostoru. Apelirao je na razumijevanje od strane Bulata, govoreći kako se ti događaji trebaju sagledati iz ratne perspektive. Također je naglasio kako istraga vezana za pitanje četničkog sudjelovanja još traje. Edo Bulat nije ove zločine zanemario te je situacija došla do samog ministra vanjskih poslova NDH Stijepa Perića. Stijepo Perić je izvještaj proslijedio dalje Tomislavu Sambugnachu, nadsavjetniku hrvatskog izaslanstva pri Njemačkoj. U vrtlog događaja upetljao se i Siegfried Kasche, koji je zaslužan za provođenje istrage o zločinima koje su počinili pripadnici SS divizije „Prinz Eugen“. On je poslao brzojav Ribbentropu gdje je ukazao na alarmantno i napeto stanje unutar NDH. Ubrzo je pokrenuta istraga, a u nju su bili uključeni zapovjednici 2. oklopne vojske Horstenau i von Grollmann. Istragu su Nijemci provodili bez ikakvog sudjelovanja vlasti NDH, a jedini za suradnju bio je Siegfried Kasche.¹³⁶

Ministar Stijepo Perić pod svojim nadgledanjem stvara jedan od najvažnijih dokumenata vanjske politike NDH, a to je bila nota Sambugnach. Taj je dokument ime dobio po Tomislavu Sambugnachu koji je služio kao nadsavjetnik u poslanstvu NDH u Njemačkoj. Sama nota predstavljala je diplomatski protest NDH u pogledu zločina koji su se dogodili krajem ožujka 1944. Nota je sastavljena nakon što je prikupljeno dovoljno fotografija, izvješća i izjava preživjelih svjedoka, a napisana je 10.4.1944. u mjestu Linow-See kod Neu Ruppina gdje se nalazilo sjedište

¹³⁶ *Ibid.* str. 192-204.

izaslanstva NDH. Diplomatska akcija NDH skoro je izazvala oružani sukob s Trećim Reichom, a i sama država uvelike je potresena tim zbivanjima. Dokument je uručen barunu Steengrachtu von Moylandu koji je služio kao državni tajnik u Ministarstvu vanjskih poslova Trećeg Reicha. Izaslanstvo NDH u prvom dijelu note izlaže optužnicu za sudjelovanje četnika u zločinu nad Hrvatima zajedno sa isticanjem općenitog nezadovoljstva sa počinjenim zločinima u Cetinskoj krajini. Zatražena je istraga koja je trebala razotkriti četnike unutar njemačkih redova SS divizije „Prinz Eugen“. Naveden je i incident u Splitu gdje se umiješala tajna policija Gestapo u pogledu zatvaranja četnika u zatvor od strane Ede Bulata.¹³⁷

Nota Sambugnach predstavlja jedan od najistaknutijih dokumenata vezanih za povijest NDH, posebice u njenom odnosu sa Trećim Reichom. Ona simbolizira nezadovoljstvo i ogorčenje hrvatskog naroda i pripadnika OS NDH barbarizmima njemačke vojske, posebice SS divizije „Prinz Eugen“. Nadalje, sastavljanje te note bilo je važno kako bi se Nijemce nagnalo da poduzmu nužne korake da se spriječi ponavljanje sličnih incidenata u budućnosti.¹³⁸

Edo Bulat je odgovorio Phelpsu na već spomenuto pismo od 11.4.1944. nekoliko dana poslije, točnije 22.4.1944. On je u tom pismu odmah reagirao na tvrdnje generala Arthura Phelps, istaknuo svaku od njih pojedinačno i argumentacijski ih opovrgnuo. Naveo je kako pučanstvo Kamešnice, odnosno navedene regije gdje su počinjeni zločini, nije bilo partizansko niti komunističko te da su oduvijek bili prijateljski nastrojeni Njemačkoj. Zanimljivo je da Bulat iznosi kako je samo iz ovog kraja došao određeni broj ljudi koji su se borili na Soči za carsku vojsku Njemačkog Carstva tijekom Prvog svjetskog rata. On je istaknuo afinitet naroda prema NDH i Hitleru, spominjući kako je većina ljudi iz te regije vjerno služila u ustaškim postrojbama i dragovoljačkim divizijama Wehrmachta. Nadalje, Bulat osuđuje pokolje počinjene od strane SS divizije „Prinz Eugen“, navodeći kako je većina ubijenih obitelji imala svoje članove koji su služili unutar OS NDH što je dodatno kompliciralo situaciju. On dodatno ističe kako su pokolji nastali iako se pripadnike SS bojne dočekalo prijateljski i gostoljubivo, bez ikakvih prijetnji ili ugrožavanja sigurnosti samih vojnika. Bulat ističe i hrabrost domobranskih jedinica za vrijeme borbi u rujnu gdje su njihova djela omogućila da partizani ne ojačaju dodatno nakon kapitulacije Italije i da kako cijeli region nije upao u partizanske ruke upravo zbog OS NDH. Na koncu, Edo

¹³⁷ *Ibid.* str. 204-205.

¹³⁸ Barić, Nikica. *Ustaše na Jadranu: uprava Nezavisne Države Hrvatske u Jadranskoj Hrvatskoj nakon kapitulacije Kraljevine Italije*. Zagreb: Hrvatski Institut za Povijest, 2012., str. 358.

Bulat je završio svoj odgovor kako postupci SS divizije „Prinz Eugen“ u Dalmaciji ne mogu biti zanemareni i „progledani“ jer je NDH i njena populacija oduvijek bila odani saveznik Trećeg Reicha.¹³⁹

Siegfried Kasche odigrao je manju, ali vrlo bitnu ulogu u slijedu događaja koji su sačinjavali reakciju Nijemaca vezano za zbivanja u Dalmaciji tijekom 1944. On je poslao Ministarstvu vanjskih poslova Njemačke nekoliko pisama u kojima evidentno ukazuje na opasnost od zahlađenja odnosa sa NDH, ali i osobnu empatiju prema hrvatskom narodu u pogledu zločina počinjenih od strane SS divizije „Prinz Eugen“. Ribbentrop je reagirao vrlo oštro na Kaschea, osuđujući njegovu sklonost za shvaćanje događaja u Hrvatskoj kao padanje pod utjecaj krivih izvješća i jednostran pogled na situaciju. Proziva Kaschea za subjektivno priklanjanje jednoj strani i za zanemarivanje pogleda druge strane i izvještaja. Osim toga, osuđuje i Kascheov pogled prema samoj instituciji SS-a, koji je prema Ribbentropovim zapažanjima, bio uvelike negativan. Ribbentropov odgovor stigao je 13.4.1944. do Kaschea.¹⁴⁰

Hrvatska diplomatska akcija u pogledu note Sambugnach izazvala je i burne reakcije među generalskim kadrom njemačke vojske unutar NDH. Feldmaršal Maximilian von Weich, zapovjednik njemačkih postrojbi na jugoistoku, sazvao je konferenciju za sve njemačke generale među kojima je i bio Glaise von Horstenau, opunomoćeni general u NDH. Dogovoreno je kako hrvatski istražioc i neće imati udijela u istrazi provedenoj od strane njemačkih vojnih sudova. Osim toga, obavijestilo se hrvatsku stranu da je istragu provodio V. SS planinski zbor.¹⁴¹

Diplomatski pothvat ministara NDH koji su htjeli osuditi krivce za zločine počinjene u Docu Donjem i potkamešničkim selima završio je u potpunom krah. Njemački ministar Ribbentrop je 23.4.1944. kontaktirao ministra Stijepu Perića putem brzojava kojeg bi trebao predstaviti opunomoćenik Erdmannsdorf. U svom je odgovoru Ribbentrop izričito prozvao akciju ministara NDH, nazivajući je neprimjerenom i uvredljivom za Reich te naveo kako hrvatska država ne bi bila realizirana bez njemačkog vojnog aparata. Epilog cijele hrvatske diplomatske akcije neslavno je završio. Vođa Nezavisne Države Hrvatske Ante Pavelić ubrzo je smijenio

¹³⁹ Marković, *Stradanja podno Kamešnice: 25. - 29. ožujka 1944.*, str. 208-210.

¹⁴⁰ *Ibid.* str. 210-211.

¹⁴¹ *Ibid.* str. 211-212.

Stijepu Perića sa pozicije ministra vanjskih poslova dok je Ministarstvo za oslobođene krajeve premješteno iz Splita u Zagreb.¹⁴²

Cijela diplomatska reakcija NDH bila je pothvat dvojice odlučnih ministara. Do oružanog sukoba između NDH i Njemačkog Reicha nikad nije došlo. To je jasno iz više razloga. Prije svega, njemačka kontrola nad teritorijem NDH bila je prevelika, što u biti znači da su ruke ministara bile vezane u pogledu suprostavljanja Trećem Reichu. Nemoć diplomatske akcije reflektira nemoć NDH u pogledu svog statusa naspram Reicha. Evidentno je da se postojanje NDH veže se za Njemačku koja je u svakom trenu mogla vojno intervenirati i srušiti poredak u NDH. To je vidljivo kroz činjenicu da je Pavelić odmah smijenio ministra i uveo promjene, a gotovo neupitno je da je razlog tomu bilo očuvanje odnosa sa Njemačkom. Nadalje, totalna indiferencija njemačkog vojnog kadra u NDH pokazuje podložan status hrvatskih institucija naspram njemačkih vojnih postrojbi. Iako je nota Sambugnach predstavljala pokušaj dovođenja pravde za žrtve pokolja SS divizije „Prinz Eugen“, njena ironija leži u usmjerenosti optužbe prema četnicima. Četnici nisu bili jedini počinitelji, ako išta, bili su dio već isplanirane akcije uništenja sela od strane njemačkog vojnog vrha, ali i samog čelnništva SS divizije „Prinz Eugen“. Ipak, jasno je da ministri NDH nisu mogli optužiti SS diviziju ili uplesti vojni vrh direktno, jer su Nijemci bili „cijenjeni“ saveznici, dok su četnici bili „lakša“ meta zbog srpskog nacionalnog identiteta. Određenu će pravdu žrtve pokolja krajem ožujka 1944. dobiti djelovanjem partizanskog pokreta koji će svijest o razmjeru zločina predočiti na poslijeratnim suđenjima, a neki od krivaca bit će kažnjeni.

¹⁴² *Ibid.* str. 212-215.

12. ZAKLJUČAK

Djelovanje SS divizije „Prinz Eugen“ ostavilo je krvav trag u povijesti Dalmacije. Brutalnost i odmazda bili su glavni alati kojima se ova divizija koristila, a najčešća žrtva bilo je civilno stanovništvo. SS divizija „Prinz Eugen“ bila je refleksija samog nacističkog režima koji je zastupao kompletno uništenje svih protivnika koji su se odupirali fašističkom poretku u okupiranoj Jugoslaviji. Jednostavno rečeno, divizija je provodila sistematsko uništavanje protivnika, a u tome su pristupu meta često bili nedužni ljudi. Divizija se u borbama protiv partizana pokazala kao učinkovita i disciplinirana njemačka postrojba neslomljivog fanatizma. Ipak, unatoč svim uspjesima koje je divizija postigla u okršajima s partizanima, pokazalo se kako je antifašistički duh ostavio duboke korijene u narodu Hrvatske te su u većini slučajeva partizani uspjeli izbjeći kompletan poraz u sukobima s ovom postrojbom. Najčešće su upravo zbog tog razloga meta odmazde bili nedužni civili pojedinih sela u Dalmaciji. U narodu je divizija zapamćena po groznim zločinima koje je počinila, a preživjeli svjedoci nose ožiljke i traume njihovih zlodjela sve do danas. Tijekom svoga boravka u Dalmaciji SS divizija „Prinz Eugen“ sudjelovala je u većini borbi u skladu sa OS NDH i ostalim njemačkim postrojbama. Ipak, SS divizija „Prinz Eugen“ bila je autonoman faktor u većini operacija, a i sami saveznici, točnije vojno zapovjedništvo OS NDH nije bilo svjesno o pravim namjerama njenih zapovjednika. Krvavi pohod SS divizije „Prinz Eugen“ pokazao je njemačku indiferentnost prema hrvatskoj populaciji, ali i odnosima s Nezavisnom Državom Hrvatskom. Nemoć vlasti NDH naspram zbivanja u ožujku 1944. pokazali su njen „podanički“ status naspram Trećeg Reicha, dalje ukazujući na tvrdnju da je NDH bila ništa više nego marionetska država. Namjere istaknutih pojedinaca koji su nastojali izboriti pravdu za žrtve pokolja su jako brzo ugušene, a krivci su nastavili svoj zločinački put sve do kraja Drugog svjetskog rata. Danas su u brojnim selima prisutni spomenici koji čuvaju uspomenu na tragediju koja je zatekla stanovništvo Dalmacije prilikom prolaska ove zloglasne divizije, a ti spomenici zauvijek šalju poruku kako su prave žrtve rata nedužni muškarci, žene i djeca. Sve u svemu, djelovanje SS divizije „Prinz Eugen“ važna je bilješka u povijesti Dalmacije tijekom Drugog svjetskog rata kojoj se mora pridati određena važnost kako bi se bolje razumjela složena i mračna sudbina koja je obilježila živote mnogih Hrvata u Dalmaciji.

13. POPIS LITERATURE

- Barić, Nikica. "Oružane snage talijanske Socijalne Republike (rujan 1943. - travanj 1945.)." *Polemos* IV, no. 8 (2001): 147-165. <https://hrcak.srce.hr/2836>
- Barić, Nikica. *Ustaše na jadraniu: Uprava Nezavisne države hrvatske u Jadranskoj Hrvatskoj Nakon Kapitulacije kraljevine italije*. Zagreb: Hrvatski Institut za Povijest, 2012.
- Bartov, Omer. *Hitler's army: Soldiers, Nazis, and war in the Third Reich*. Oxford University Press, 1991.
- Erceg, Sonja, Tuković, Adam. "Folksdojčeri u poslijeratnoj komunističkoj Jugoslaviji." *Essehist* 8, br. 8 (2016): 102-108. <https://hrcak.srce.hr/190428>
- Geiger, Vladimir. "Nijemci u Hrvatskoj." *Migracijske i etničke teme* 7, br. 3-4 (1991): 319-334. <https://hrcak.srce.hr/127354>
- Gingerich, Mark P. "Waffen SS Recruitment in the 'Germanic Lands,' 1940-1941." *The Historian* 59, br. 4 (1997): 815-30. <http://www.jstor.org/stable/24451818>.
- Gumz, Jonathan E. "Wehrmacht Perceptions of Mass Violence in Croatia, 1941-1942." *The Historical Journal* 44, no. 4 (2001): 1015-38. <http://www.jstor.org/stable/3133549>.
- Harms Norman, Volstad Ron. *Waffen SS in Action*. squadron/signal publications, 1973.
- Hutinec, Goran. "Historiografija o uzrocima poraza Kraljevine Jugoslavije u Travanjskom ratu 1941. – nastavak rata drugim sredstvima.." *Polemos* VII, br. 13-14 (2004): 193-208. <https://hrcak.srce.hr/2867>
- Janjetović, Zoran. "27. ožujak 1941.: uzroci, akteri, ideologija, posljedice." *Časopis za suvremenu povijest* 38, br. 3 (2006): 1013-1029. <https://hrcak.srce.hr/285088>
- Kozlica, Ivan. *Krvava cetina: masovni pokolji u cetinskome kraju i Poljicima u Drugome svjetskom ratu*. Zagreb: Hrvatski Centar za Ratne Žrtve, 2012.

Kren, Gerorge M., Rappoport Leon H. "The Waffen SS: A SOCIAL PSYCHOLOGICAL PERSPECTIVE." *Armed Forces & Society* 3, br. 1 (1976): 87–102.

<http://www.jstor.org/stable/45345998>

Kumm, Otto. *The history of the 7. SS-Mountain Division "Prinz Eugen."* J.J. Fedorowicz Publishing, 1995.

Marković, Stjepan. *Stradanja podno Kamešnice: 25. - 29. ožujka 1944.* Zagreb: Alfa, 2012.

Melson, Charles D. "German Counterinsurgency in the Balkans: The Prinz Eugen Division Example, 1942–1944." *The Journal of Slavic Military Studies* 20, br. 4 (2007): 705–737.

Shepherd, Ben. *Terror in the Balkans: German armies and partisan warfare.* Harvard University Press, 2012.

Stein, George. H. *The Waffen SS: Hitler's Elite Guard at war, 1939-1945.* Cornell University Press, 1966.

Sučić, Mihael. "Sudbina jugoslavenskih Folksdojčera - splet nesretnih okolnosti ili plan." *Essehist* 7, br. 7 (2015): 105-110. <https://hrcak.srce.hr/158131>

Tomasevich, Jozo. *War and revolution in Yugoslavia, 1941-1945 occupation and collaboration.* Stanford, CA: Stanford University Press, 2001.

Trifković, Gaj. "A Case of Failed Counter-Insurgency: Anti-Partisan Operations in Yugoslavia 1943." *The Journal of Slavic Military Studies* 24, br. 2 (2011): 314-336.

Trifković, Gaj. "Nedostaje mu čvrstine: Njemački generali u Jugoslaviji 1941–1945." *Historijska traganja* 21 (2022): 171-203.

Velić, Miroslav, Ante V. Petrić, i Mate Vuletić. *Mosorski Partizanski Odred.* Institut za historiju radničkog pokreta za Dalmaciju, 1985.

Zakić, Mirna. "The Waffen-SS Division 'Prinz Eugen' and Anti-Partisan Warfare in Yugoslavia, 1942–1944." Poglavlje. In *Ethnic Germans and National Socialism in Yugoslavia in World War II*, 209 - 238

SAŽETAK

SS divizija „Prinz Eugen“ bila je jedna od najzloglasnijih postrojbi koja je djelovala na teritoriju okupirane Jugoslavije. Ova je vojna postrojba rezultat inicijative Heinricha Himmlera, čelnika *Schutzstaffel* organizacije koji je posredovao u njenom stvaranju. Divizija je formirana 1.3.1942., a glavni su pripadnici bili Folksdojčeri sa područja Banata, Bačke, Srijema i Slavonije. Poznata po svojoj okrutnosti, divizija je ostavila trag smrti gdje god je djelovala, a njen krvnički put postao je bolna uspomena mnogih sela u Dalmaciji. SS divizija „Prinz Eugen“ bila je uključena u većinu protupartizanskih operacija, a tijekom borbi na Neretvi i Sutjesci imala je svoje vatreno krštenje. Pripadnici divizije stigli su na područje Dalmacije u rujnu 1943. nakon kapitulacije Italije. Povlačenjem Italije iz rata područje Dalmacije obuhvatio je momentalni kaos u kojem su pripadnici partizanskog pokreta uspjeli nakratko osvojiti područja nakon talijanske kapitulacije. To je predstavljalo ogroman problem za njemački vojni vrh jer je prostor Dalmacije bio od krucijalne važnosti za očuvanje mira u regiji i spriječavanja potencijalnog angloameričkog iskrcavanja na istočnojadransku obalu. Nedugo nakon svog dolaska u Dalmaciju, SS divizija „Prinz Eugen“ sudjelovala je u teškim borbama s partizanima, prvotno u okolici Splita i Sinja. Tijekom ovih borbi zabilježena su prva masovna ubojstva civila od strane SS divizije „Prinz Eugen“ u Dalmaciji. Zahvaljujući svojoj operativnoj sposobnosti, divizija je krajem 1943. djelovala na širem području Dalmacije te je sudjelovala u nekoliko protupartizanskih operacija u blizini Makarske, Pelješca i Ploča gdje je počinila zločine nad hrvatskom populacijom. Početkom 1944. većina je divizije bila van Dalmacije, ali je jedna SS bojna ostala u regiji pod vodstvom Bernharda Dietschea. Ta je bojna, koja je bila u sastavu V. SS planinskog zbora, sudjelovala u velikoj vojnoj operaciji krajem ožujka 1944. koja je bila usmjerena protiv partizana na Mosoru i Kamešnici. Tijekom svojega djelovanja na tim prostorima, SS divizija „Prinz Eugen“ počinila je jedan od najkrvavijih zločina u povijesti Hrvatske, ubivši pri svome prolasku 1500 muškaraca, žena i djece iz sela Dolac Donji i potkamešničkih sela. Zvjerstva počinjena od SS divizije privukla su pozornost vlasti Nezavisne Države Hrvatske, prvenstveno Ede Bulata i Stijepe Perića. Došlo je do protesta od strane ovih dvojice ministara, a rezultat je bio Nota Sambugnach. Unatoč tomu, protest je propao, a uspomene na žrtve krvavog ožujka 1944. čuvaju spomenici pojedinih sela.

Ključne riječi: Waffen SS, SS divizija „Prinz Eugen“, Bernhard Dietsche, Folksdojčer, pokolj, odmazda, potkamešnička sela

Activities of the SS division “Prinz Eugen” during World War II in Dalmatia

ABSTRACT

The SS division "Prinz Eugen" was one of the most infamous units that operated on the territory of occupied Yugoslavia. This military unit is the result of the initiative of Heinrich Himmler, the head of the *Schutzstaffel* organization, who mediated its creation. The division was formed on March 1st, 1942, and the main members were Volksdeutsche from the areas of Banat, Bačka, Srijem and Slavonia. Known for its cruelty, the division left a trail of death wherever it operated, and its execution path became a painful memory of many villages in Dalmatia. The SS division "Prinz Eugen" was involved in most of the anti-partisan operations, and during the battles of Neretva and Sutjeska, it had its baptism of fire. Members of the division arrived in Dalmatia in September 1943 after the capitulation of Italy. With the withdrawal of Italy from the war, the area of Dalmatia was engulfed in momentary chaos in which the members of the partisan movement managed to briefly conquer the areas after the Italian capitulation. This represented a huge problem for the German military leadership because the area of Dalmatia was of crucial importance for preserving peace in the region and preventing a potential Anglo-American landing on the eastern Adriatic coast. Not long after its arrival in Dalmatia, SS division "Prinz Eugen" took part in heavy battles with partisans, initially in the vicinity of Split and Sinj. During these battles, the first mass murders of civilians by the SS division "Prinz Eugen" in Dalmatia were recorded. Thanks to its operational ability, the division operated in the wider area of Dalmatia at the end of 1943 and participated in several anti-partisan operations near Makarska, Pelješac and Ploče, where it committed crimes against the Croatian population. At the beginning of 1944, most of the division was out of Dalmatia, but one SS battalion remained in the region under the command of Bernhard Dietsche. That battalion, which was part of the V. SS Mountain Corps, took part in a major military operation at the end of March 1944, which was directed against the partisans in Mosor and Kamešnica. During its operations in these areas, the SS division "Prinz Eugen" committed one of the bloodiest crimes in the history of Croatia, killing 1,500 men, women and children from the village of Dolac Donji and the villages of Kamešnica. The atrocities committed by the SS division attracted the attention of the authorities of the Independent State of Croatia, primarily Edo Bulat

and Stijepo Perić. There was a protest by these two ministers, and the result was the Note Sambugnach. Despite this, the protest failed, and the memories of the victims of the bloody March of 1944 are safeguarded by the memorials of certain villages.

Key words: Waffen SS, SS division "Prinz Eugen", Bernhard Dietsche, Volksdeutsche, massacre, reprisal, Potkamešnica villages

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja Bernard Modrić, kao pristupnik/pristupnica za stjecanje zvanja magistra/magistrice povijesti i engleskog jezika i književnosti izjavljujem da je ovaj diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga diplomskoga rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 15. prosinca 2023.

Potpis Bernard Modrić

Izjava o pohrani završnog/diplomskog/specijalističkog/doktorskog rada (podertajte odgovarajuće) u Digitalni repozitorij Filozofskog fakulteta u Splitu

Student/ica: Bernard Medrić
Naslov rada: Djelovanje SS divizije „Prinz Eugen“ za vrijeme Drugog svjetskog rata u Dalmaciji.
Znanstveno područje: Humanističke znanosti
Znanstveno polje: Povijest
Vrsta rada: Diplomski rad

Mentor/ica rada:
Aleksandar Jalur, prof. dr. sc

(ime i prezime, akad. stupanj i zvanje)

Komentor/ica rada:
/

(ime i prezime, akad. stupanj i zvanje)

Članovi povjerenstva (ime i prezime, akad. stupanj i zvanje):

Mladenko Domazet, prof. dr. sc
Aleksandar Jalur, prof. dr. sc
Ivan Matijević, izv. prof. dr. sc

Ovom izjavom potvrđujem da sam autor/autorica predanog završnog/diplomskog/specijalističkog/doktorskog rada (zaokružite odgovarajuće) i da sadržaj njegove elektroničke inačice u potpunosti odgovara sadržaju obranjenog i nakon obrane uređenog rada. Slažem se da taj rad, koji će biti trajno pohranjen u Digitalnom repozitoriju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu i javno dostupnom repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju, NN br. 123/03, 198/03, 105/04, 174/04, 02/07, 46/07, 45/09, 63/11, 94/13, 139/13, 101/14, 60/15, 131/17), bude:

a) rad u otvorenom pristupu

b) široj javnosti, ali nakon proteka 6 / 12 / 24 mjeseci (zaokružite odgovarajući broj mjeseci).

(zaokružite odgovarajuće)

Split, 15. prosinca 2023.

Potpis studenta/studentice: Bernard Medrić